



Hans Maier:
**O budoucnosti našeho
vzdělání**

Lenka Micenková:
**Bakterie *Escherichia coli*
– od nezbytného
komezála
po nebezpečného
patogena**

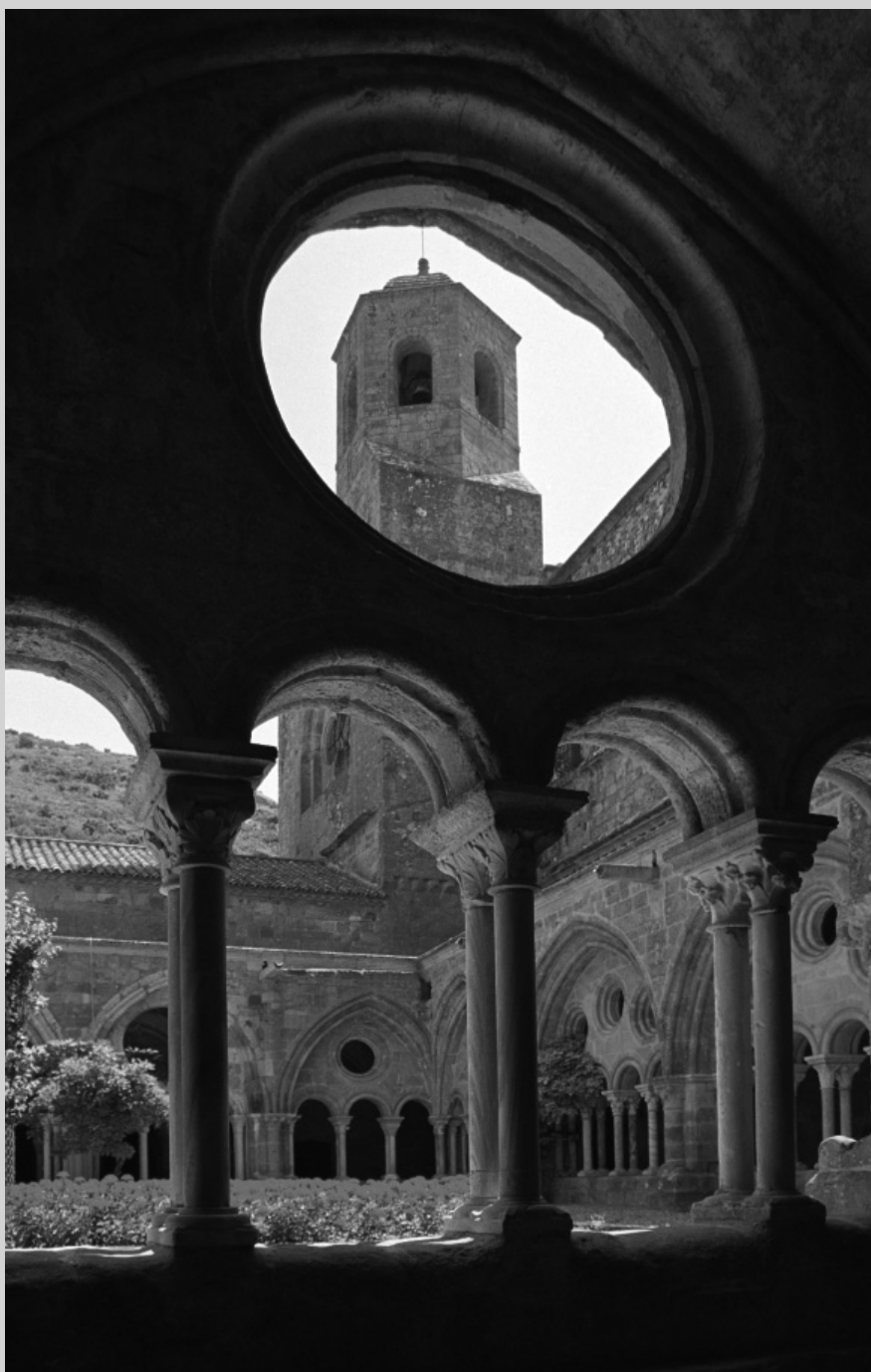
Jiří Dan:
**Rostoharovo
působení
na Vysoké škole
sociální v Brně**

revue Masarykovy univerzity

UNIVERSITAS

2016 04





Gilles Lipovetsky a role ekonomiky ve struktuře společnosti

IVANA HOLZBACHOVÁ

Gilles Lipovetsky je současný (nar. 1944) vlivný francouzský filozof, sociolog, analytik současné západní společnosti. Vzestup jeho popularity zahájila v roce 1983 kniha *Éra prázdnoty*, po níž s celkem nevelkými odstupy následovalo větší množství knih, v nichž analyzoval takové fenomény, jako je móda, přepych, vztah k povinnostem apod. Jmenované jevy je u něj možno pojímat jako aspekty nebo hlediska, z nichž zkoumá změny společnosti od konce šedesátých let do současnosti. Ačkoli se zaměřuje zejména na Francii, lze jeho analýzy vztáhnout cum grano salis na celou západní společnost a v jistém ohledu i na celý svět. To v tom případě, kdy se začíná zabývat globalizací. Bereme-li v úvahu, že jeho spisovatelská kariéra zahrnuje zatím asi 30 let, je přirozené, že jeho názory se během ní měnily. To je vidět i na jeho pojetí role ekonomiky ve struktuře společnosti.

Ačkoli se ve svém mládí Lipovetsky jako velká část tehdejších západních intelektuálů klonil k marxismu, téměř ve všech svých dílech, o něž se budu opírat zde, kritizuje marxistické nebo materialistické pojetí dějin a společnosti. Tato pojetí chápe jako zjednodušující a jednostranná, jako něco, co podceňuje duchovní a hodnotovou stránku skutečnosti. Na druhé straně se nedá říci, že by nepracoval s pojmy, které v těchto pojetích hrají velkou roli. To se týká zejména hospodářství, méně už role tříd. I když se zmiňuje i o nich, považuje je zřejmě za méně významnou sociologickou kategorii.

Např. v práci *Věčný přepych* (Praha 2005, originál 2003) nepopírá roli ekonomické a technické základny při vzniku státu, ale chce naznačit meze materialistického výkladu dějin přepychu. I když uznáme úlohu techniky a hospodářského systému, musíme podle jeho názoru uznat stejný význam náboženských a společenských převratů. Stejně tak v práci, kterou věnoval roli a dějinám módy, *Říše pomíjivosti* (Praha 2002, originál 1987), která *Věčný přepych* předchází, tvrdí, že žádná teorie módy nemůže vycházet pouze z faktorů hospodářského a materiálního života. Na šíření módy měly vliv i další rysy materiální civilizace než jen způsob výroby: Měla na ně vliv nejen nová dynamika řemeslnictva včetně vysoké dělby práce, což bezesporu do výrobního způsobu patří, ale také rozšiřování mezinárodních kontaktů. Hospodářství a technika v úzkém slova smyslu tedy neobjasňují dynamiku změn módy. Vstupují sem i další faktory. Ale především má tady podle Lipovetského místo společenská logika. Určujícím způsobem v nich vládne hledání novinek jako takových. Módní proměny podle Lipovetského ve skutečnosti odpovídají stanovením nových společensko-historických cílů a nadějí.

Tato tvrzení tedy nelze brát jako absolutní popření vlivu materiálních faktorů na dějiny, ať už ve smyslu marxistického nebo jiného materialismu. Jde spíše

o to, že Lipovetsky tyto směry považuje za příliš zjednodušující a chce upozornit na další prvky, které spoluurčují vývoj módy, chování apod. Totéž se týká případu státu, tříd nebo revoluce. V knize o přepychu Lipovetsky píše: „Vznik státu a společnosti rozdělené do tříd je jedním z hlavních zlomů v dějinách přepychu“ (s. 33). Luxus podle jeho názoru souvisel s novou logikou akumulace, centralizace a hierarchie. Teprve po té, co společnost prošla touto strukturální změnou, bylo možné zjevné rozlišení mezi luxusními a běžnými statky. Nižší vrstvy se samozřejmě k luxusu nedostaly. Ten byl vyhrazen vyšším vrstvám, které se dále dělí na duchovní a světské, jejichž formy přepychu se od sebe liší. Teprve později pronikají hodnoty přepychu do vrstev nižších. V knize o módě je tak proces módy v poslední instanci „méně závislý na třídních rozdílech a více na společenské orientaci celé společnosti, která umožňuje spuštění nekonečné dynamiky obnovy a rozrůznění“ (s. 281–282).

Nicméně pro fungování moderní společnosti (ve smyslu společnosti od 19. stol. do současnosti) je dokonce třídní boj nezbytný, „protože umožňuje kapitalismu překonat jeho krize a vyřešit ekonomickou nerovnováhu mezi výrobou a spotřebou“. To píše Lipovetsky v Říši prázdnoty (Praha 1998, originál 1983, s. 251), která zahájila jeho věhlas. Zároveň ale Lipovetsky tvrdí, že předpokladem pro revoluci je rozvoj individualismu, tj. odpoutání lidí od tradičního způsobu solidarity. V návaznosti na Kanta píše, že jakmile člověk přestane být prostředkem a stává se nejvyšším cílem, ztrácí společenské instituce svou posvátnost. Toto spojení má svůj smysl, nicméně v souvislosti s třídním bojem, mi přece jen chybí to, na co upozorňuje marxismus právě ve vztahu ať již k revolucím nebo k pouhému nekrvavému střetávání se tříd, a to je třídní vědomí. Je možné, že Lipovetsky tento pojem ze svých knih vypouští, protože je fakt, že s vývojem společnosti v končícím 20. století a později samo třídní vědomí oslabuje a člověk se ohlíží především sám na sebe, případně na své blízké nebo na svou profesní skupinu, v níž ovšem mnohdy panuje také konkurence a boj o lepší individuální umístění.

Tím se dostáváme téměř do současnosti. Tou se Lipovetsky zabývá zejména v pracích jako je Hypermoderní doba (Praha 2013, originál 2004), Paradoxní štěstí (Praha 2007, originál 2006) a Globalizovaný Západ (Praha 2012, originál 2010), jež je polemikou mezi Lipovetským a Hervé Juvinem o vytváření a možnostech tzv. světokultury, tj. o vztahu mezi euroamerickou kulturou a ostatními kulturami. Lipovetsky se tu dostává k pro něj novému tématu, které se ovšem v současné době stalo velmi aktuálním. Navíc právě v těchto knihách se objevuje problém vztahu ekonomiky a kultury velmi nápadně.

Projevuje se to i v následujícím citátu. Lipovetsky píše: Kultura této „vývojové fáze založené na zábavním průmyslu a všudypřítomném marketingu funguje stále zřetelněji jen jako možná investice..., která musí investorovi nahradit vložený kapitál, mění se v obchodní produkt jako cokoli jiného“ (Paradoxní štěstí, s. 99).

Ještě před tím, než mohl Lipovetsky napsat tato slova, se však něco stalo. Kapitalismus se koncem 20. století začal vracet k liberalistickému pojetí hospodář-

ství, společnosti i individua. V říši Pomíjivosti Lipovetsky píše, že se změnou společenského vnímání podnikavosti se míra a místa vykořisťování a třídního boje mění v místo tvorby vlastnictví, které volá po účasti všech. Tato slova nelze chápat jako výzvu k zavádění socialismu, ale k individuálnímu boji o úspěch, který – pokud je úspěšný – se pojí s narcistickým sebeobdivem. Objevují se „mladí vlci“, extrémně soutěživí lidé. Lipovetsky to připisuje krizi sedmdesátých let a narůstání obligatorních výdajů na pomoc lidem, kteří se v důsledku krize dostali do neúnosné sociální situace. Francie si v té době uvědomuje, jak zastaralé jsou vize založené na všudypřítomném státě, a hledá prostředky, jak se dostat z krizového stavu. V této souvislosti dochází k vzestupu podnikatelů. Ale to všechno mohlo sehrát svou roli jen ve spojení se změnami hodnot v epoše, které Lipovetsky říká epocha dovršené módy. Touto změnou hodnot bylo posílení individuální autonomie.

Lipovetsky toto období nevidí nijak optimisticky a už zde se zamýšlí nad tím, jaká by společnost měla být. Kritizuje sice ty, kdo se staví proti této společnosti kvůli plýtvání, protože přes svou zdánlivou iracionalitu a plýtvání podle něj móda přispívá k racionální výstavbě společnosti, neboť lidé si díky ní zvykají na změnu a připravují se na neustálou recyklaci. Zároveň vidí nedostatky této společnosti, která je lhostejná k veřejnému blahu. Priorita se připisuje současnosti, a ne budoucnosti, rozmáhají se partikularismy a rozpadá smysl pro povinnost. To je dáno kontextem hospodářské krize, ale také novým světem individualismu pozměněného módní formou. Dochází k rozdrobení třídního vědomí a třídních zájmů a vytváří se jakýsi neokorporativismus profesních nebo zájmových skupin.

Tyto neblahé skutečnosti nepovažuje Lipovetsky za nepřekonatelné a – v protikladu k přehnanému liberalismu spojenému s odmítáním role státu – se domnívá, že úkol zhostit se vnitřních protikladů v působení dokonalé módy náleží politické instanci, která musí vyzdvihnout její moderní potenciál a omezit její konzervativismus. Stát musí najít společenskou rovnováhu mezi nutnými nároky budoucnosti a požadavky současnosti. Méně abstraktně to podle Lipovetského tehdy znamenalo dva úkoly, které považoval za obtížné, ale přece splnitelné: 1. Vytvořit sjednocenou Evropu a zvýšit konkurenceschopnost jejího průmyslu a 2. dohodnout sociální smír.

Tato slova psal Lipovetsky koncem osmdesátých let ve svém díle, které jej učinilo populárním. Nicméně o dvacet let později se dostáváme k tomu, čemu Lipovetsky říká hyperkonzumní nebo hypermoderní společnost a ta naráží na další problémy. V knize o Hypermoderní době (paradoxně vydané u nás až devět let po jejím vzniku – Praha 2013, originál 2004) popisuje problémy, které nastaly v současné společnosti a kterým se věnují – dodejme, že s větším průrazností – takoví autoři jako Ulrich Beck nebo u nás Jan Keller: úpadek a rozklad střední třídy, úzkost z budoucnosti, nemožnost zajistit ji svým dětem např. tím, že jim poskytneme vysoké vzdělání, protože požadavky na zaměstnance se neustále mění apod.

Hyperkonzumní společnost je založena na ekonomice rychlosti. To vede k velice svižné obnově nabídky, která provází rychlé zastarávání výrobků. Mění se

konzumentská morálka, která je stále emocionálnější a labilnější. Lipovetského slovy v Paradoxním štěstí: „K přechodu od konkurence k hyperkonkurenci dochází tehdy, když zkrácení vývojového cyklu, akcelerace výroby a rychlost inovace získají roli parametru hospodářské výkonnosti“ (s. 100). Z postavení zákazníka či uživatele se stává vládnoucí paradigma. Vzniká nová a symbolická figura jedince: globalizovaný hyperkonzument. Tomu lze rozumět tak, že konzumentský (a podnikatelský) vztah proniká všechny vrstvy a součásti skutečnosti: manželství, politiku, odbory, veřejné služby nebo např. důchodci. Podle Lipovetského konzument není podroben konformním hodnotám, ale slouží vládě spotřeby. Zároveň se hlavním motorem hospodářského růstu stávají výdaje domácností, i když i v těch hraje velkou roli individualita jejích členů. To je vidět i na funkcích a formách reklamy. Ta se už nespokojuje s prosazováním výrobků, nýbrž prosazuje vidění světa, hodnoty a ideje, které mají zajistit věrnost zákazníka (Be yourself – Calvin Klein apod.). Chce ustavit emocionální vazby na značku. Proto také někteří kritické reklamě vytýkají, že chce nastolit novou totalitu. Lipovetsky tuto představu odmítá, i když připouští, že myšlenka rostoucí moci marketingu je správná. Podle něj si spotřebitel vybírá mezi výzvami, které na něj útočí.

Lipovetsky se od počátku musí bránit polemikám svých kritiků. Podle jeho slov např. marxisté často poukazují na to, že čím je jedinec frustrovanější, tím víc nakupuje. To je podle Lipovetského pravda, ale ne celá. Nakupování může být určitou formou útěchy, ale zároveň spotřeba funguje jako aktivní pramen emocionálních zážitků, které mají svébytnou hodnotu. Podle jeho názoru musíme k tématu *homo consumens* přistoupit nově: je složitější a metafyzičtější než by se z úvodního sociologického rozboru mohlo zdát.

Necháme-li ale metafyziku stranou, dostáváme se k hrubě materiálním otázkám. Aby člověk mohl využívat volného času, který miluje a způsobem, jakým mu vyhovuje, potřebuje plat. Podle Lipovetského v Paradoxním štěstí práce sice „zůstává nepostradatelným zprostředkovatelem sebeúcty a ustavuje jádro společenské identity“ (s. 293). Člověk bez práce se cítí frustrovaný a nepotřebný. Jenomže i to je částečně způsobeno komercializací společnosti: Člověk potřebuje plat, aby mohl uspokojovat své koníčky. Lidé tedy v práci oceňují mzdu, společenské vztahy, sociální výhody nebo lepší životní úroveň více než práci samu. Věk výkonnosti v nich vyvolává stres.

Hyperkonzumní společnost je stejně jako předchozí formy společnosti rozdělena na chudé a bohaté a stejně jako dříve v ní přetrvává závist chudých vůči bohatým. Přesto ale nikdo nenavrhuje zrušení soukromého vlastnictví. Pramenem kritiky neoliberalismu není závist, nýbrž mravní pobouření. Každý přijímá odpovědnost za svůj zdar nebo neúspěch.

Hyperkonzumní společnost je však kritizována také za nadměrné plýtvání, které ohrožuje ekologickou rovnováhu na planetě. Lipovetsky na tyto výtky reaguje záporně. Ptá se, zda by společnost, která by se nechala vést „družným poklesem růstu“ nebo „překonáním rozvoje“, dokázala mít pro většinu lidí žádoucí program

a na tuto otázku odpovídá rozhodně negativně. Podle jeho názoru alternativní, tj. morálně uvědomělí konzumenti představují 15–20 % obyvatelstva. Tito lidé však neodmítají konzumenství jako takové. Chtějí nakupovat inteligentně, i když je to stojí více peněz. Lipovetsky předpokládá, že se tato skupina bude šířit. Ale svým tlakem na výrobu, diverzifikaci trhu atd. završuje sama podstatu hyperkonzumní společnosti. Lipovetsky se však obává, že kdyby se ke slovu dostali militantní ekologové, vedlo by to ke vzniku autoritářských režimů, které by shora určovaly, co se smí konzumovat a co ne. Mělo by to také zhoubný vliv na stav veřejných financí a zaměstnanosti. Domnívá se v parafrázi Churchillova výroku, že trh zůstává nejméně špatným řešením.

Zabývá-li se v této stati roli ekonomiky v Lipovetského díle, nemohu se nezmínit ani o roli globalizace. Té se Lipovetsky věnuje v knize *Globalizovaný Západ*, kterou napsal s Hervé Juvinem. Juvin (*1956) je vlivný francouzský esejista, zabývající se ekonomikou, zvláště moderní a procesy, které hýbou dnešním světem, jako jsou vzájemné vztahy civilizací apod. V této knize se jeví jako Lipovetského kritik.

Problém globalizace nakouzl Lipovetsky už v knize *Paradoxní štěstí*, v níž předvídá, že komercializace pohltí i třetí svět. Tvrdí, že „hyperkonzumní společnost představuje naši jedinou budoucnost“ (s. 376). Kniha *Globalizovaný Západ* se zabývá důsledky takového vývoje a v této souvislosti nastoluje pojem „světokultura“. Ta se podle něho etablovala „jako normativní projekt, jako planetární ideologie, jako revoluce, která má světu přinést hospodářský růst, mír a blahobyt – a to díky výhodám trhu a konkurence zbavených jha veřejného dohledu“ (s. 26). To však byl podle Lipovetského mýtus: ekonomika se z velké části vymyká lidské kontrole. Měla se stát nástrojem prosperity, ale přinesla extrémní rozdíly v životní úrovni. „Na místo svobodné aktivity světoobčana nastoupila ‘nucená planetarizace’“ (s. 27). Lipovetsky v této souvislosti naráží na poslední hospodářskou krizi a zmiňuje se o snaze nastavit pravidla, která by zajistila udržitelný rozvoj světokultury. Mezi těmito pravidly však podle jeho názoru není zestátnění.

Ukázalo se, že globalizace s sebou přinesla víc problémů než užitku, a to ve světovém rozsahu. Lipovetsky v knize *Globalizovaný Západ* konstatuje, že čím více je běh světa závislý na tržních mechanismech, tím vyšší jsou nároky kulturní identity. Na počátku těchto konfliktů sice očividně nestojí pouze kulturní faktory, „nicméně kultura je stále snadněji zneužívána k vyostření klasických zdrojů napětí jako je geopolitická nerovnováha, či ekonomické zájmy, mocenské vztahy a politické ambice“ (s. 95). Navíc – a to je pro západní kulturu smutná, byť ne v posledních desetiletích nová zpráva – Západ v období světokultury už není středobodem globální ekonomiky: čas jeho absolutního a nezpochybnitelného prvenství podle Lipovetského uplynul.

Shrneme-li to, co nám Lipovetského knihy o významu hospodářství pověděly, můžeme konstatovat, že zatímco v jeho prvních pracích, bylo hospodářství chápáno jako významná složka struktury společnosti, nicméně ne jako složka

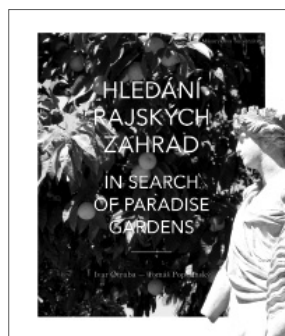
nejvýznamnější, pak v průběhu nejen Lipovetského zrání, ale především světového vývoje, který ve svých knihách monitoroval, se hospodářství dostává stále více do popředí. Vrcholem je právě kniha o globalizovaném Západu, kde mj. nalezneme i konstatování o změně významu slova „demokracie“: „Demokracie bývala revoluční; dnes se elity dovolávají demokracie, aby mohly ochránit své lenošky a renty před nepřijemnými kverulanty“ (s. 219). Demokracie podle Lipovetského názoru nemůže existovat bez jasně vymezené lidské pospolitosti, která vytváří zákony, ani bez nadřazení politiky nad ekonomikou. Taková demokracie dnes už neexistuje. Dnes žijeme v novém ekonomickém totalitarismu. To je ovšem popis, jehož správnost zde mohu nechat stranou, i když se podle mého názoru k pravdě blíží. Jde tady o to, že ačkoli Lipovetsky barvitě popisuje vývoj mnoha aspektů postmoderní společnosti a jejího pokračování, neprovádí jejich analýzu. Ale to je něco, co si nevytýčil jako svůj úkol. Jak píše ve své knize o módě: Nechce napsat dějiny módy – a dodejme i dalších aspektů života necelého posledního století. Zajímají ho organizační estetické a sociologicky klíčové okamžiky, hlavně strukturní a zlomové body, které určovaly několik staletí vývoje módy. Zatím co v roce 1987 si Lipovetsky myslel, že v moderních demokratických společnostech móda už nepředstavuje okrasný doplněk kolektivního života, nýbrž úhelný kámen celé konstrukce, kterému se podařilo přetvořit celou společnost ke svému obrazu, v roce 2010 se móda z obrazu vytratila a pokud funguje, pak pouze jako nástroj, jímž nadnárodní společnosti vykonávají méně zřetelnou část svého nátlaku na celou nebo téměř celou planetu.

Redakci Universitas došlo

Ivar Otruba, Tomáš Popelínský, **Hledání rajských zahrad. Od Elbrusu po sloupy Héraklov. In Search of Paradise Gardens.** From Mount Elbrus to the Pillars of Hercules. Masarykova univerzita, Brno 2016. ISBN 978-80-210-8327-1.

Výpravná obrazová dvojjazyčná kniha je pokračováním úspěšné řady obrazových publikací, ve kterých klasik české krajinářské architektury prof. Ivar Otruba přibližuje čtenářské veřejnosti zahrady různých světových regionů a kultur. Tentokrát se autor a jeho dvorní fotograf vydávají na území Blízkého východu a do krajů poznamenaných bohatou maurskou kulturou (severní Afrika, jih Francie, Španělska a Portugalska). Nacházejí zde zahrady s neopakovatelným geniem loci, které se blíží oné zahradě rajské, nositelce krásy, spokojenosti, ale i vyhnání.

Fotografie z knihy jsou použity jako ilustrační v tomto čísle Universitas, více na str. 65.



Rostoharovo působení na Vysoké škole sociální v Brně

JIŘÍ DAN

*Předneseno na semináři k připomenutí 50. výročí úmrtí Mihajla Rostohara, zakladatele brněnské psychologické školy. Rektorát MU, Brno, Žerotínovo náměstí 9, 6. dubna 2011.*¹

Padesáté výročí úmrtí profesora Mihajlo Rostohara, prvního českého experimentálního psychologa, zakladatele brněnské psychologické školy bylo příležitostí připomenout si aktuálnost jeho odkazu mimo jiné na dvou seminářích pořádaných Muzeem Masarykovy univerzity. První seminář uvedl profesor Švancara, přímý žák Rostoharův a aktivní nositel jeho odkazu přednáškou Mihajlo Rostohar – zakladatel brněnské psychologické školy. Přednáškou doc. Jiřího Gabriela byl alespoň částečně splacen dluh filozofům. Slovinec Mihajlo Rostohar po příchodu z Prahy do Brna v roce 1923 zde totiž nejprve působil jako docent ve filozofickém semináři Filozofické fakulty MU, v roce následujícím byl jmenován mimořádným profesorem systematické filozofie. Při minulých výročích byli aktivnější psychologové. Z Rostoharova podnětu a za významné podpory rektora Babáka byl založen v roce 1926 na filozofické fakultě Psychologický ústav. Od roku 1931 zde Rostohar byl aktivní jako první profesor psychologie. Pozornost prvních dvou referujících se upínala na jeho někdejší působení na brněnské filozofické fakultě, avšak v letech 1946–1949 bylo neméně pozoruhodné Rostoharovo působení na Vysoké škole sociální v Brně (VŠS). – Druhý rostoharovský seminář, konaný 20. dubna 2016 byl věnován Rostoharovu dílu *Národnost a její mravní význam* vydanému v roce 1914. Devadesáté výročí založení ústavu jsme si připomněli na celodenních oslavách s mezinárodním zastoupením pozvaných přednášejících a navazujícím celodenním odborným programem pořádaných Psychologickým ústavem FF MU dne 10. 5. 2016.²

Působení Rostoharovo, jeho spolupracovníků a generace jejich žáků bylo jedním z myšlenkových proudů vedoucích ke konstituování psychologie jako samostatně studovaného oboru, jako svébytné profesní kategorie s širokým uplatněním aplikovaných psychologických disciplín ve společnosti.

¹ Děkuji doc. PhDr. Jiřímu Gabrielovi za myšlenkovou podporu při přípravě semináře a PhDr. Jiřímu Pulcovi za upozornění na archiválie uložené v Moravském zemském archivu. Článek se opírá o studium dokumentů v něm uložených.

² První rychlou orientaci k osobnosti a dílu prof. Mihajlo Rostohara poskytne heslo Mihajlo Rostohar (autor J. Švancara) ve Slovníku českých filosofů (vedoucí redaktor J. Gabriel), dostupném na <http://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/>.

Kolegům orientovaným na budoucnost a na tzv. evropské hodnoty se může zdát návrat ke kořenům, k Rostoharovým myšlenkám, přesahujícím míru povinné zdvořilosti, jako ztráta kontaktu s novými myšlenkovými a společensko-politickými proudy. V čem je M. Rostohar moderní a aktuální, v čem nám může poskytnout oporu a jistotu v dnešních diskuzích o směřování psychologie? Již v úvodu knihy *Psychologie jako věda o subjektivní skutečnosti* z roku 1950, kterou můžeme považovat za vyvrcholení jeho myšlenkového díla, píše: „Psychologie musí mít svůj vlastní předmět, jež nezkoumá některá jiná věda, neboť by nemělo smyslu, aby dvě vědy zkoumaly tentýž předmět ze stejného hlediska. Za druhé musí psychologie užívat metod řízených noetickými principy, které zaručují vědeckost jejich poznatků.“ (s. 7). V současné psychologii (euroatlantického kulturního prostoru) se k předmětu psychologie hlásí řada jiných disciplín. V diskusích s jejich reprezentanty bychom se měli ptát po jejich teorii (neboť teorie je základním atributem vědeckého bádání, stejně jako schopnost pracovníka – vědce a odborníka využívajícího vědecké poznatky – popsat svoji metodu) a po kritickém ověřování efektivnosti jejich postupů. Velkým přínosem brněnské psychologické školy je akcent na celostní pohled na člověka, nesmiřitelná kritika a překonávání psycho-techniky. Celostní hledisko bylo „otci zakladateli“ aplikované psychologie u nás v padesátých letech prosazováno nejen při psychologické péči při obtížích se vzděláváním dětí a dospívajících, ale i v dalších resortech (při výběru na pracovní pozice, ve vězeňství aj.). V aktuální podobě se tato kontroverze odráží v dilematu, zda mají praktikující psychologové dodržovat standardy pro testování, čili zda při své diagnostické činnosti prostě „testují“ (a diagnóza kopíruje výsledek dosažený v psychometrickém testu), či zda provádějí „celostní diagnostiku“, tedy přinejmenším interpretují výsledky dosažené ve standardizovaných testech se znalostí anamnézy, dosavadního vývoje člověka, jeho sociálního a kulturního prostředí. Spor vyjadřují pojmy „testing“ a „diagnostics“. To není jen akademická debata, to je aktuální diskuze, která určí uplatnění psychologie v následujících letech.

Mihajlo Rostohar (původem Slovinec) nebyl nacionalista, avšak nebyl ani hlásatelem „evropských hodnot“ v dnešním pojetí. Již od mládí se potýkal s nositeli rigidních myšlenkových schémat. Profesor T. G. Masaryk byl pro něho velkým vzorem a oporou, jejich vztah byl velmi vstřícný. Střetával se s totalitními režimy, s hlasateli německé nacionálně-socialistické ideologie, stejně jako bolševické.

Jeho připravenost šířit osvětu a vědecké myšlenky i mezi lidmi „pomáhajících profesí“ ho přivedla do čelného postavení na Vysoké škole sociální v Brně. Přednášel na ní v letech 1946–1949, od června 1948 do roku 1949 zastával dokonce úřad jejího rektora, na jaře 1948 se stal II. místopředsedou a nakrátko titulárním předsedou akčního výboru.³

O historii VŠS psali už Jiří Pulec a Jiřina Kalendovská v I. čísle *Universitas* 1995. Jiří Pulec znovu v publikaci Pavel Urbášek, Jiří Pulec a kolektiv *Kapitoly*

³ Jiří Pulec v této souvislosti připomíná, že akční výbory získaly svoji nechvalnou pověst až později. V původním vymezení to nebyly orgány KSČ, ale orgány zemské správy.

z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1990, kterou vydala Univerzita Palackého v Olomouci v roce 2003. O Rostoharově působení na FF i VŠS hezky píše také Martina Jahodová v bakalářské práci, obhájené v roce 2006 na Ústavu slavistiky.⁴ Uvádím zde tyto práce o VŠS, protože na ně navazují, informacemi o výuce psychologie a úvahou je doplňuji.

Hlavním iniciátorem snah o zřízení nové školy byl zřejmě sociolog Inocenc Arnošt Bláha, který spolu s prof. Františkem Ningerem z lékařské fakulty stanul v čele přípravného výboru ke zřízení Sociální fakulty MU ustaveného 16. 6. 1945. Jeho členy byli zástupci všech stávajících fakult MU a Svazu spolků sociálních pracovníků. Memorandum z června 1945 charakterizovalo proponovanou školu jako vysokoškolské učiliště ke vzdělávání sociálních a sociálně-zdravotních pracovníků a pracovníků. Rámcový program předpokládal zřízení osmsemestrového studia rozděleného do dvou stupňů.

Profesorský sbor FF MU k návrhu zaujal zdrženlivý postoj. Na proponované fakultě měly být přednášeny i obory tradičně patřící na fakultu filozofickou. Masarykova univerzita snahy o zřízení vysokého sociálního školství příliš nepodpořila. Hlavním důvodem byla zřejmě její podoba, zcela se vymykající z tehdejšího univerzitního rámce.

Nicméně 17. července 1945 se účastníci porady o reorganizaci sociálního školství jednomyslně vyslovili pro zřízení VŠS v Brně. V té době se obdobná iniciativa rozvíjela i v Praze, jejíž organizátoři se však spojili s nově vznikající Vysokou školou politickou v Praze. V polovině října začala jednání o zřízení pobočky Sociální fakulty vysoké školy politické a sociální v Praze. Ta v říjnu v Praze vznikla jako netradiční vysoká škola univerzitního typu, která měla 3 oddělení (fakulty), a to oddělení politické, novinářské a sociální.

Na VŠ politickou a sociální byli přijímáni i uchazeči bez maturitní zkoušky, pokud prokázali nadprůměrnou inteligenci. Ta byla zjišťována pomocí psychotechnických zkoušek. Bez dalšího zkoumání byli přijímáni uchazeči s inteligentním kvocieniem vyšším než 125, ve skupině 115–125 byl prováděn výběr, uchazeči s nižší inteligencí nebyli přijímáni vůbec.

Brněnské oddělení Sociální fakulty Vysoké školy politické a sociální v Praze bylo zřízeno na základě statutu VŠPS z prosince 1945 a slavnostně otevřeno 2. března 1946, pravidelné přednášky zahájeny 11. března 1946. Pobočka neměla vlastní interní učitelské síly. Jádrem učitelského sboru tvořili profesori Lékařské fakulty MU Tománek, Tomášek, Drastich, Herčík, mezi první učitele patřila též doc. Ludmila Kolářiková. Vedoucím direktoria pro obor sociologický a psychologický byl jmenován Vilém Chmelař.

Z posluchačů zapsaných ke studiu v Praze na jaře 1946 na škole zůstalo do zkoušek pouhých 43 %, zatímco v Brně plných 86 %. Úspěšnost brněnských posluchačů byla zřejmě ovlivněna i menším podílem nematurantů (20 %) proti Praze

⁴ I když se nevyvarovala několik chybiček; např. na psychologii byl vyučován obor psychotechnika, nikoli psychotronika, prof. Chmelař byl vždy Vilém, nikoli Václav.

(33%). Tato skutečnost odrážela rezervovaný, až negativní vztah představitelů brněnské pobočky k přijímání uchazečů bez maturitní zkoušky. Shodný názor sdílela i poslankyně Běla Pažoutová, předsedkyně kulturního výboru parlamentu, když na zasedání položila otázku, zda psychotechnické zkoušky stačí ke stanovení nadprůměrné inteligence. (Zdroj: fond Moravského zemského archivu.)

Běla Pažoutová se zasazovala o zřízení celé sociální fakulty v Brně. Vyzdvihla kvalitu prozatímního externího sboru pobočky, v úvahu na jmenování řádnými interními profesory přicházeli Tománek, Zbořil, V. Kubeš, Machačová, bezplatnými interními profesory byli ochotni se stát i Mihajlo Rostohar a Vilém Chmelař. Počátkem ledna 1947 byl parlamentu doručen iniciativní návrh zákona o Vysoké škole sociální v Brně, který byl schválen 24. června 1947.

Nová škola navázala na činnost brněnské pobočky Sociální fakulty VŠPS v Praze. I. A. Bláha byl potvrzen prvním rektorem školy. V zimním semestru 1947/1948 se na výuce podílelo 12 profesorů, mezi nimi Rostohar a Chmelař. Statut školy dospěl v dubnu 1948 do podoby vládního nařízení, nebyl však již vyhlášen.

První akční výbor VŠS se ustavil bezprostředně po únorových událostech už 28. 2. 1948. Složení akčního výboru (Tománek, Kubeš, Rostohar, Machačová) svědčí podle J. Pulce o tom, že škola v té době postrádala informace o skutečné povaze probíhajících událostí. Pro ústřední akční výbor vysokých škol v Brně bylo složení výboru zcela nepřijatelné. Prof. V. Kubeš a dr. Machačová byly záhy zbaveni práva přednášet na vysokých školách. Dne 26. 4. byl vytvořen nový akční výbor, jemuž předsedal Mihajlo Rostohar. V březnu 1948 už byli pověřeni přednáškami Jaromír Blažke (obor národního hospodářství a vědy právní) a Valtr Chyba (obor právní). V. Chyba se stal již v březnu místopředsedou jejího akčního výboru za M. Rostohara, jehož pak v létě 1948 v čele výboru nahradil.

Ze třiceti učitelů, kteří na škole přednášeli v zimním semestru 1947/1948, zůstalo v zimním semestru 1948/49 pouhých deset. Došlo k podstatné proměně studijního programu školy.

V září 1948 se škola dočkala nových studijních předpisů, které však opět sdílela s VŠPS v Praze. V roce 1948 vznikl při Vysoké škole sociální Vědecký ústav sociální, kde byl vedením oddělení psychologického a psychotechnického pověřen M. Rostohar.

V červnu rezignoval na svou funkci rektor I. A. Bláha, kterou po něm M. Rostohar převzal.

První studenti Vysoké školy sociální v Brně ukončili studium v létě 1949 s titulem magistr věd sociálních. Výnosem MŠVU z 8. 9. 1949 bylo zastaveno přijímací řízení a vzápětí byla škola postupně zrušena. O prázdninách 1950 byl zaveden pro posluchače 4. semestru povinně letní semestr. Poslední absolventi opustili školu v závěru roku 1951.

Ve fondu Moravského zemského archivu v Brně, pod značkou B285, karton 47, signatura 49 nacházíme „Přehled předmětů zapsaných posluchači brněn-

ské pobočky Vysoké školy politické a sociální ve školním roce 1945/46“. Prof. Rostohar uveden není, i když byl chápán jako jeden ze zakladatelů. V létě 1945 pobýval ještě v Jugoslávii, do Brna přijel 12. 11. 1945 a na filozofické fakultě se hlásil o den později.⁵ Výuku psychologie zajišťovali Ludmila Kolářiková a Vilém Chmelař, oba přednášeli Psychologii individuální.

Ve studijním roce 1946/47 již prof. Rostohar přednášel Psychologii sociální, zatímco doc. Kolářiková Psychologii dětství a docent Vilém Chmelař Psychopatologii. V dalších letech pak prof. Rostohar přednášel též Psychologii obecnou, individuální, sociální a Psychologii dětství. Do konce činnosti Vysoké školy sociální na ní výuku psychologických předmětů po odchodu prof. Rostohara do Jugoslávie zajišťovali Ludmila Kolářiková a Vilém Chmelař. Posluchači zapisovali ještě jejich další přednášky: Duševní hygienu, Vědu o práci, Psychologii mládí, Užitou psychologii, Psychotechniku v průmyslu. V letním, posledním semestru v únoru až červnu 1951 přednášel V. Chmelař Psychologii práce. Ze seznamu přednášek je zřejmé, že k odklonu od původního záměru došlo již v létě 1948. Psychologických disciplín ubývalo ve prospěch přednášek – řečeno dnešním jazykem – interdisciplinárních. Vzdělávání posluchači končili absolvováním předmětu Problém základny a nadstavby, věda-vědeckost: nacionalismus, internacionalismus.

Výuka probíhala v různých přednáškových a seminárních místnostech Brna. Paradoxní bylo, že teprve v květnu 1949 získala škola vyhovující prostory v budově Právnické fakulty MU na Veveří 70.

Vědecký ústav sociální sídlil v budově Titova (Gorkého) 6, nyní je to sídlo Zdravotního ústavu se sídlem v Brně.

Historici nemají rádi „kdyby“. Psychologové si to ve střídme podobě mohou dovolit. Co by dělal Mihajlo Rostohar, *kdyby* žil dnes a byl profesorem na filozofické fakultě? Znal by nejnovější vlivné světové myšlenkové směry ve filozofii a psychologii, ale nepoklonkoval by jim. Rozvíjel by myšlenku celostního pohledu na člověka. Jen není jasné, zda by tak činil v rámci bio-psycho-socio-kulturního nebo bio-psycho-socio-spirituálního pojetí člověka. Ohlásil by se u rektora Masarykovy univerzity s myšlenkou znovuoživení slovanských sjezdů pro výzkum dítěte.

Prosazoval by integrativní přístup v psychodiagnostice. Byl by ve sporu s reprezentanty normativních vědeckých disciplín kritizujících psychologii a zakusujících se do předmětu psychologie. Ostré spory by vedl s těmi, kdo by chtěli na pole vědecké aplikované psychologie vstoupit s pouhými odbornostmi a dílčími dovednostmi.⁶ Měl by štěstí při výběru svých spolupracovníků a žáků.

⁵ V seznamu přednášek filozofické fakulty pro období 1945–1946 je uvedeno, že „Ř. prof. Dr. Mihajlo Rostohar oznámí přednášky a semináře později.“

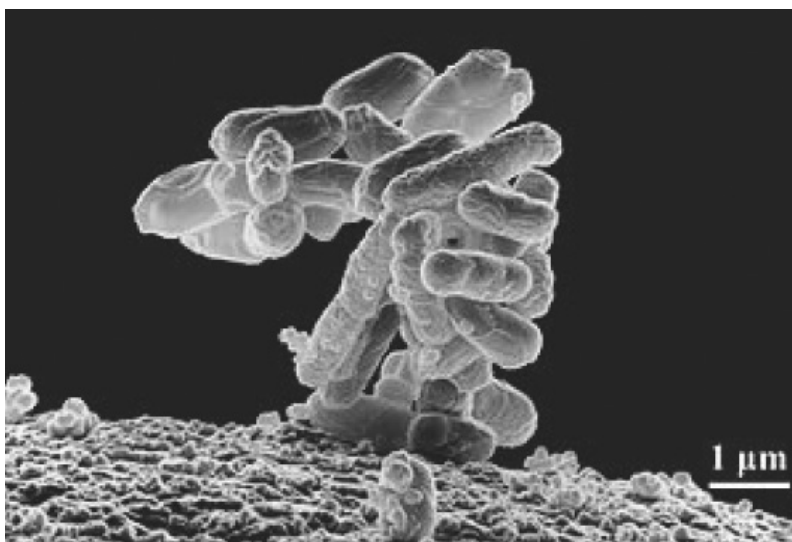
⁶ Nejsou uvedeny konkrétní vědecké disciplíny ani činnosti opírající se o pouhou empirii, aby nebyla odvedena pozornost čtenáře od tématu článku.

Bakterie *Escherichia coli* – od nezbytného komenzála po nebezpečného patogena

LENKA MICENKOVÁ

Bakterie *Escherichia coli* (*E. coli*) je jednou z nejznámějších a nejvíce prozkoumaných bakterií osídlujících člověka. Nevyskytuje se však jenom u člověka, běžně ji lze nalézt i v intestinálním traktu většiny teplokrevných živočichů, kde je součástí normální mikroflóry.

E. coli byla poprvé popsána v roce 1885 německým vědcem Theodorem Escherichem. Profesor Escherich se primárně věnoval pediatrii, ale projevoval i mimořádný zájem o bakteriologii. Kombinace těchto dvou zajímavých medicínských směrů vyvrcholila v jeho kariéře v roce 1886, kdy se mu podařilo uveřejnit habilitační práci s názvem Střevní bakterie kojenců a jejich vztah k fyziologii trávení. Po obhájení habilitační práce byl Escherich uznán za jednoho z předních bakteriologů tehdejší doby. Jeho zájem poutala zvláště tyčinkovitá bakterie, kterou Escherich pojmenoval jako *Bacterium coli commune*. Později, po jeho smrti, získala tato bakterie na jeho počest jméno *Escherichia coli*.



Bakterie *Escherichia coli*. Shluk tyčinkovitých buněk z kolonie na agarové plotně (rastrovací elektronový mikroskop).



Theodor Escherich (1857–1911), objevitel bakterie *Escherichia coli*.

Proč právě *Escherichia coli*?

Proč se ale právě tato bakterie těší takové obecné známosti? Proč se jí daří poměrně často plnit titulky, a to nejen vědeckých časopisů? *E. coli* se v lidském střevě vyskytuje spolu s dalšími asi 400 různými bakteriálními druhy a určitě to nebude kvůli množství buněk *E. coli*, osídlující náš trávicí trakt, protože ve srovnání s dalšími druhy v něm je zastoupení *E. coli* poměrně nízké. Stejně to nebude ani kvůli jejím fyzickým parametrům, protože nepatří do skupiny významných bakteriálních rekordmanů. Tvar buňky *E. coli* také není ničím zajímavým, jedná se o klasickou tyčinkovitou bakterii. Co je však na této bakterii zajímavé, je její genetická výbava a její univerzalita, které jí umožňují přežít v rozmanitých podmínkách a zejména jí velice snadno umožňují, že se z primárně nepatogenního kmene může stát život ohrožujícím patogenem. Díky těmto vlastnostem je *E. coli* jednou z nejvíce prozkoumaných bakterií a slouží i jako modelový

organismus pro genové a klinické studie. V roce 1947 americký molekulární mikrobiolog Joshua Lederberg jako první pozoroval a popsal u bakterie *E. coli* výměnu genetického materiálu tzv. konjugací. Za tento objev získal v roce 1958 Nobelovu cenu. Na bakterii *E. coli* byly také popsány procesy metabolismu dusíku u bakterií, biosyntéza L-tryptofanu z indolu a L-serinu a další. V oblasti biotechnologií se *E. coli* používá také pro produkci rekombinantních proteinů, například byla použita pro produkci inzulínu.

V současnosti jsou popsány tři velké skupiny různých kmenů *E. coli*. Jedná se konkrétně o nepatogenní kmene (komezální kmene, které osídľují organismus bez toho, aby jej napadaly, či jinak poškozovaly) a patogenní kmene intestinální a extraintestinální. Jako kmen se v mikrobiologii označuje kultura mikroorganismu, která je většinou izolovaná z jedné kolonie, to jest prakticky z jedné buňky.

***Escherichia coli* a její přínos pro lidské zdraví**

E. coli v roli střevního komezála (organismus živící se saprofyticky zbytky potravy druhu hostitelského) představuje významný přínos pro lidské zdraví. Je zodpovědná za produkci vitamínu K, který je nezbytný pro funkci určitých základních bílkovin, podílejících se na srážení krve, a dále je potřebný v procesu buněčného růstu, mineralizaci kostí a metabolismu bílkovin cévní stěny. Dále je zodpovědná za produkci vitamínu B12, který je důležitý pro nervové buňky a krvetvorbu.

V roce 1919, během první světové války byla bakterie *E. coli* poprvé použita i jako probiotikum. Jednalo se konkrétně o kmen *E. coli* Nissle 17, který izoloval německý profesor Alfred Nissle v roce 1917 ze střevní mikroflóry dvou vojáků, u kterých se výjimečně nevyskytla dyzentérie, během bojů na srbochorvatském území Dobrudža. V této době byl tento region kontaminován množstvím enteropatogenních kmenů *E. coli* a docházelo k častým průjmovým epidemiím. Alfred Nissle předpokládal významnou antagonistickou aktivitu přirozeně se vyskytujících komezálních kmenů *E. coli* ve střevě vojáků. Aktivita těchto nepatogenních komezálních kmenů vedla k ochraně vojáků před infekcí enteropatogenními kmeny. Po provedení laboratorních testů a experimentů, které Nissle vykonával i sám na sobě, se začal terapeuticky a hlavně preventivně používat první probiotický kmen – *E. coli* Nissle 17. Tento kmen je i v současnosti součástí probiotického preparátu Mutaflor. Kmen *E. coli* Nissle 17 byl od doby svého objevu důkladně charakterizován a byla stanovena sekvence jeho genomu, jeho serologická typizace, biochemická typizace membránových lipidů a lipopolysacharidů a také bylo určeno spektrum jeho buněčných bílkovin. V současnosti se jedná o jedno z nejlépe typizovaných a prověřených probiotik, u kterého nebyly zjištěny žádné patogenní vlastnosti. Bylo navíc potvrzeno, že probiotický kmen *E. coli* Nissle 17 je velmi dobře snášen lidským organismem. Významnou vlastností tohoto kmene je i schopnost produkovat antibakteriální proteiny – bakteriociny, které umožňují

tomuto kmeni obstát v konkurenčním bakteriálním boji a jsou schopné zabít i patogenní kmeny téhož druhu *E. coli*. *E. coli* je jako probiotický kmen také součástí dalšího komerčně používaného přípravku – Symbiofloru. Jedná se konkrétně o kmen *Escherichia coli* G3/10, u kterého byla rovněž zjištěna produkce antibakteriálních proteinů bakteriocinů, hlavně mikrocinu.

***Escherichia coli* jako nebezpečný patogen**

Ne však všechny kmeny druhu *E. coli* jsou prospěšné pro lidské zdraví. Díky schopnosti přijímat přídatnou genetickou informaci bylo popsáno množství jeho patogenních kmenů. Rozsah celkové genetické výbavy nepatogenních kmenů *E. coli* je přibližně 4 500 000 bp (páru bazí DNA), zatím co rozsah genetické výbavy patogenních kmenů bývá i o 1 000 000 bp DNA větší. Při představě, že jeden bakteriální gen má délku přibližně 1 000 bp, vidíme, že patogenní kmeny obsahují významně více genů než kmeny komenzální. Jedna se zejména o geny, kódující různé faktory virulence. Virulentní faktory můžeme charakterizovat jako molekuly produkované daným kmenem *E. coli*, které přispívají k jeho patogenitě, pomáhají dané bakterii poškozovat buňky hostitelského organismu. Různé virulentní faktory umožňují kmenům *E. coli* například adhezi na buňky makroorganismu a následně vniknutí jejích bakterií do nich. Mimo jiné mohou různé virulentní determinanty umožnit i vstříknutí svého toxinu do hostitelské buňky nebo čerpat a vázat železo z červených krvinek. Na základě kombinace různých virulentních faktorů je u druhu *E. coli* známo množství kmenů, které se tu a tam sporadicky vyskytnou a jsou schopny způsobit různé epidemie. Dále budou v textu popsány některé intestinální patogenní kmeny *E. coli* a nebezpečné průjemové infekce jimi způsobené.

Epidemie způsobené kmeny *Escherichia coli* O157:H7

Jedním z neznámějších kmenů způsobujícím nebezpečné epidemie je enterohemoragický kmen serotypu *E. coli* O157:H7. Na základě serologické (antigenní) charakterizace označuje O v tomto názvu typ kmenového O-antigenu (somatického, tělového antigenu, lipopolysacharidu), kterého je u druhu *E. coli* v současnosti popsáno přibližně 170 typů. H v názvu kmene označuje typ jeho H-antigeny (bičíkový antigen, flagelární protein). Serotypizace je důležitá při identifikaci kmenů, které způsobují závažná onemocnění. U *E. coli* se rozlišuje se více než 700 antigenních typů (serotypů, serovarů) na základě jejich O-somatických (tělních), H-flagelárních (bičíkových), K-kapsulárních (pouzdrových) povrchových a F-fimbriálních antigenů.

Virulentním faktorem, typickým pro kmen *E. coli* O157:H7, je Shiga toxin, který má enterotoxické, neurotoxické a cytotoxické účinky a výsledkem infekce jeho producentem je poškození enterocytů (buněk sliznice střeva). Dochází k závažným infekcím, charakterizovaným krvavými a mohutnými průjmy

(hemoragická kolitida). Těžké průjmy bývají jen na začátku infekce a postupně často dochází k rozvoji hemolyticko-uremického syndromu (HUS – hemolytická anémie, trombocytopenie, mikroangiopatie a selhání ledvin). Zdrojem infekce je hlavně skot a vehikulem je většinou hovězí maso. Kmen *E. coli* O157:H7 byl však izolován i z ostatních hospodářských a domácích zvířat. K nákaze často dochází prostřednictvím kontaminovaných potravin. Nejčastěji se jedná o syrové nebo nedostatečně tepelně zpracované maso, syrové nepasterizované mléko a sýry, neumytou zeleninu a ovoce. Také je možný přenos prostřednictvím nakažených lidí nebo kontaminované vody či půdy. Infekční dávka je nízká a k vyvolání infekce stačí několik desítek bakterií. Inkubační doba infekce je relativně dlouhá, a to 3 až 8 dní.

V roce 1982 byla popsána první větší epidemie způsobená kmenem *E. coli* O157:H7. Zdrojem nákazy bylo mleté hovězí maso, použité v hamburgerech v obchodní síti McDonald's v Oregonu nebo Michiganu v USA. Kmen byl vykultivován ze stolice 9 z 12 osob; tentýž izolát byl ještě vykultivován i přímo z hovězího hamburgeru. Do té doby byl tento kmen izolován jenom ze sporadických případů hemoragické kolitidy v roce 1975. V roce 1996 kmen O157:H7 způsobil v Japonsku epidemii s nejvyšším počtem postižených osob; jednalo se přibližně o 10 000 případů. Infekce trvala od května do srpna 1996 a proběhla ve více oblastech Japonska. Největší se vyskytla v městě Ósaka, kde onemocnělo 6 000 žáků základní školy. Zdrojem nákazy byly ředkvičkové výhonky, které žáci zkonzumovali v jídle podávaném v menze. Během infekce došlo celkově k úmrtí dvanácti pacientů. V USA bylo od roku 1982 do roku 2002 popsáno celkem 350 epidemií, způsobených kmenem *E. coli* O157:H7. Jednalo se konkrétně o 8 598 jednotlivých případů infekce, z nichž 1 493 (17,4 %) pacientů bylo hospitalizováno, u 354 (4,1 %) pacientů došlo k rozvoji hemolyticko-uremického syndromu a 40 (0,5 %) pacientů zemřelo. Často byly zdrojem epidemie hamburgery, a v USA se proto užívá pro označení infekce způsobené kmenem *E. coli* O157:H7 pojmu „hamburgerová nemoc“.

Roční incidence nákazy tímto kmenem je v jednotlivých zemích velmi rozdílná. Epidemie *E. coli* O157:H7 je závažným problémem zejména severní Ameriky, jižní Afriky, Japonska nebo Austrálie, ale v současnosti začíná být také problémem některých oblastí v Evropě. Ve studii zaměřené na bakteriologickou analýzu potravin byl v letech 1999 až 2003 sledován výskyt kmene *E. coli* O157:H7. Výběr vyšetřovaných komodit (1 380 vzorků) byl proveden podle spotřebního koše a byl zaměřen na ty skupiny potravin, které se v zahraničí podílely na vzniku alimentárních onemocnění. Jednalo se o různé druhy mas, mléčných výrobků, koření a zeleniny. V žádném ze vzorků však nebyl potvrzen výskyt kmene *E. coli* O157:H7. V České republice byly analyzované vzorky, odebrané od pacientů s rozvinutým hemolyticko-uremickým syndromem, izolované v letech 1998 až 2012. Během 15 let byl kmen *E. coli* O157:H7 zachycen jen u pěti pacientů z nich. Na Slovensku bylo v posledních letech ročně hlášeno 8–14 onemocnění způsobených kmenem *E. coli* O157:H7.

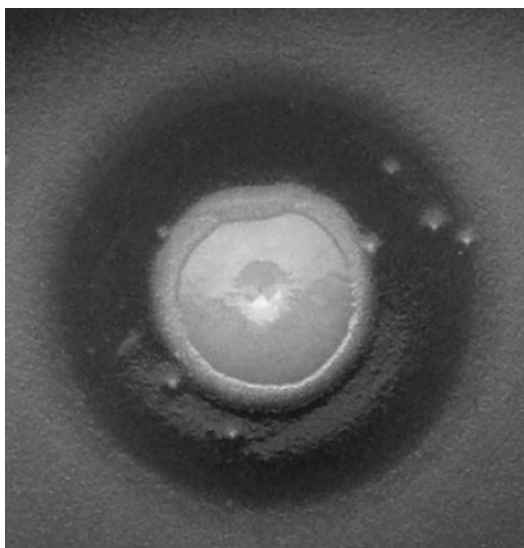
Kmen *E. coli* O157:H7 je nejznámějším ze skupiny enterohemoragických kmenů *E. coli* ale zdaleka není jediný. Dalšími často zachycenými serotypy jsou O26, O111, O103 a O145. V srpnu roku 2007 se v České republice vyskytly dva případy těžkých infekcí, způsobených enterohemoragickými kmeny *E. coli*. Serotyp EHEC NSF O157:H7 (NSF: sorbitol-nefermentující) byl etiologickým agens těžké infekce tříleté holčičky, kdy anurie (pokles denní diurézy nebo její úplné zastavení) trvala 21 dní, během kterých byla nutná dialyzační terapie. Druhým případem byl osmiměsíční chlapec, u kterého došlo k rozvoji hemolyticko-uremického syndromu. Infekce byla způsobena kmenem EHEC O111:NM (nepohyblivý). Anurie v tomto případě trvala 7 dní, dialýza probíhala 12 dní. V roce 2009 došlo v České republice dokonce k úmrtí dívky po těžkém průběhu hemolyticko-uremického syndromu, způsobeného enterohemoragickým kmenem EHEC O26:H11.

Epidemie způsobené enteroagregativními kmeny *Escherichia coli*

Enteroagregativní kmeny (EA_ggEC) jsou definovány jako kmeny *E. coli*, které neprodukují tepelně stabilní nebo labilní enterotoxiny, ale vyskytuje se u nich plazmid pAA (extrachromozomální DNA), který obsahuje geny kódující agregativní adherentní fimbrie, potřebné pro projev agregativního fenotypu. Agregativní adherentní fimbrie mu umožňují intenzivní adhezenci na buňky střevního epitelu.

Kmeny vyvolávají tzv. perzistentní průjmy, které trvají déle než 14 dní. Nejčastěji se vyskytují u dětí, žijících především v asijských zemích s nízkou úrovní

Kolonie bakterie *Escherichia coli*, produkující antibakteriální protein (bakteriocin, kolicin), na kultivační plošně živného agaru. Kolicin agar difunduje do určité koncentrace – tedy vzdálenosti a bakterie ke kolicinu citlivé usmrcuje a vytváří tak kolem produkční kolonie zónu inhibice růstu jeho kultury.



hygieny. Jedná se však i o typické „cestovatelské“ vodnaté průjmy bez zvracení. Rezervoárem těchto kmenů je člověk a přenos se děje hlavně orálně-fekální cestou. Vznik onemocnění je výsledkem interakce mezi patogenem a jeho hostitelem, která pozůstává z adherence na střevní epitel, následované poškozením buněk a indukci zánětu sliznice, kterou kryjí. První známá epidemie, způsobená enteroagregativním kmenem, byla zaznamenána v roce 1993 v Mexiku. Během epidemie zemřelo 5 dětí následkem přetrvávajících průjmů. Další větší epidemie byla zaznamenána v Japonsku, kdy onemocnělo téměř 2 700 osob. V roce 1995 v Srbsku onemocnělo 16 novorozenců a 3 kojenci. Dále byly epidemie zaznamenány také v Anglii a v Itálii.

Velká německá epidemie – evoluce vysoce virulentního kmene *Escherichia coli*

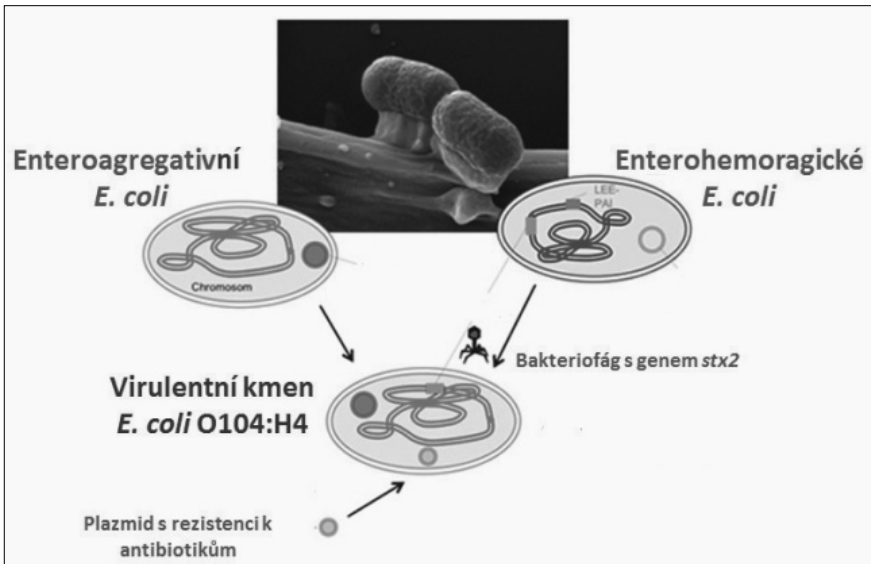
Evoluce patogenních kmenů *E. coli* je závislá na jejich neustálém získávání nových faktorů virulence. Bakterie neustále zdokonalují své strategie, kterými jsou schopny obejít imunitní systém hostitelského organismu. Často získávají nové faktory virulence cestou bakteriofágů (virů bakterií), plazmidů, transpozonů (segmentů DNA, které jsou schopny se v jejich genomu přemísťovat z jednoho místa na jiné), nebo pomocí tzv. ostrovů patogenity (úseků DNA zabírajících relativně velké části genomu a obsahujících geny přispívající k virulenci patogenních *E. coli*). Nově získané virulentní faktory umožňují bakterii získat selektivní výhodu oproti bakteriím, které těmito virulentními geny nedisponují, a tak snadno dochází k masivnímu množení virulentního klonu.

Případ evoluce vysoce patogenního kmene *E. coli* byl zaznamenán v roce 2011 v Německu. Jednalo se o nový, dosud nepopsaný vysoce virulentní kmen *E. coli* O104:H4, který v sobě spojuje vlastnosti enterohemoragických a enteroagregativních kmenů *E. coli*. Pravděpodobně je to původně enteroagregativní kmen *E. coli*, který převzal do svého genomu gen *stx2* (gen kódující Shiga toxin, nesený v genetické výbavě bakteriofága). Agregativní adherentní fimbrie (typické pro enteroagregativní kmene) mu umožňují intenzivní adhezenci na buňky střevního epitelu a následný snadný průnik Shiga toxinu do hostitelských buněk. Dále tento kmen přijal plazmid zodpovědný za rezistenci k antibiotikům. Jednalo se konkrétně o plazmid, obsahující geny produkující širokospektré betalaktamázy TEM-1 a CTX-M. Tyto enzymy jsou produkovány některými mikroby a umožňují hydrolyzovat peniciliny, cefalosporiny všech generací a monobaktamy. Díky přítomnosti několika těchto typů plazmidů bakterie získává rezistenci k širokému spektru antibiotik. Kombinace těchto faktorů plus vysoká infekčnost tohoto kmene byly zřejmě hlavní důvody, proč infekce způsobená kmenem *E. coli* O104:H4 byla příčinou obrovské epidemie se závažným průběhem.

Takový kmen *E. coli* O104:H4 způsobil velkou německou epidemii, která propukla začátkem května 2011 v Hamburku. Výsledkem epidemie bylo 3 842 ne-

mocných pacientů, z nichž u 855 došlo k rozvinutí hemolyticko-uremického syndromu. Maxima tato epidemie dosáhla 22. května, kdy bylo ohlášeno 230 nových případů, z toho asi u 60 případů propukl hemolyticko-uremický syndrom. Celkově zemřelo 53 z 3 842 nakažených pacientů. Epidemie přesáhla hranice Německa, došlo k záchytu infekce v dalších 13 evropských státech a nemocní byli hlášeni i z Kanady a USA. Jednalo se však o turisty, kteří se vrátili z pobytu v Německu. Onemocnění proběhlo krvácivými průjmy spolu s hemolyticko-uremickým syndromem. Velkou německou epidemii provázelo několik zvláštností. První byl výjimečně vysoký počet případů, které byly provázeny hemolyticko-uremickým syndromem (u „běžných“ epidemií způsobených kmeny EHEC dochází k rozvoji hemolyticko-uremického syndromu u přibližně 10–15 % pacientů, zatímco v případě německé epidemie to bylo u 25 % pacientů). Další zvláštností bylo, že infekce postihla převážně osoby starší než 20 let, a to převážně ženy. Kmen *E. coli* O104:H4 se objevil během německé epidemie i v České republice. Jednalo se o 62letou americkou turistku, která přijela do Prahy po předcházející dovolené v Německu, kde během pobytu konzumovala saláty z čerstvé zeleniny. Pacientka trpěla těžkými průjmy, které se ovšem po symptomatické léčbě a po čtyřech dnech hospitalizace zlepšily.

Dosud není zcela jasné, odkud se kmen *E. coli* O104:H4 objevil. Nejprve se předpokládalo, že zdrojem infekce mohly být biookurky pocházející ze španělské farmy, ale analýza půdy, vody a vzorku okurek toto podezření nepotvrdila.



Vznik vysoce virulentního kmene *E. coli* O104:H4 z enterohemoragických a enteroagregativních kmenů *E. coli*

Pravděpodobně ke kontaminaci španělských okurek došlo někde v Německu z jiného zdroje. Epidemiologové později zjistili, že všichni nakažení jedli naklíčená semena pískavice (řecké seno) pocházející z Egypta a že to byla pravděpodobně tato semena, která se stala zdrojem příslušného kmene *E. coli* O104:H4. Mikrobiologickými metodami byl však kmen *E. coli* O104:H4, který byl izolován z pacientů z „německé epidemie“, srovnáván s kmeny izolovanými ze semen, ale shoda se nenašla. Navzdory těmto analýzám epidemiologové předpokládají, že kmen se v Evropě rozšířil ze semen importovaných v letech 2009 až 2010 z Egypta do Evropy a že naklíčená semena představovala hlavní zdroj příslušného kmene *E. coli* O104:H4. Po detailnějších analýzách se zjistilo, že virulentní kmeny se do Evropy dostaly v zásilce semen z prosince 2009. Egyptský ministr zemědělství však tyto analýzy a všechny spekulace o možné infekční egyptské zásilce semen v této souvislosti označil za pouhé lži.

Jak je tedy zřejmé z předcházejícího textu, i u tak „běžné“ bakterie jakou je *E. coli*, je neustále patrný evoluční proces ve prospěch různých patogenních kmenů. Tato běžná součást naší normální saprofytické mikroflóry se může velice snadno stát život ohrožujícím patogenem a způsobit rozsáhlé epidemie. Proto je i v dnešní době, kdy je k dispozici množství genetických a fyziologických informací, důležité bakterii *E. coli* nepodceňovat, protože i přes velké množství poznatků, které o ní máme, nás stále dokazuje nepřijemně překvapovat.

Literatura použitá v textu a obrázcích je u autorky.

John Maynard Keynes a revoluce v Rusku

FRANTIŠEK SVOBODA

Tento článek je věnován zajímavé a relativně málo známé epizodě Keynesova života, během níž byl pověřen, aby výkonný úředník britské vlády, vytvořením nové měny pro oblast severního Ruska¹. Do okolí Murmansku a Archangelsku byly po bolševickém převratu v Rusku poslány anglické jednotky, jejichž úkolem bylo chránit válečné zásoby, poslané Spojenci v rámci podpory bojeschopnosti armády carského Ruska, a zajistit, aby tyto zásoby neupadly do rukou bolševiků. Anglické jednotky se – kromě zajištění bezpečnosti v dané oblasti – podílely také na správě obsazeného území. Pro hladký výkon této správní funkce potřebovaly stabilní měnu, kterou jim vytvořilo ministerstvo financí (Treasury), jmenovitě pak zaměstnanci John Maynard Keynes, Dudley Ward a Dominick Spring-Rice.

Tato krátká epizoda není příliš známá, nezmiňují ji ani Keynesovi životopisci Minsky (2008) či Davidson (2007), zmínku o Keynesově práci na tomto úkolu nenajdeme ani v jinak podrobném životopise od jeho blízkého spolupracovníka Austina Robinsona (Robinson, 1947). Žádné zmínky nenajdeme ani ve veřejně přístupném korpusu Keynesových textů *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, žádný odkaz nenalezeme ani v Keynesově krátkém textu *A Short View of Russia* z roku 1925, kde shrnuje dojmy z pozdější cesty do Ruska.

Skutečnost, že Keynes se na tomto úkolu aktivně podílel, je zmíněna jen ve dvou zdrojích. Prvním zdrojem je výběr z Keynesovy korespondence; v dopise matce z 21. 9. 1918 uvádí: „Mou nejzábavnější činností je v poslední době vymýšlení nové měny pro Rusko ... [S kolegou] trávím mnoho času [také] nad detaily, jaký vzhled by měly bankovky mít, jak je vytisknout, ... řešíme problémy a promýšlíme celou věc odshora až dolů. Doufám, že plán vypustíme do světa během dvou nebo tří týdnů.“ (srov. Harrod, 1951, str. 266).²

Druhým zdrojem, který zmiňuje Keynesovo jméno v souvislosti nově utvářené měnou, je článek, který v časopise *Economic Journal* v roce 1919 vydal Dominick Spring Rice (Spring Rice, 1919), a který se stal výchozím bodem pro dva pozdější články, které se tomuto tématu věnovaly podrobněji (Schuler, Hanke, 1991; Ponsot, 2002). Oba články se celé problematice věnují spíše z historického

¹ Upravená verze tohoto článku vyšla v časopise *Panoeconomicus*.

² Keynesovo zaujetí Ruskem se mu zúročilo i jinak. O čtyři týdny později, v době, kdy 'vypouští svůj plán do světa', se díky svému spolupracovníkovi, O. T. Falkovi, poprvé setkává na večírku v domácnosti Sitwellů s ruskou baletkou Lydií Lopokovovou, která právě přijela do Londýna. O sedm let později si Keynes Lydií Lopokovovou vezme za ženu. (Viz Harrod, 1951, str. 267)

hlediska a doplňují ho o četné archivní materiály, zejména dokumenty z Foreign Office. Opomíjí však význam, který měla tato epizoda pro vývoj Keynesových názorů. Celá tato ruská zkušenost zanechala v Keynesově ekonomickém myšlení dvě stopy. První je spojena s reflexí dvou principiálně odlišných ekonomických politik, inflační politiky bolševiků a proti-inflační politiky Britů. Druhá je spojena s utvářením Keynesova názoru na fungování a vyrovnávání mezinárodních měnových trhů. Právě těmto dvěma aspektům bude věnován následující článek, jehož cílem bude přinést odpověď na otázku, jak zkušenost s revolucí v Rusku a emisí severoruského rublu ovlivnila další Keynesovo dílo.

V první části článku bude stručně nastíněna Keynesova životní dráha a jeho odborný zájem o otázky měny. Ve druhé a třetí části bude charakterizován měnový rozvrat v revoluci zmítaném Rusku a Keynesem navržené schéma emise nové měny. Zmíněna bude také Keynesova reflexe ruské inflace a jeho další odkazy na dění v Rusku. V poslední části bude jím navržené řešení zasazeno do kontextu jeho pozdějších doporučení, týkajících se uspořádání mezinárodního měnového systému.

John Maynard Keynes a jeho zájem o otázky měny

John Maynard Keynes byl synem Johna Nevilla Keynese, profesora logiky a politické ekonomie na Cambrigské univerzitě, po němž zdědil zájem o ekonomii v její společenské dimenzi. Pro formování jeho teorií bylo důležité nejen vzdělání, kterého se mu dostalo, ale také funkce v britské administrativě, které zastával a které mu umožnily ověřit v praxi fungování některých ekonomických mechanismů.

Hned po studiích na Eatonu a v Cambridge nastoupil na dva roky do státních služeb, nikoliv však na preferované místo na ministerstvo financí (Treasury), ale do Úřadu pro Indii (India Office). Ve svých vzpomínkách hovoří sice o tom, že se ráno věnoval četbě Timesů a odpoledne práci na své disertaci, nicméně navzdory tomuto zlehčování jeho první práce ekonomického rázu – *Indian Currency and Finance* – získala svůj fundament právě zde, jakkoliv vyšla až v roce 1913, kdy působil už pátým rokem v Cambridgi jako přednášející, zaměřující se na otázky měny, úroku a cen (Robinson, 1947).

V knize *Indian Currency and Finance* již můžeme pozorovat Keynesovo tíhnutí k analýze témat, která se později stanou pro jeho teorie zásadní. Jednak je to zájem o nerovnoměrné výkyvy v ekonomice a jejich dopady na trhy, jednak hledání možností, jak těmto výkyvům předcházet. Tyto základní problémové okruhy však prozatím zůstávají v knize v pozadí. Celá práce je zaměřena spíše konkrétně a vyjadřuje se k aktuálním problémům britské koloniální správy v Indii, zejména k otázce měny a bankovníctví tohoto subkontinentu pod britskou správou.

Keynes si klade otázku, jak pro Indii zajistit dostatek kvalitní měny. Staví se proti plánu začít razit zlaté mince v bombajské mincovně, a doporučuje zavést standard zlaté devizy a posilovat v Indii důvěru v papírové peníze. Podle Keynese

není správné místo pro zlato v oběhu v podobě mincovního zlata, ale v bankovních rezervách, protože zlaté mince nemohou nikdy uspokojit (zahraniční) poptávku po zlatě. Zlato je totiž „mezinárodní, nikoliv národní měnou“. (Viz Keynes, 1913, str. 29; srov. Kemmerer, 1914) Proto je v zemích, jako je Indie, vhodné podporovat popularitu bankovek, což mimo dostatku oběživa může zajistit i dostatečnou sezónní pružnost nabídky peněz³. Zde se v Keynesově díle objevuje slovo *buffer* (resp. *buffer stock* – vyrovnávací zásoba), které se pak v jeho textech objevuje opakovaně. Keynesův *buffer*, tedy něco jako tlumič měnových rázů, má absorbovat výkyvy na peněžním trhu, které jsou v systému generovány buď z důvodů sezónních, jak zdůrazňuje ve své knize *Indian Currency and Finance*, nebo z důvodů nerovnoměrného vývoje kapitalistické tržní ekonomiky, jenž se následně odráží např. v náhlých a nepředvídatelných změnách reálných příjmů domácností, jak zmiňuje v *A Tract on Monetary Reform* (1924)⁴ i později⁵. Zájem o tyto výkyvy ostatně předznamenal jeho celoživotní dílo.

Podle Keynesese měl být v Indii zaveden princip zlaté devizy, místo zlatých a stříbrných mincí by měly být emitovány bankovky, a to nově vzniklou centrální bankou, která by kromě emisí bankovek spravovala také vládní finance (a udržovala by tak peníze v oběhu⁶).

Tyto Keynesovy návrhy a doporučení byly beze zbytku využity o pět let později v jeho návrhu peněžní architektury severoruského rublu, který měl zajistit stabilní a dobře dostupnou měnu v oblasti britského výsadku na severu Ruska v době občanské války v letech 1918 a 1919. Úspěch tohoto emisního schématu byl zvláště působivý ve srovnání s inflačním chaosem na území, ovládaném bolševiky a svou funkčností mohl posloužit Keynesovi jako inspirace při pozdějším promýšlení otázek spojených s uspořádáním mezinárodního měnového systému

Kreace a destrukce: Dvě podoby měnové politiky v Rusku 1918–1919

Když v knize *The Economic Consequences of the Peace* hovoří Keynes v kapitole *Europe after Treaty* o inflaci, cituje Leninovu myšlenku o zničení kapitalismu prostřednictvím zničení měny, tedy o fenoménu, který mu byl dobře známý z doby jeho práce na konstrukci severoruského rublu. „Lenin prý řekl, že nejlepší

³ Keynes, 1913a, str. 96 a 97. To souvisí s další částí knihy, věnované systému indického bankovníctví, kde Keynes spatřuje velké riziko v decentralizaci bank a ve velké sezónní poptávce po penězích, které však neodpovídá náležitě elastický měnový systém, fungující jako tlumič (*buffer*) těchto poptávkových rázů.

⁴ Každodenní fluktuace na mezinárodním měnovém trhu v důsledku sezónních a jiných vlivů zmiňuje opakovaně (Keynes, 1924, str. 177, 184, 189, atd.).

⁵ Zájem o tyto výkyvy rozvede dále v Obecné teorii o dvanáct let později.

⁶ Tehdejší praxí bylo, že peníze vybrané na daních byly drženy v prezidenčních bankách nebo v pokladnách vlády, což oběh peněz významně narušovalo. Spolu s velkou decentralizací bankovního systému a sezónními výkyvy poptávky po penězích to citelně limitovalo fungování peněžního trhu.

způsob, jak zničit kapitalistický systém, je zničit měnu. ... Lenin měl přirozeně pravdu. Není jistější způsob, jak zničit dosavadní podstatu společnosti, než zkažením měny.“ (Keynes, 1920, str. 120).

Ohromná inflace, kterou v Rusku rozpoutali bolševici, v sobě spojovala dva cíle bolševiků – získat prostředky na vedení občanské války⁷ a rozložit existující prvky tržní ekonomiky.

Již brzy po nástupu bolševické vlády se začaly uskutečňovat první kroky, směřující k odstranění starých pořádků a k nastolení nového řádu. Reforma se neměla týkat pouze společenské sféry, ale také sféry hospodářské. Ideálem tohoto období byla bezpečnější ekonomika, centrálně řízená a přerozdělující.

Ruští bolševici začali hned po nástupu k moci důsledně ničit vše, co považovali za staré a překonané, a připravovali cestu pro nástup nově uspořádané společnosti. V hospodářské sféře se k tomuto ideálu chtěli dopracovat pomocí několika nástrojů, z nichž k nejdůležitějším – kromě záměrného inflačního jednání – patřilo v první řadě znárodnování, napojení podniků na veřejné rozpočty a centralizace ekonomického systému. Zásadní změny výrobních vztahů měly být a byly vhodně kombinovány s mimoekonomickými nástroji, zejména represí, což bylo proklamováno již v prvních měsících vlády Rady lidových komisařů.⁸

Po říjnovém převratu ubylo státnímu rozpočtu během krátké doby několik položek. Zejména to byly výdaje spojené s vedením války, ze které Rusko vystoupilo, a zastavení splácení zahraničního dluhu. Nová vláda neuznala dluhy vlád předchozích, čímž bylo Rusko zbaveno povinnosti platit splátky a úroky, zároveň však bylo odříznuto od světových finančních trhů a vláda si finance musela nadále shánět výhradně uvnitř svého státu. Tento krok měl dalekosáhlé důsledky a dá se říci, že byl jedním z nejdůležitějších počínů rodící se moci, která tímto jednoduchým prohlášením o neuznání dluhu určila směr své praktické a teoretické politiky na několik let dopředu. Kdykoliv pak v následujících letech potřeboval nový stát peníze, byl nucen je shánět téměř výhradně na vnitřním trhu⁹.

Bolševici se v prvních krocích své vlády zaměřili na shromáždování finančních zdrojů do svých rukou a na jejich vydávání výhradně v souvislosti s udržením

⁷ Existují tři základní způsoby, jak zaplatit válku – zvýšení daní, tištění papírových peněz, půjčka. Keynes považoval za nejméně škodlivý poslední způsob (Barnet, 2001, str. 162), Lenin preferoval druhý, neboť v sobě implicitně obsahoval zvýšení daní (prostřednictvím inflačního přerozdělování), a urychlil rozpad dosavadních struktur společnosti, což bylo dalším revolučním cílem.

⁸ Např. Lenin, 1987, Otázky hospodářské politiky, str. 150; Jak organizovat soutěžení str. 223, tamtéž; článek Kdo se zalekl krachu starého a kdo bojuje za nové str. 219, tamtéž, aj.

⁹ Neochotu investorů dobře ilustruje fakt, že ještě v roce 1924, tedy ve třetím roce fungování NEP, nebyli britští bankéři ochotni poskytovat půjčky Rusku a podmiňovali je obnovením soukromého vlastnictví zahraničních vlastníků a uznáním veřejných i soukromých dluhů. Viz Bankers' Memorandum to British Prime Minister, The Barrier, 15. duben 1924. Podobně obezřetní byli i Američané, takže jediná větší půjčka ve 20. letech přišla do Ruska až v roce 1926 z Německa (viz Williams, 1992, str. 44–45). Kromě inflačního přerozdělování prodělal sovětský režim i dvě „zlaté horečky“; poprvé zabavoval zlato pravoslavné církvi v roce 1921 po skončení občanské války, podruhé v roce 1929, po ukončení Nové ekonomické politiky (NEP) všem obyvatelům.

moci. Státní rozpočet stál v letech 1917–1921 na dvou hlavních základech: na emisích papírových peněz a na nucených naturálních zemědělských dávkách¹⁰.

V prvních měsících roku 1918 se v důsledku vývoje posledních několika let zmnožila masa oběživa nejen kvantitativně, ale i kvalitativně. Jak uvádí Spring Rice (Spring Rice, 1919), v Rusku obíhalo několik emisí bankovek carského režimu, 1000- a 250rublové bankovky vydané Dumou těsně po carově pádu, Kerenského 20- a 40rublové bankovky, několik emisí bolševiky neuznaných pokladničních poukázek, carské poštovní známky (byly uznány jako platidlo i bolševickou vládou), svérázné kupóny oblastních autorit, a v některých samostatných oblastech, jako např. v Archangelsku, pokladniční poukázky místního úřadu.¹¹ Ukázněnost a centralizace vydávání nových bankovek se zcela rozpadly.

Nejcennějšími se, alespoň podle obyvatel, ukázalo zlato, stříbro a bankovky carského režimu, které měl každý ukryty doma a ve směně byly využívány co nejméně. Greshamův zákon – špatné peníze vytlačují z oběhu dobré peníze – se prosazoval nejen s ohledem na situaci ekonomickou, ale i politickou. Lidé nevěřili, že nový režim vydrží, a očekávali alespoň částečnou restauraci cara, jehož vládnutí bylo v jejich očích klidné¹².

Jedním z prvních opatření nové vlády bylo všeobecné znárodnění průmyslu a bank dekretem ze 14. 12. 1917 a zabavení všech částek na soukromých účtech, přesahujících 10 000 rublů. Zejména s ohledem na znárodnění bank bolševickou vládou, jež neměla podporu širší veřejnosti, nepřekvapí, že hotovost se na jedné straně koncentrovala v rukou rolníků a na straně druhé v rukou bolševiků; ti však potřebovali peníze všechny. Limit výběru byl omezen, zároveň se vláda snažila přimět obyvatelstvo k tomu, aby své úspory ukládalo ve státních bankách.

V roce 1918 začaly být vydávány a tisknuty tzv. sovětské rubly s nejvyšší hodnotou 10 000 rublů. V roce 1921 se začalo s vydáváním nových hodnot sovětského rublu, vhodnějších vzhledem k prudce rostoucí inflaci. Byly vydány bankovky

¹⁰ Výběr daní byl začátkem roku 1921 zcela zastaven komisariátem financí jako neefektivní.

¹¹ Bankovky vydané Dumou byly nazývány *dumky*, bankovkám Kerenského vlády se říkalo *pivní nálepky* a archangelské platidlo bylo pro svůj vzhled populárně nazývané *Mrož*. (O peněžním chaosu více viz Spring Rice, 1919.)

¹² Na trzích se začaly utvářet různé směnné kurzy. Existoval kurz vnější, kdy se s různými ruskými platidly obchodovalo na zahraničních trzích. Kurz rublu na zahraničních trzích postupně klesal. Pád hodnoty nebyl ovlivňován jen rostoucím množstvím peněz a novými druhy bankovek, ale i vývojem občanské války a jinými faktory. (Např. kurz v Londýně se krátkodobě zlepšil v únoru 1918, kdy se objevily zprávy, že Rusko nemá suroviny na další tisk. Nicméně, jak uvádí Šrom, „tisk byl brzy nově zorganizován“, takže kurz klesal i nadále.)

V lednu 1917 se prodával carský rubl na burze v Londýně 16,5 rublu za libru. Na konci roku 1917 byl kurz 36,5 rublu za libru, přičemž se nerozlišovalo mezi rubly carskými, dumskými a kerenskými. V lednu 1919 se v Londýně platilo za libru 36 rubly carskými nebo 58 rubly dumskými. (Rubly vlády Kerenského a rubly sovětské obchodovány nebyly.) V prosinci téhož roku to bylo již 200 rublů carských a 510 rublů dumských za 1 libru. V říjnu roku 1920 se kurz propadl na úroveň 340 carských a 1 350 dumských rublů za libru, v prosinci roku 1920 stála libra 650 carských a 3 500 dumských rublů. (Více viz Šrom, 1924).

v hodnotě 25 000, 50 000 a 100 000 rublů, a v závěru roku začaly být tisknuty pokladniční poukázky v hodnotách 1, 5 a 10 milionů. Množství peněz v ekonomice se exponenciálně zvyšovalo.¹³

Tabulka 1: Odhad množství peněz v oběhu (v miliardách rublů)

Červen 1914	1,6
Červen 1916	6,6
10.3.1917	10,9
Červen 1917	13
červen 1918	40
1919	225
1920	1 169
1921	17 544
1922	1 584 232

Zdroj: Šrom, J.: Sovětské Rusko

Do začínajícího měnového chaosu vstupují v polovině roku 1918 jednotky spojenců, které v té době aktivně zasahují do průběhu občanské války v Rusku. Během celé 1. světové války se v severoruských přístavech Murmansk a Archangelsk hromadila vojenská pomoc Rusku, poskytovaná Spojenci. Po dohodě bolševiků s Němci o vystoupení Ruska z války se Spojenci rozhodli chránit tuto vojenskou pomoc, aby nebyla použita v občanské válce, či snad dokonce v rámci reparací přímo proti Spojencům¹⁴.

23. června 1918 obsadily spojenecké síly pod britským velením Murmansk, 2. srpna Archangelsk a zatlačily bolševiky 100 mil na jih. Vojenské jednotky Spojenců čítaly kolem 10 000 vojáků a záhy se ukázalo jako zásadní problém, jakými

¹³ Růstu množství nové měny odpovídaly i vnitřní směnné kurzy. Vnitřní kurzy byly vytvořeny pro potřeby černého trhu pomocí tržního mechanismu a vyjadřovaly subjektivní hodnotu, kterou přikládali obyvatelé země jednotlivým emisím jednotlivých nominálních hodnot jednotlivých vlád. Největší subjektivní hodnotu měly bankovky carské, což lépe než cokoliv jiného ukazuje, jak hodnotili občané režim minulý a jakou důvěru měli v režim současný. Rostoucí inflace však postupně bankovky nižších nominálních hodnot vytlačila, takže trh s těmito bankovkami se stal výhradně předmětem spekulací.

Jako příklad si uvedme stav ze začátku roku 1922, kdy se prodávalo 1 000 carských rublů ve stovkách za 380 000–400 000 sovětských, v pětistovkách za 100 000–200 000 sovětských, v drobných za 135 000–150 000 sovětských. Tisícovky dumské stály 17 000–20 000 sovětských. 1 000 rublů v Kerenského dvacetirublovkách 60 000–65 000 sovětských a ve čtyřicetirublovkách 20 000–25 000. (Konkrétní čísla převzata od Šrom, 1924, str. 344, podobně se však vyjadřuje i Spring Rice, 1919, str. 281, nebo Nove, 1992, str. 49.)

¹⁴ Např. White, 1994, str. 623. Kromě Archangelsku a Murmansku se Britové vylodili také ve Vladivostoku a blokovali Baltské moře.

bankovkami platit místním za poskytované zboží a služby (např. dělníkům v do-
cích a na železnici), jak vůbec tyto bankovky získat a jak udržet jejich hodnotu.
Vzhledem ke kolapsu bankovníctví a zákazu bolševické vlády obchodovat s cizí
měnou bylo pro vojenské jednotky obtížné obstarat si větší množství platných
rublů. Jediným možným místem nákupu hotovosti, potřebné pro výdaje spojené
s udržováním kontingentu, byl černý trh, který však nedokázal zajistit dostatečné
množství bankovek, o klesající hodnotě nemluvě. Proto britské vojenské velení
v Murmansku doporučuje v memorandu z 9. července jako nejjednodušší řešení
tisknout vlastní bankovky pro potřeby vojenských jednotek (viz Hanke, Schuller,
1991). V září je tímto úkolem pověřeno *oddělení A* britské Treasury, které mělo
klíčovou roli při vyjednávání se spojenci o hospodářských otázkách a které v té
době po více než rok vedl J. M. Keynes. Spolu se spolupracovníkem Dudley War-
dem začali celý mechanismus promýšlet do nejmenších detailů.

Vzhledem k tomu, že v obou obsazených přístavech byly místní Prozatímní vlá-
dy nakloněny intervenčním silám, bylo zvoleno řešení výhodné i pro místní úřady.

V Archangelsku byla založena Emisní pokladna (*Emission Caisse*), jejímž
prezidentem byl britský bankéř, Ernest M. Harvey. *Emission Caisse* podporovala
Vládu Severního Ruska a mohla rozdělovat hotovost i jiným vládám na území
Ruska, pokud byly tyto vlády uznány Spojenci. V její působnosti byla také mož-
nost vydávání bankovek v určitých, zvláště stanovených případech, ovšem pouze
do výše 25 % peněžní zásoby, resp. mohla nakoupit dluhopisy místní prozatímní
vlády. Krytí nových bankovek bylo zaručeno směnou za libry, které tvořily rezervy
v Bank of England, která tedy měla rezervy minimálně na 75 % peněžní zásoby
nových rublů¹⁵. Britská vláda souhlasila s nákupem 100 milionů nových rublů
a tyto peníze dala k dispozici britské vojenské správě. 2,5 milionu liber šterlinků
bylo deponováno u Bank of England a zisk z úroků měl být ziskem *Emission
Caisse*, stejně jako potenciální výnos z dluhopisů prozatímní vlády.

Klíčovou otázkou bylo správné nastavení kurzu měnového systému. Aby moh-
ly být nové bankovky uvedeny do oběhu v kurzu navazujícím na dosavadní vývoj
trhu, byl stanoven směnný kurz ve výši 40 rublů za libru. Sazba byla určena s ohle-
dem na to, že směnná relace se u starých rublů v Archangelsku pohybovala kolem
45–48 rublů za libru, takže když byly nové rubly poprvé použity k výplatě mezd,
dostali pracovníci přibližně stejné množství rublů, na jaké byli zvyklí.

Britská vláda zaručila, že rezervy nashromážděné v Bank of England jsou ne-
zcizitelným vlastnictvím *Emission Caisse* (nikoliv však ruské vlády), jinými slovy
jsou vlastnictvím držitele bankovek. Emisní pokladna se zavázala směňovat tyto
bankovky v kurzu 40 rublů/libru a prohlášení o tomto krytí bylo vytištěno na kaž-
dé bankovce. Navázáním na libru, stanovením pevného směnného kurzu v návaz-
nosti na skutečnou hodnotu původního rublu, pravidelnými výplatami v této měně
a její potřebností ve směně byl neutralizován dopad Greshamova zákona. Tyto

¹⁵ To bylo poněkud neobvyklé, u předchozích navázání měn na libru byly obvyklé rezervy ve výši
105–110 %. (Hanke, Schuller, 1991)

severoruské rubly (nebo také anglické rubly, jak byly přezdívány) mohly být směňovány i za dolary či franky podle směnného kurzu těchto měn k libře (viz Hanke, Schuller, 1991, str. 662). Znovu zde tedy byl využit princip místní měny, navázané pevným kurzem na měnu mateřskou (currency board), jak byl už předtím aplikován jak v Indii, tak v západní Africe (West African currency board)¹⁶, a který svou konstrukcí předjímá některé Keynesovy úvahy o *bancoru*.

První loď s bankovkami dorazila do Archangelsku 3. listopadu. Úctyhodná rychlost bohužel vedla k tomu, že nové bankovky si ponechaly z větší části podobu starých carských rublů, včetně carských insignií, což by za daných okolností mohlo vést k diskreditaci celého projektu. Personál *Emission Caisse* tak strávil několik dní přelepováním těchto znaků na každé bankovce zvlášť. Bankovky vešly do oběhu 28. listopadu 1918.

Rubly byly použity k hrazení nákladů intervence a správy území, kteréžto výdaje by tak jako tak hradila britská vojenská správa. Tím se nová měna dostala do oběhu mezi obyvatelstvo, které ji používalo k nákupu potravin a jiné pomoci, dovezené ze zahraničí. Tyto peníze se pak prostřednictvím obchodníků a bank vracely zpět britské vládě.

Kromě toho byla měna používána pro potřeby mezinárodního obchodu. Obchodníci, kteří si přáli nakoupit zboží v Severním Rusku, mohli získat potřebnou hotovost v rublech v Archangelsku složením ekvivalentu v librách v Bank of England a po uskutečnění obchodu si libry mohli na tomtéž místě vyzvednout. Ti, kteří prodávali zboží do Ruska, si v případě platby v nových rublech zprostředkované skrze *Emission Caisse* mohli být jisti doručení částky bez obav z kurzových ztrát. Díky tomu se v severní oblasti začal znovu rozvíjet mezinárodní obchod. Na rozdíl od jiných měn byl severoruský rubl spolehlivým měřítkem hodnot a díky garantované směnitelnosti za libru i uchovatelem hodnoty.

Mezi obyvatelstvem Severního Ruska obíhalo přes 100 milionů stabilní měny, obchod se Severním Ruskem probíhal na solidní bázi a Spojencům odpadly problémy spojené s náklady na udržování vojenské mise. Systém, který fungoval ke spokojenosti všech zúčastněných, byl nicméně závislý na spojenecké vojenské přítomnosti v oblasti, která se po skončení 1. světové války stala stále více neudržitelnou. Spojenci, kteří neměli mnoho chuti nechat se vtáhnout do krvavé občanské války v Rusku, postupně začali stahovat své vojáky. Poslední jednotky spojeneckých vojáků opustily Rusko 27. září 1919. Vojska prozatímní severoruské vlády neměla dost sil vzdorovat Rudé armádě, která v únoru 1920 vstupuje do Archangelsku. Přináší s sebou nekvalitní měnu a inflaci, která začíná nabírat na obrátkách.

¹⁶ O tomto systému Keynes napsal v roce 1913 krátkou zprávu do *Economic Journal* (Keynes, 1913b). Jednou z výhod těchto 'koloniálních' měn mělo být uchování ražebného v rukou místních vlád, resp. centrálních bank. Pokud by v těchto zemích obíhaly přímo libry, ražebné by připadlo Bank of England.

Keynes již v průběhu první světové války tušil, že dosavadní relativní stabilita měny, se střídajícími se obdobími mírné inflace a mírné deflace, končí. Inflace rostla ve všech státech zapojených do války, protože ostatní zdroje financování válečného úsilí – zvyšování daní a půjčky – byly vyčerpány. V Rusku proběhl tento cyklus během Velké války podobně jako na Západě a po revoluci v roce 1917 postupně nabral na obrátkách. Dopady rychlého růstu množství oběživa měl Keynes před očima, když konstruoval severoruský rubl jako stabilní protipól rublu znehodnocovaného bolševiky. Když se pak inflace v Rusku zvýšila o několik řádů, poznamenal, že Lenin měl pravdu, když říkal, že nejlepším způsobem, jak zničit kapitalistický systém, je rozložit měnu (Keynes, 1920, str. 120).

Keynesova zkušenost s ruskou inflací je zhodnocena již v roce 1923 v *A Tract on Monetary Reform*, kde ukazuje jednak ohromnou míru inflace v sovětském Rusku (řádově vyšší než v Německu a Rakousku). Neopomene také naznačit, že vláda sovětského Ruska je patrně jedinou vládou, která provádí inflační politiku záměrně, aby znehodnotila své závazky vůči třetím osobám (Keynes, 1924, str. 63). Na příkladu ruské inflace ukazuje, že vláda může žít poměrně dlouho díky tištěným peněz, jež je jinou formou zdanění (Keynes, 1924, str. 41).

Fixní kurzy jako garant stability mezinárodního měnového systému

Zkušenost s vývojem měn za první světové války ovlivnila Keynese ve dvou směrech. Prvním důležitým poznatkem bylo, že celý svět vstupuje do éry inflačních peněz a období relativní stability měn vázaných na zlato končí. Druhým poznatkem bylo, že pro stabilitu mezinárodních trhů bude třeba vytvořit nový funkční systém.

Co se týče narůstající hrozby inflace, ta začala být v průběhu války stále více reflektována a ovlivnila i Keynesovu personální politiku v oddělení A britské *Treasury*, kam přizval O. T. Falka, absolventa Balliolovy koleje v Oxfordu, který na něj udělal dojem svými znalostmi o problematice financí¹⁷. Inflace rostla doma i v zahraničí a bylo jasné, že tento problém přetrvá i po válce a bude mít dopad i na otázku návratu ke zlatému standardu. Proto v průběhu roku 1917 začal O. T. Falk pořádat večere pro ty, kteří se, stejně jako on, zajímali o otázky měny a financí. Na těchto večerech se začalo rodit nové uspořádání mezinárodního měnového systému, protože staré učebnice nedávaly na nové otázky uspokojivé odpovědi.¹⁸ Falk ovšem, na rozdíl od Keynese, nebyl přívržencem fixních kurzů, měnících se

¹⁷ Přizval ho i navzdory skutečnosti, že se Falkovi pravděpodobně nedostalo žádného formálního ekonomického vzdělání a před nástupem do Division A působil jako pojistný matematik a obchodník na londýnské burze. Více viz Harrod, 1951, nebo Millmow, 2002.

¹⁸ Tyto večere byly postupně formalizovány. Vznikl tzv. *The Tuesday Club*, který byl ve dvacátých letech nejlivnější sdržením ekonomů a existuje dodnes. Klub se scházel každý měsíc v Café Royal a Keynes zde ve dvacátých letech pravidelně prezentoval své názory.

čas od času skokově, doporučoval spíše plovoucí kurzy měn, které by lépe reflektovaly měnící se rovnováhy na trzích (Millmow, 2002). Keynes však, navzdory odlišnému názoru svého blízkého spolupracovníka, pokračoval v linii, vytyčené v knize *Indian Currency and Finance* a vyzkoušené na modelu severoruského rublu, tedy v linii pevně vázaných směnných kurzů.

Byly to právě fixní kurzy, které se později staly základem Keynesova návrhu nové architektury mezinárodních financí, postavené na mezinárodní měně, tzv. bancoru¹⁹, který by na sebe vzal roli světové rezervní měny. Správa a emise této mezinárodní měny měla být pod patronátem tzv. Mezinárodní clearingové unie.

Základním posunem oproti předchozím systémům bylo odlišné pojetí rezervní měny. Bancory měly být výhradně prostředkem směny, nikoliv uchovatelem hodnoty. Každá země měla stanovit svůj kurz vůči bancoru a vůči zlatu²⁰. Tyto fixní kurzy se mohly bez souhlasu Rady měnit jen v rozmezí do 5 %, vyšší změny v kurzech musely být schváleny Radou. Každé zemi byla stanovena tzv. kvóta, disponibilní zůstatek na bancorovém účtu, odpovídající průměrné hodnotě vývozu a dovozu za poslední tři roky²¹. Množství mezinárodní měny by tak bylo osvobozeno od expanzních i kontrakčních tlaků.

Aby se zabránilo hromadění nadměrných schodků nebo přebytků na účtech jednotlivých zemí, byly stanoveny pokuty za objemy převyšující kvótu o čtvrtinu (pokuta ve výši 1 % kvóty ročně) nebo o polovinu (2 % kvóty ročně). Druhou variantou byla možnost zemí ve schodku získat půjčku od zemí v přebytku, čímž by se obě země vyhnuly placení pokut. Pokud by schodek jedné země dosahoval opakovaně více jak čtvrtiny kvóty, mohly by země devalvovat do výše 5 %, v případě vyšších schodků i více, nebo učinit jiná opatření, ovšem se souhlasem Rady.

Výhoda tohoto systému spočívala především v možnosti podstatně snížit rezervy zlata a cizích měn, a tedy omezit deflační tendence způsobené zadržovanými rezervami, které se nemohou promítnout do efektivní poptávky (více viz Meltzer, 1989, nebo Klaffenböch, 2008).

Systém doplněný o mechanismy, zabraňující hromadění dluhů či půjček, by podle Keynesa dlouhodobě tihnul k rovnováze, protože přizpůsobování směnných kurzů by bylo závislé na vývoji ekonomiky, nikoliv na základě aktivit spekulantů.

¹⁹ Název bancor byl odvozen od *or* – francouzského pojmu pro zlato, je tedy zkratkou pro bankovní zlato. K návrhu bancoru a jeho srovnání s jinými návrhy pro konferenci v Bretton Woods, viz Klaffenböch, 2008, nebo Hrseřed, 1969.

²⁰ Zlato by mohlo být směněno za bancory, nikoliv však opačně.

²¹ Tato kvóta se mohla měnit každý rok podle aktuálních změn.

Závěr

Ohlas, který zanechala ruská revoluce v úvahách Johna Maynarda Keynesa o otázkách měny, je drobným, přesto však důležitým dílkem v mozaice jeho ekonomického i politického myšlení. Zkušenost s hospodářskou destrukcí v sovětském Rusku a zhroucením měny vedla Keynesa k zájmu o tuto zemi.²²

V Rusku si Keynes poprvé mohl ověřit fungování svých návrhů konstrukce měnového systému v praxi a utvrdit se v názoru o výhodnosti krátkodobé fixace měnových kurzů, které nastínil již v traktátu *Indian Currency and Finance* (Keynes, 1913a), úspěšně realizoval v Rusku a nadále prosazoval jak v traktátu *A Tract on Monetary Reform* (Keynes, 1924), tak i při svém návrhu bancoru. Je to právě krátkodobá fixace měnových kurzů, která tvoří konstantu jeho úvah o architektuře systému směnných kurzů. Keynesova emise severoruských rublů a její vliv na jednu z etap občanské války v Rusku, je počinem, který zcela jistě ovlivnil jeho názor na nebezpečí inflace (Keynes, 1924, str. 41–73), a který potvrzoval jeho názory na výhodnost fixovaných směnných kurzů a na roli rezerv v systému mezinárodních měnových systémů.

Za výhodu zlatého standardu považoval Keynes jeho schopnost tlumit citlivost směnných kurzů na krátkodobé vlivy a zajišťovat tak v krátkém období stabilitu kurzu. Zatímco v dlouhém období závisí směnné kurzy na úrovni cenových hladin, v krátkém období tuto stabilitu směnné kurzy postrádají, pokud jim není naordinována některou z variant fixních kurzů. Keynes tedy hledal nástroj, který uchová tuto výhodu, zároveň se ale vyhne velkým pohybům cen zlata. (Keynes, 1924, str. 189–190.)

Při bližším zkoumání tohoto konkrétního segmentu Keynesova díla tedy můžeme zahlédnout jistou kontinuitu názorů na fungování mezinárodních měnových systémů, jejichž stabilitu by podle Keynesa měly zajišťovat fixní kurzy. Tyto fixní kurzy by mohly být buď podloženy rezervami, jak považoval za přirozené v prvních letech svého veřejného působení, nebo by mohly být dány administrativně

²² Ve své knize *Hospodářské důsledky míru* doporučuje obnovit hospodářsky silné Německo, které považoval důležitý prvek pro boj s ruskou revolucí. I lidé, kteří se obávají spojení Německa a Ruska, „musejí uznat, že jedinou účinnou silou, která může [s bolševismem] bojovat, jsou uvnitř Ruska reakcionáři a mimo jeho hranice etablované síly v Německu, jež hájí řád a autoritu. ... Je v našem zájmu, abychom uspíšili den, kdy němečtí zprostředkovatelé a organizátoři budou schopni v každé ruské vesnici vyvolat v život impulsy plynoucí z běžné ekonomické motivace. ... Obnova obchodu a návrat příjemných stránek života a běžné ekonomické motivace pravděpodobně nepodpoří extrémní podoby těch doktrín, jež hlásají násilí a tyranii a jež se rodí z války a zoufalství.“ (Keynes, 1920, str. 294.)

V Obecné teorii Keynes Rusko vůbec nezmiňuje s jedinou výjimkou, když hovoří o realističnosti pružnosti mezd. Uvádí, že pružná politika mezd by byla možná jen ve společnosti vysoce autoritativní, „v níž by mohly být nadkretovány náhlé podstatné změny všestranného charakteru“. (Keynes, 1963, str. 261) Do skupiny takto autoritativních států řadí v roce 1935 Německo, Itálii a Rusko.

v rámci Mezinárodního clearingového centra v mezích, určených objemem mezinárodního obchodu dané země, jak navrhoval na sklonku života.

Je to právě odbourání rezerv, které Keynes chápal jako neproduktivně zahájející kapitál, které představuje významný posun v jeho úvahách o mezinárodním měnovém systému. Výhody plného zapojení všech aktiv do ekonomického života si Keynes mohl poprvé vyzkoušet právě při experimentu se severoruským rublem. Pokud anglická vláda vložila do Bank of England 2,5 milionu liber, aby získala 100 milionů severoruských rublů, získala 100 milionů jednotek měny s fixním kurzem určené k oběhu v zahraničí a k zahraničnímu obchodu, zatímco centrální banka mohla použít rezervu 2,5 milionu liber v dalších transakcích. Odtud je jen krok k myšlence odstranit nutnost rezerv a roli centrální banky v novém systému uchopit jen jako roli zúčtovacího střediska obchodu s mezinárodní měnou s fixním kurzem²³. Pokud bude tato zúčtovací měna poskytnuta jen jako kredit, získáváme kontury budoucího systému *bancoru*.

Literatura u autora

Redakci Universitas došlo

pokračování ze str. 8

Ivo Buzek (ed.), **Interacciones entre el caló y el español. Historia, relaciones y fuentes.**

Masarykova univerzita, Brno 2016. ISBN 978-80-210-8291-5.

Předmětem zájmu textů shrnutých v kolektivní monografii jsou vzájemné aspekty a míra ovlivňování mezi španělskou varietou romštiny zvanou obecně caló a španělštinou, jakož i dalšími jazyky v rámci hispanofonního areálu. Jednotlivé texty se zabývají jak procesem formování španělské romštiny v rámci ostatních romských dialektů, tak i interakcí mezi španělskou romštinou a dalšími iberorománskými jazyky. Pozornost je věnována jak historickým souvislostem a kontextům, tak i současnému stavu.

Petra Hebedová, **Estonský a finský illativ v pohledu kognitivní gramatiky.** Masarykova univerzita, Brno 2016. ISBN 978-80-210-8292-2.

Kniha za pomoci popisu pádových forem i významů jednoho pádu ve dvou jazycích nastiňuje možnosti kognitivně gramatického popisu jazyka a ukazuje i různá zákoutí estonské a finské gramatiky. Zabývá se tím, jak a proč se ustálily různé illativní pádové formy v dnešní standardní estonštině a finštině, v jakém rozsahu se používají a jak lze popsat jejich vzájemné vztahy. Věnuje se také popisu illativního významu v obou jazycích. Zamýšlí se nad pojetím jazykových kategorií i nad pojmem motivace v gramatice jazyka a rozebírá možnosti využití kognitivně gramatických východisek v popisu morfologie těchto dvou jazyků.

pokračování na str. 56

²³ Takováto měna pak slouží jen jako měřítko hodnot, nikoliv jako uchovatel hodnot.

Norské fondy

jsou vzájemnou výměnou hodnot

1. Norwegian Literature: Location experience and European perspectives (projekt mobility studentů)
2. Language acquisition in the context of traditional and contemporary culture in Norway (projekt spolupráce škol)

MILUŠE JUŘIČKOVÁ

Nordistika se na FF MU vyučuje již od roku 1974 a je o ni tradičně velký zájem. Proč studovat právě norštinu, resp. skandinavistiku? Jak souvisí Norsko s dějinami českého překladatelství? Proč je český čtenář fascinován norskými knihami, a to už půl druhého století? Takové otázky stály na počátku projektů norských fondů zaměřených na studenty bakalářského a magisterského studijního programu.

Je relativně snadné popsat projekt mobility – atraktivní cestu patnácti posluchačů norštiny do kraje Telemark po stopách literatury a kultury současné i tradiční. Návštěva partnerské univerzity v Bø v květnu 2016 se odehrávala v duchu pohostinnosti, která rozlomila akademický rámeček a dala roztát představě o chladných Seveřanech. Přímá zkušenost s jazykem a norskými dialekty měla podpořit a prohloubit zájem a motivaci studentů, inspirovat k zajímavým tématům diplomových prací a v neposlední řadě oslovit potenciální mentory, odborníky ochotné vést nebo oponovat studentské práce na MU. Naši posluchači navštívili různé koutky kraje Telemark – horské i přímořské části, např. bílý přístav Grimstad, v jehož blízkosti žil Knut Hamsun stejně jako město Skien, Ibsenovo rodiště. Setkávali se se známými i méně známými spisovateli a umělci, poznávali systém místní samosprávy i náplň odborů kultury v centrech a na venkově.

Je obtížnější ve stručnosti zachytit podstatu rozvojového projektu spolupráce vysokých škol. Hmatatelným výstupem je společná antologie norských textů pro výuku pokročilých a magisterských studentů. Nejedná se o beletrii, neboť ta vychází v nejrůznějších nakladatelstvích v relativně bohaté míře; záměrem bylo zprostředkovat ukázky současného publicistického a esejistického stylu výběrem odborných textů vydaných v posledních deseti letech, především z oblasti dějin a teorie literatury, lingvistiky a sociologie. Ukázky jsou otištěny v originále, s českým a norským úvodem a komentářem. Editorky z partnerských univerzit (M. Juříčková a E. B. Tveterová) opatřily antologii otázkami zaměřenými na jazykovou, obsahovou i kontextuální analýzu.



Druhá publikace, jež v rámci této spolupráce vychází, připomíná osobnost Lea Eitingera, významnou osobnost na poli česko-norských kulturních vztahů. Podobně jako Eitinger byli i další českoslovenští občané přinuceni odejít v roce 1939 do Norska prostřednictvím tzv. Nansenovy nadace na pomoc uprchlíkům. Publikace přináší i překlad jednoho z Eitingerových esejů a především mozaiku osudů norských občanů, kteří se podíleli na záchraně několika set Čechů a Slováků, dospělých i dětí. Vedle architekta Odda Nansena, syna Fridtjofa Nansena, se zde česky poprvé představují portréty Sigrid Helliesen Lundové a Ingebjorg Slettenové; obě obdržely za svou humanitární činnost a osobní neohroženost v norském odboji proti nacistické diktatuře ocenění „Spravedlivý mezi národy“ v izraelském památníku Yad Vashem.

Velmi konkrétní realizací obou segmentů projektu – totiž osvojení si praktického jazyka a zároveň poznání současného společenského diskurzu v Norsku – byl workshop organizovaný v Brně, doprovázený přednáškami, semináři a exkurzemi v okolí Brna, např. do klášterního areálu v Rajhradě, na jehož rekonstrukci se v posledních letech tzv. norské fondy rovněž podílely.

Slavnostní ukončení projektů norských fondů (Norway and EEA Grants) na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity proběhlo 15. 9. 2016 za účasti norských partnerů, představitelů MU, Domu zahraniční spolupráce a pana Vegara Andreassena, zástupce velvyslankyně Norského království.

Vzhledem k tomu, že mnohostranná spolupráce s partnerskou univerzitou v Telemarku je podstatně staršího data než právě proběhlé projekty norských fondů, lze předpokládat, že vzájemná výměna hodnot bude pokračovat i v budoucnu. Zvolené motto našich setkání „Komunikace je jedinečný zážitek“ (Communication as a unique experience) ukazuje, že si vzájemně máme co nabídnout.

<https://sites.google.com/site/norskbrno/institucionalni-rozvoj>

O budoucnosti našeho vzdělání

HANS MAIER¹

Kdo si ještě vzpomíná na slovo Sputnik? Sputnik byla umělá oběžnice, kterou Rusové v roce 1957 – jako první! – vyslali na oběžnou dráhu okolo Země. „Sputnikový šok“ vyvolal především v USA vlnu ohromení a sebekritiky. V následujících letech došlo jak ve Spojených státech, tak v Sovětském svazu k rozsáhlým školským a vysokoškolským reformám. I evropská vzdělávací reforma, jež začala v raných šedesátých letech, nepřímo reagovala na stupňované závody a soutěž mezi velmocemi. V každém případě se však vzdělávací systém od oněch let i u nás změnil daleko výrazněji než za předcházejících sto let. Struktury, jež určují naši dnešní školskou a vysokoškolskou politiku, byly všechny do jedné vytvořeny v šedesátých a sedmdesátých letech.



¹ Z německého originálu *Die Zukunft unserer Bildung* (Hans Maier – *Eine Kultur oder viele?* Stuttgart: Reclam, 1995, str. 80–96) se svolením autora přeložil a poznámkami opatřil Roman Kopřiva, *Wissenschaftskolleg Österreich-Bibliothek* (https://www.youtube.com/results?search_query=Wissenschaftskolleg+Brno).

Překlad vychází z příležitosti autorových 85. narozenin. Překlad byl zredigován a publikován péčí PhDr. Františka Schildbergera poprvé na webu Skleněný kostel (<http://www.sklenenykostel.net>, 17. 1. 2008, dnes už nedostupné) a poté překladatelem znovu zrevidován. Navzdory době vzniku je překladatel přesvědčen, že uvedené hypotézy či závěry autora platí i ve věku Internetu a nových médií a tím spíše i v době nečekaných silících migračních pohybů v Evropě.

Fotografii pořídil Dietmar Grypa, profesor novějších a nejnovějších dějin jakož i dějin Bavorska na Univerzitě Julia Maximiliana ve Würzburgu, u příležitosti hostovské přednášky prof. Maiera „Děti revoluce, znamení svobody. Sněmy německých katolíků 1848–2016“ proslovené 8. června 2016. Některé knižní publikace autora vyšly již dříve v brněnském Centru pro studium demokracie a kultury (Politická náboženství: totalitární režimy a křesťanství, 1999; Revoluce a církve: k dějinám počátků křesťanské demokracie, 1999; Maier, Hans, Svět bez křesťanství – co by bylo jinak? 2014). Letos publikoval autor v originále soubor statí *Christentum und Gegenwart – Gesammelte Abhandlungen* (Herder 2016).

Vzdělávací reforma mezitím přišla do let a zisky a ztráty jsou všem zřejmé. Křivka zkušeností a zklamání se dnes v Evropě rýsuje právě tak zřetelně jako v zemích, v nichž se obroda vzdělávací politiky zrodila. Na jedné straně se vzdělávací zařízení v posledních desetiletích nesmírně rozrostla, zvláště v Německu – představovalo to největší expanzi školství a vysokého školství, největší zakladatelskou dobu od časů humanistů. A přesto výsledkem tolikého snažení není v žádném případě spokojenost, ale právě naopak zklamání: vzduch přesycují stesky na stres a přeplněnost, na pokles výkonu a ztrátu kvality ve školách i na vysokých školách. Kvantitativní otázky vzdělávací reformy – i otázky jejího financování – byly zjevně podceněny. Mnohá zařízení byla na prudce rostoucí poptávku stěží připravena. Na nával nových uchazečů reagovala často poklesem úrovně – či omezováním počtu uchazečů² a byrokratizací. Konkurenceschopnost utrpěla. A zatímco organizační a finančně politické následky vzdělávací reformy jsme ještě nezvládli, nové problémy už klepou na dveře: technologický skok a exploze vědění, působení médií na školy a vysoké školy, internacionalizace, nové kultury, ženské otázky – úkoly tu neberou konce.

V průběhu vzdělávací reformy se změnily i představy o tom, čím vzdělání je a čemu slouží – a mění se ještě pořád dál. Zatímco uplynulá desetiletí byla ve znamení organizačních reforem a rozšiřování vzdělávací soustavy, přičemž představy společnosti o vzdělání zůstávaly do značné míry stabilní, naskýtá se momentálně nejen v Německu obraz právě opačný. V organizační a institucionální sféře se sice projevuje relativní stabilita, ba dokonce dalekosáhlá stagnace, zato však probíhá bouřlivá diskuse o hodnotě a bezcennosti, smyslu a nesmyslnosti vzdělání samotného. Takováto situace nastoluje otázky: Jakou budoucnost má vzdělání? A má ji vůbec? Vyplatí se ještě učit, nabývat vědění, odříkat se ve prospěch nemateriálních hodnot, ukázkovat se a kultivovat se, odevzdávat se nějakému dílu? Anebo naopak platí takovéto bezstarostné výroky, jež dnes zhusta slyšíme – že práce ruínuje svět, objevitelská radost že ho zotročuje a kultura že znásilňuje destruktivním přetvářením původních identit? Platí snad pro budoucnost místo imperativu Učit se, učit se, učit se! protizápadnická chvála agresivního nicnedělání Aiméa Césaire³: „Zatleskejme těm, kteří nikdy nic nevynalezli“?

² Kontingence znamená omezení přístupu ke vzdělání buď numerem clausum (např. v medicíně), nebo distribučním řízením nebo přijímacím řízením. Numerus clausus může být absolutní, to znamená, že jde o vyčerpání veškeré vzdělávací kapacity pro uchazeče v určitém oboru, nebo relativní, tedy lokální numerus clausus (lokální a strukturální restrikce, které ztěžují pouze volbu určité vysoké školy). Při distribučním řízení se přijímají všichni uchazeči ke zvolenému studiu, i když ne třeba vždy na vysoké škole, již preferují.

³ Aimé Césaire (1913), afrokaribský spisovatel a politik. Jeden z iniciátorů tzv. négritude, kulturního a politického hnutí za nezávislost frankofonních zemí černé Afriky. Jako autora ho objevil André Breton.

I. Stará břemena vzdělávací reformy

Pokusme se do toho matoucího chaosu dojmů vnést trochu pořádek. Začneme stručnou bilancí vzdělávací reformy – jejich cílů, výsledků, ambivalentních rysů, jejich nevyřešených a snad neřešitelných problémů.

Léta 1957 až 1975 představovala ve světovém měřítku dobu vzdělávacích reforem. Poprvé se pedagogické hnutí rozšířilo po celé zeměkouli. Zatímco četné rozvojové země udělaly krok ke kultuře písma a alfabetyzaci, rozrostlo se v rozvinutých zemích školství a vysoké školství jako nikdy předtím. I v Německu se od roku 1964, vyhlášeného Georgem Pichtem⁴ za rok „katastrofy německého vzdělání“, uváděly četné reformy do praxe. Nové školy, nové vysoké školy, více žáků ve školách druhého cyklu, maturanti, vysokoškolští studenti, učitelé, vysokoškolští učitelé, více a lepší vzdělání pro čím dál více lidí. Bylo to právě tak jednoduché jako přesvědčivé heslo. Brzy se stalo politickým programem přesahujícím všechny strany.

Výsledek je viditelný alespoň zvenčí a podle kvantitativních ukazatelů. Několik čísel postačí: v roce 1964 jsme měli v Německu (staré spolkové republice) kolem 550 000 studujících, tj. 3,5 procenta celého ročníku vrstevníků; dnes to dělá, s novými spolkovými zeměmi, kolem 300 000 studujících (33 procent všech vrstevníků). Učitelů bylo v roce 1964 necelých 300 000, dnes je jich kolem 550 000. Poměr žáků a středoškoláků na učitele se zlepšil. Regionální a sociální rozložení vzdělávacích šancí je dnes příznivější. V roce 1965 vynaložily federace, jednotlivé spolkové země a obce na vzdělání, vědu a kulturu kolem 20 miliard marek; dnes je to přes 110 miliard marek. Je to pozoruhodné, zvláště když uvážíme, že výchozí situace v Německu šedesátých let byla příznivější než v Sovětském svazu, zčásti i příznivější než v USA: šlo spíše o přizpůsobení tradované vzdělávací soustavy požadavkům doby než o budování nového vzdělávacího systému.

Jenže ve vzdělávací politice také platí: není zisku beze ztrát. A tak stojí proti sobě aktiva vzdělávací reformy a právě tak její nepopíratelná pasiva. Spokojme se tady heslovitým náčrtem. Školy se ocitly pod tlakem společenskopolitických požadavků: byly hodnoceny převážně podle toho, jak byly schopné přispívat k profesnímu a sociálnímu rozvoji, k společenskému vzestupu, k průměrnému celoživotnímu příjmu – pedagogická perspektiva naproti tomu ustoupila do pozadí. Pro samé učení pro život se zapomnělo na život ve škole – jedinečný, neopakovatelný pedagogický okamžik. Postavena do výkladní skříně veřejné pozornosti (často i sociální závisť!), ztratila škola krok za krokem svou starou svobodu: dostala

⁴ Georg Picht (1913–1982), pedagog a filozof náboženství. Pravnuk archeologa Ernsta Curtia a synovec romanisty Ernsta Roberta Curtia. Studoval klasickou filologii, filozofii a pedagogiku. Picht svou kritikou německého vzdělávacího systému patřil k pionýrům vzdělávací reformy v 60. letech. V letech 1946–1952 řídil venkovský dětský domov Birklehof (u Hinterzartenu) atd. Od r. 1965 řádným profesorem filozofie náboženství v Heidelbergu. V roce 1964 napsal knihu *Die deutsche Bildungskatastrophe* (Katastrofa německého vzdělání).

se pod právní kontrolu, jež často překračovala veškerou rozumnou pedagogickou míru. Do školy etablované jako sociální instance se nastěhoval duch vypočítavého chladu, o jean-paulovské „pospolitosti a družnosti“, o kouscích uličníků a uličnic, o rozpustilé náladě, jak ji známe z filmu *Feuerzangenbowle*⁵, se už záhy nemluvílo.

Na vysokých školách došlo ke ztrátám ještě větším. I na nich vedl příliv šesteronásobného počtu studentů a právní egalizace (ze sociálního hlediska nároku a participace), posilované ještě více soudy, k pronikavým změnám. Patologické diagnózy tohoto procesu jsou známé. Výzkum na vysokých školách trpí, částečně stoná na úbytě (vůbec ne jenom na Východě, nýbrž právě tak i na Západě!), tlak na počet studentů si vynucuje stále upřednostňování (školní) výuky a soutěž mezi vysokými školami už ani neexistuje, základ elementárního vyučování se den ode dne rozšiřuje, špičkové výkony schopné mezinárodní konkurence jsou však den ode dne vzácnější. Vedle ztrát ve vědeckém výzkumu zaznamenáváme i ztráty, pokud jde o praxi. Jedním z příkladů je medicína. Poté co horlivost soudů ve věci připuštění ke studiu prakticky znemožnila na přeplněných fakultách rozumné vzdělávání, byl stát donucen na akademické vzdělávání lékařů, jež se proměnilo v provoz pro provoz, připojit dva roky externího praktika – klasický příklad toho, jak lze excesivními výklady práva proměnit fungující profesní vzdělávání na univerzitách v prázdné scholastické cvičení!

Nechybějí návrhy, jak krizi na německých školách a vysokých školách – krizi „excellence“, nikoli equality! – překonat. Patenty na to nemáme žádné. Přání lze mít ovšem různá. Učitelé, žáci a studenti by měli klást vyšší nároky na kvalitu, nároky na egalizaci naproti tomu mírnit; soudy, na prvním místě Spolkový ústavní soud, by měly polevit v egalizačním tlaku a dát více šanci odstupňovaným a nejružnějším formám „participace“ na vzdělávacích zařízeních. V žádné zemi světa nepokročil tzv. juridismus, zprávníčtění (*Verrechtlichung*) vzdělávacího systému – nepěkné to slovo pro nepěknou věc! – tak daleko jako v Německu. Cožpak je opravdu nutné vyhovět kdejaké žalobě proti známce z odborného předmětu? Což nelze opět rozšířit prostor pedagogické svobody učitele, místo toho, aby byl čím dál tím více omezován? Koneckonců měla by to být rukavice hozená i německému federalismu – tváří v tvář vzdělávacímu systému spoutanému dogmaty o pravé či smyšlené rovnosti. Cožpak musí být federalistická rozmanitost opravdu vždycky předem „koordinována“, než může vyvinout a rozvinout to, co je jí vlastní? Není tady zapotřebí mobilizovat právě federalistické schopnosti podnikavosti, inovace, soutěže, málem bych byl řekl: federalistické potenciály anarchie a odporu? V každém případě by osvobodovalo, kdyby jednotlivá vzdělávací zařízení, jednotliví kompetentní politické konečně vybočili z řady, z party rovnostářů a snižovatelů mezd a sázeli zase na výkony mimořádné – na lepší, jež jsou nezbytně nepřítelem dobrých (a jistě průměrnosti). Rovnostářství, principu nízké odměny, se v německé vzdělávací politice

⁵ Film *Feuerzangenbowle* ze školního prostředí natočil slavný režisér Heinz Rühmann na motivy románu Heinricha Spoerla. Veselé kousky připomenou v českém prostředí nejspíš knihy Jaroslava Žáka či film *Škola – základ života*.

holdovalo zatím ažaž – teď je třeba posunout chlebiček výš, aby se duchovní krky rozhýbaly a natáhly.

II. Nové výzvy

Stará břemena vzdělávací reformy si budeme musít vzít s sebou i do nadcházejících let. Budou nás doprovázet o to spolehlivěji, oč více scházejí finančněpolitické možnosti let šedesátých a sedmdesátých: od osmdesátých let podíl výdajů na vzdělání na hrubém sociálním produktu stagnuje, v posledních letech dokonce poklesl. Mezitím se diskuse obrátila od institučních a organizačních otázek k otázkám obsahu. Vzdělávací systém čekají nové výzvy. Prostředí vzdělávacích procesů se mění bouřlivým tempem zaprvé vlivem technické revoluce (1). Spoluvychovateli mládeže se dále stala – vedle domova, školy a vrstevníků – masová média (2). Konečně se vzdělávací systém zejména v zemích Evropského společenství internacionalizuje čím dál rychleji; stará rovnice národního státu: domov = mateřský jazyk = škola vychází čím dál méně (3).

Aktuální a naléhavý je především problém technologií. Vysoce technizovaný svět se neustále zkomplexňuje, rozrůžňuje a čím dál více se zpřehledňuje. Každý skok technologie zavaluje školu, už beztak přetíženou a co do vyučovacích hodin po třicet let zkracovanou, novou spoustou vědění. Na zpracování, didaktickou přípravu a předávání ve výuce zbývá zhusta málo času.

Odborníci tvrdí, že se množství informací v současnosti přibližně každých šest let zdvojnásobuje. Zpracování informací se neustále zdokonaluje. Účinky tohoto vývoje jsou nasnadě: Nač se ještě zabývat počty, když kapesní kalkulačka na sluneční baterii je levnější než malá knížka, když automat na jízdenky „ví“, kolik peněz má vrátit? Nač se ještě trápit pravopisem, když už dnes automaty zpracovávající mluvenou řeč ji dovedou proměnit v psaný text, když budoucí generace „inteligentních“ počítačů jsou schopny podle moderních procesů rozpoznávání tvarů dokonce identifikovat obrazy – fotografie nebo osoby? Nač ještě psát kompozice, když je za života zapotřebí jenom vyplňovat formuláře čitelné počítačem, počínaje daňovým příznáním až po testy na řidičák či na lékařské fakultě? Co si počít s takovou latinou, řečtinou nebo Písni o Nibelunzích⁶ ve věku networků, počítačů a řízených procesů?

Co se týče látky, lze problém všeobecného vzdělání v moderní civilizaci sotva vyřešit. Neboť entropie vědění postupuje – neustále expandující a spotřebovávané množství vědění působí vzdělávacím ústavům nesnáze. Představuje-li vzdělání formaci, výraznou, osobní formaci z všeobecně dostupných poznatků a zkušeností, pak to má v dnešní společnosti těžké, má-li nabýt potřebnou konzistenci. Jedním uchem vychází ven, co do toho druhého vchází. Už samotný tok informací, tryskající z obrazových a zvukových médií, tak ustavičně zaplavuje a předhání rozvážlivě se učící a cvičící školu, odkázanou na slovo – a také na učitele.

⁶ Středověký středohomoněmecký hrdinský epos, pro německou literaturu důležitý jako homérovské eposy pro řeckou.

V této otázce je zapotřebí dosáhnout nového konsensu o tom, co je dobré a také zapotřebí vědět. Všeobecné vzdělání by neměl být jakýsi podnik encyklopedického kupení vědomostí. Mělo by se spíš chápat jako proces pořádající orientace. Do množství dojmů ze světa a života, do chaosu nových poznatků, údajů, informací by se mělo vnést trochu řádu. „Řád představivosti“ (Theodor Wilhelm) – to je jeden z důležitých úkolů v době, v níž poznatky vědy a výzkumu narostly takovým skokem, jako nikdy od konce středověku. Je to úloha zároveň obtížná, protože nosné náboženské a vychovatelské síly zesláby a protože vedle domova a vrstevníků stojí dnes mnoho spoluvychovatelů – na prvním místě média.

(2) Druhé heslo: masová média. V USA stráví dnes každé dítě nebo dospívající v průměru 15 000 hodin, tedy takřka plné dva roky, před televizní obrazovkou. Evropské výzkumy ukazují, že starý kontinent začíná nový kontinent co do televizního konzumu dohánět, ba předhánět. Čísla rostou především u dětí. Můžeme i u nás počítat s tím, že už tři- až šestiletí u nás před obrazovkou prosedí pět až šest hodin týdně. Mají za sebou dobrých 1200 hodin televize, když přijdou do školy. V následujících letech se počet televizních hodin ještě zvýší, než zase u dvanácti-, třinácti-, čtrnáctiletých klesne ve prospěch zvukových médií, která jsou dnes profilovými médii mládeže (diskokultura). Času se vynakládá téměř bez výjimky více na sledování médií než na domácí úlohy a ještě víc než na čtení. Statistika zachycuje u třináctiletých 5500 hodin televize, proti nim stojí zhruba 3000 hodin domácích úkolů a jen 300 hodin čtení. Není to tedy žádný neopodstatněný předsudek, že čas obětovaný televizi schází především knihám, nebo obecněji řečeno, zaměstnání s jazykem a mluvením. Vždyť odkud vzít čas na dívání, ne-li z času na čtení?

A nyní k problému školy a vzdělání. – Mluvení, čtení, psaní se dnes člověk učí čím dál víc než dříve ve škole. Méně už doma, méně už na ulici. Škola hraje v mediální záplavě zasahující děti a mládež nutnou, ale často nevděčnou úlohu kognitivního protihráče. Nabízí do jisté míry nevyžádanou a nechtěnou pomoc při plavání. Velká část globální nepopulárnosti školy a vzdělání pramení v tom, že se lidé ve společnosti, v níž, jak se zdá, volného času neustále přibývá a nutnosti ubývá, nechávají raději nést médii, než aby vzali svůj život (a svou zábavu) do ruky sami. Jaká úloha připadá škole a vzdělání v mediálním věku? – Je to úloha kriticky korigující, zjednávací rovnováhu. A orientační body znamenají, na rozdíl od médií odkázaných na obraz a zvuk, mluvení, myšlení, chápání, rozlišování, zpracovávání. Škola nepotřebuje dnes ukazovat a znázorňovat tolik věcí jako dříve. V tom se „dědečkově ukazovátka“ opravdu přežilo. Televize nám dodá svět až do domu. Škola může na to odkazovat, může ve vyučování vycházet z toho, co média dennodenně dopravují do očí a uší žáků. Neměla by proto klást přehnaný důraz na látku. Důležité je spíš cvičit myšlení a soudnost, řád jevů, jež k mladému člověku pronikají z nejrůznějších stran, důležité je spíš kultivovat sensorium pro prvotní zkušenosti – jako korektiv reality druhotně, zprostředkované médii. To vše není však možné bez patřičných jazykových kompetencí. Nejdůležitějším úkolem vzdělávací soustavy zůstává tedy učit mluvit a pěstovat řeč. Tváří v tvář

sugestivním obrazovým a zvukovým dojmům a také vůči domácímu prostředí, které až příliš často umlká před obrazem a zvukem, přísluší škole úkol jiný. Musí v hlavách mladých lidí jejich difúzní a zlomkovité představy o světě a životě pořádat v celek: nechávajíc je promluvit. V této úloze vzdělávací soustavu nikdo nenahradí – a to ani v „pogutenbergovském věku“.

(3) Konečně internacionálnost a interkulturnost. Náš vzdělávací systém se bude v dalších letech internacionalizovat ještě silněji, než to mu bylo doposud, a to ve všech evropských zemích. To znamená, že vzdělávací soustava bude musit v daleko větší míře a trvale brát ohled na děti, žáky a studenty jiných národností. Nemůže už prostě předpokládat – jak to naše obecná škola ze své historické tradice dělá právě tak, jako škola anglická, francouzská nebo španělská – že děti přijdou z domova vybaveny němčinou (angličtinou, francouzštinou, španělštinou) jako mateřským jazykem a že škola bude musit tento mateřský jazyk toliko rozvíjet, normovat a znovu a dál rozvíjet, ale že nebude mít úlohu ho v prvouce z gruntu vypěstovat. Obecná škola nebyla v Evropě doposud školou jazykovou. V tradici národního státu se naopak počítá s rovnicí mateřský jazyk = domov = škola v mateřském jazyce. To se – nejdříve v zemích Evropského společenství – od základů změní. Jazykové menšiny budou chtít vstoupit do národních vzdělávacích systémů, a to nikoli jako náhodní zvědavci za plotem, nýbrž jako trvalí partneři. Co to pro tradiční školní zařízení bude znamenat, můžeme sotva odhadnout.

III. A stojí vzdělání ještě za to?

Vzdělávací politika žije právě tak z konsensu jako z inovace. Musí pružně reagovat na nové úkoly, je však zároveň odkázána na pochopení široké veřejnosti. Žádný kompetentní politik nemůže vzdělání znovu vynalézt; musí se držet představ, jež existují v publiku. To platilo už za časů Pestalozziho⁷ či Humboldta⁸ nebo Kerschensteinera.⁹ Tím spíš to platí dnes, kdy vzdělávací politika a pedagogika žije ze směsi a zušlechtěných výpěstků, nikoliv však už z velkých začátků a nových objevů!

V šedesátých letech se vzdělání nikterak neprezentovalo jako esoterická samoučelnost pro malé, vybrané menšiny. Naopak, vzdělání přitahovalo mnoho lidí, protože slibovalo cosi, co dalece překračovalo je samotné: lepší možnosti společenského uplatnění, spravedlivější rozdělování sociálního produktu, kompenzaci

⁷ Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827), pedagog, zakladatel moderní sociální pedagogiky a pokračovatel tradice švýcarských reformátorů školy. Ve šlépějích Rousseauových reformoval vzdělávání učitelů i vzdělávání samotné po ztrátě jeho stavovské výlučnosti. (Mělo vzdělávat stejnou měrou ruce, hlavu i srdce.) Výchova měla individuálně umravňovat.

⁸ Wilhelm von Humboldt (1767–1835) reformoval především univerzitu podle zásady učit se bádáním (*forschendes Lernen*).

⁹ Georg Kerschensteiner (1854–1932), německý pedagog, teoretik vzdělání a reformátor školy. Pionýr tzv. pracovní školy (s důrazem na pracovní vyučování), zakladatel moderního učňovského školství.

znevýhodnění, šance pro menšiny. Sotva nás proto udiví, že bylo prvořadou politickou prioritou, ve Spojených státech jako v Evropě. Ani tvrdošíjně solidní politikové ve finanční sféře nemohli nenápadnému půvabu vzdělání odolat: „Chceš peníze? Řekni education!“ zněl povzbudivý bonmot v amerických nadačních kruzích, který zakrátko začal platit i pro Evropu. Zdálo se, že se vzdělání nevyznačovalo jen svým stářím, svou důstojností, svou aurou (i když také tou!), nýbrž i svou moderností, oblíbeností, užitečností, svou kapitálovou hodnotou. Kdo se mu upsal, tak se zdálo, zlepšil svůj životní úděl. Investoval do budoucnosti. To udělalo tenkrát mnoho lidí, a proto vzrostlo hnutí, jež slibovalo více vzdělání pro více lidí, takřka samo od sebe do značných rozměrů. Ne náhodou se mluvilo o „druhém osvícenství“. To už máme několik roků za námi. Mezitím hlavy ochladly. Šíří se zklamání, protože ne všechny vysněné květy dozrály, ne všechny naděje se naplnily. A tak se téma „sociální účinky (nebo vedlejší účinky) vzdělání v USA i v Evropě“ zatím více či méně mlčky odložilo ad acta. Bohužel, protože nasbírané zkušenosti, ať už povzbuzují či budící zklamání, by byly zasloužily venkoncem přesnější zhodnocení. Nebylo by nezajímavé vědět, jak se extenzivní budování škol a vysokých škol v Německu v šedesátých a sedmdesátých letech odrazilo v sociální infrastruktuře, ve spádových oblastech vzdělání, v mentalitách zúčastněných, ve vztahu města a venkova. Co to znamená, že jih při této výstavbě mohl kompenzovat své staré deficity? Jak se nové sebevědomí regionů – jižního především, v budoucnu pak i východního – prosadí proti tendencím severu a středu k jednotnému státu? Co to všechno znamená pro chystající se evropské struktury vzdělání? Je pochopitelné, že přetížení škol a vysokých škol ve službách společenské politiky – často změny společnosti! – zanechalo i zklamání. A tak nechtějí mnozí, kteří ještě včera horovali pro celoživotní vzdělávání, o něm dnes už nic vědět, alespoň tedy o škole nikoli. Po letech přeceňování škol prožíváme v současnosti vlnu prudké kritiky školství, jež sahá až k jeho negaci. Následující Foucaultův a Illichův¹⁰ příklad, objevili badatelé v tváři této důstojné instituce stařecké rysy, a kdyby jen to: také stopy donucování, trestu, dozírání, uniformování, popírání osobní, individuální sféry, likvidace identity a kultury. Právě kulturní a sociální rozměry vzdělání, jejich normující a „normalizující“ působení – osvícenství tak drahé! – se staly východiskem kritiky. – Což smí škola skutečně vy-

¹⁰ Michel Foucault (1926–1984) proslul svými antiautoritativními postoji v antipsychiatrickém hnutí a při kritice např. vězeňství, zdůrazňoval represivitu společnosti v různých oblastech života (nemoc, duševní nemoc atd.).

Ivan Illich (1926–2002), rakousko-americký filozof, teolog a římskokatolický kněz (studium mj. na Papežské univerzitě Gregorianě). Židovsko-německo-chorvatského původu. Působil ve Vatikánu, pak v USA. Měl blízko k teologii osvobození. Kritizoval technokracii USA v jižní Americe, mechanismy tradiční církve, institucionalizovaného vzdělání a nehumánnost technizované medicíny. V polemických spisech kritizoval praxi školského osvojování učiva a žádal odškolštění společnosti. Západní civilizaci lze podle něho přiměřeně chápat jen jako zkažení křesťanské zvěsti. Proti průmyslové produktivitě kladl Illich „konvivialitu“, užití technického pokroku v harmonii s životem.

chovávat a formovat, což směji učební plány těkající myšlenky mladých lidí zachycovat a náležitě utvářet, což směji učební cíle klást měřítko pro všechny – a to všecko sankcionovat známkováním a vysvědčením, posuzováním a hodnocením? Nestává se tím škola nástrojem odnětí svobody? Už teď nazývají chrabří partyzáni – zatím jsou to jednotlivci! – všeobecnou školní docházku, tento korunní klenot osvícenství, nonšalantně a bez respektu přeživši se právní antikvitou. A opravdu: v mnoha problémových oblastech průmyslového světa – nemusíme zrovna myslet jen na New York! – lze jen s námahou udržet povinnou školní docházku donucovacími prostředky státu. Vzhledem k rostoucí nezaměstnanosti a kulturní izolaci nestačí už mnoha lidem na mnoha místech dřívější přitažlivost, vůle vyznamenat se, prosadit se, dosáhnout společenského vzestupu.

Zrekapitulujme si to: Vzdělání v dnešním světě už nemůže žít ze svých sociálních prémie. „V tombole docházejí ceny,“ napsal už před lety, v době začínajícího numeru clausu, jeden kritik školství. Sociální magnetické pole kolem vzdělání zesláblo. Ale jak je tomu s přitažlivostí vzdělání samotného? Fascinuje nás ještě dostatečně? Svede ještě něco u lidí, když ne u všech, tak aspoň u mnohých? Odpověď nemůže znít prostě ano nebo ne, musí to být tak i tak. Na jedné straně nabízí současná situace vzdělávací šance docela dobře: podružné motivy odpadly, pohled na účely a vedlejší účely už nekalí horizont. A tak by mohla začít nová diskuse o tom, co vzdělání je – poté co stará diskuse o tom, co vzdělání „přináší“, komu prospívá, jak rozdělit jeho nabídku, jak organizovat jeho servis, evidentně odezněla. A v tomto směru se opravdu jistě iniciativy rodí. Lidé chtějí vzdělání a výchovu – přímo, zásadně, bez instrumentálního prostředkování a organizačních průtahů. To je povzbudivé a svědčí to o nové situaci pro diskusi. Vychovatelé a vědci mohou znovu promlouvat ze své autonomie, dávat podněty, klást požadavky; nepotřebují už tlumočníky ani jiné prostředníky.

Na druhé straně se však nelze domnívat, že se tím vše vysvětlilo, že je tím snad o budoucnosti našeho vzdělání už kladně rozhodnuto. Bylo by iluzí si myslet, že po bojích kolem budování a organizace vzdělávacího systému v minulých letech by nám teď prostě spadl do klína hotový, uznávaný, nesporný, široce zdůvodněný pojem vzdělání a my že bychom musili všechny prvky jen trochu nově uspořádat: židovství a křesťanství, helénství a humanismus, osvícenství, demokracii, technologii... Kdo zná současnou diskusi, ví, že se právě o zavazujících, závazných obsazích našeho vzdělání po léta vedou tuze prudké spory – nejen u nás, ale téměř ve všech zemích světa. Diskusní fronty jsou velmi členité. Zjednodušeně řečeno stojí proti sobě dvě koncepce, koncepce „univerzalistická“ (pojem Toynbeeův) a koncepce „parochiální“. Ta jedna vychází z myšlenky lidstva a uvažuje všechny kultury v hierarchickém kontextu; ta druhá, přesně opačná, vychází z neslučitelných kulturních identit, z nichž každá si tvoří své vlastní dějiny. Univerzalistická koncepce vidí vplývání všech kultur do Jednoho světa; ta druhá rozbíjí v myšlenkách Jeden svět (a jeho vzdělání) a klade na jeho místo světové názory, které bez propojení stojí vedle sebe: nábožensko-fundamentalistický, vycházející z minorit,

feministický, indo-, sino-, latino-, afrocentrický... A tak např. afrocentrismus, jenž v jednotlivých federálních státech USA už získává vliv na vyučování, hlásá, že starověký Egypt byl dílem černých Afričanů. Podobné verze dějin – chudé co do obsahu reality, zato však se značnou sociální kohezí – jsou v oběhu v moderním islámu, ve fundamentalistických židovských a křesťanských prostředích, v segmentech feministického hnutí i jinde. Anebo si vzpomeňme na přehodnocování, které nyní prožíváme v Kolumbově roku: nepozorovaně se z oslavovaného objevitele před našimi zraky stává – cituji z letáku jedné vysoké školy –, „rasista, zločinec dopouštějící se genocidy, znásilňování dívek, mučitel“. Všimněme si dobře: nejde tu o nejmýšlejnější nutnou kritickou demytizaci mýtu o conquistadorech. Udivuje tu však vyhlášené příkázání nedotknutelnosti prvotních kultur (i těch s lidskými oběťmi!); udivuje ten zákaz interkulturního styku, průniku, transformace jakéhokoli druhu, velké běda! nad objevováním, rozšířením a akulturací vůbec. „Zatleskejme těm, kdo nikdy na nic nepřišli.“ V nové gigantomachii o obsahy vzdělání se znovu vynořují v radikalizované a zosťvené podobě staré sociální otázky let šedesátých: jen už nejde o rozvojové programy, pomoc při startu, koncepce dohánění, kompenzace (podle měřítek západní kultury), nýbrž o vyzývavou proklamaci vlastních dějinných světů s absolutním, nepřevoditelným nárokem. Tak dochází k zoufalému rozchodu reality a racionality: aby černí obyvatelé slumů v Bronxu neztratili úplně odvahu, musí se stát Kleopatrou černoškou; aby původní indiánské obyvatelstvo obou Amerik mohlo načerpat novou naději, je potřeba zabijáka Kolumba postavit před soud. Kdypak asi přijdou na řadu Gutenberg, Leonardo, Bacon, Descartes? Pro PC (Political Correctness) už beztak nejsou ničím jiným než „mrtvými bělochy“, kteří se nezaslouženě dostali do učebnic, které dlouho přečeňovali a které je třeba co nejdříve nahradit jinými osobami (jež zrovna letí!) a příklady (ženami i muži) z dosud nesamostatných a utlačovaných kultur.

Evropské školy a vysoké školy by mohly vystupovat s větším sebevědomím a imunitou proti tomuto tu skurilnímu, tu nebezpečnému počínání, proti těmto vzdorovitým tendencím k izolaci a absolutizaci kulturních identit. Kdyby ovšem Evropa v posledních desetiletích sama až příliš často svými vlastními kulturními tradicemi nebyla opovrhovala a nepochybovala o nich. Kolem „curricula Západu“ dlouho tak žárlivě hájeného se v poslední době rozšířil mírný relativismus. Racionalita a logika – skelety vzdělání – byly oslabeny. Spojitost kultury a vzdělání se uvolnila. Ve věku dekonstrukce se všechno stalo fantómem gramatiky, nekonečným příběhem libovolně proměnných nabídek. Vzdělání pozbylo svých kontur – oné nazíratelné, dějinné tvářnosti, již měl na mysli Goethe, když pravil: „Nezkušen ve svém temnu zůstaň, /... / plných tří tisíce roků/ v oko-li ti nepohléd-

ne.¹¹ Není divu, že autorita vzdělání poklesla, že princip výsledku zahájil ve škole ústup, že stará osvícenská přísnost, učení, cvičení, procvičování vymizely a na mnoha místech je suplují meditační kurzy a pedagogické relaxační lázně. Opakovací horlivost druhého osvícenství se už vůbec nenosí. Postmoderní vzdělání se vyhnulo permanentním výzvám a blíží se v eurytmickém tanečku. I na vysokých školách odeznívá čím dál více přísné volání „K věcem“ – na jejich místo nastoupily historizující přístupy, interpretace k interpretacím, hermeneutické potulky ve světě textů, kontextů a pretextů. Z posvátných síní vědy (mluvím především o humanitních vědách) bylo slyšet především alexandrinské vzdechy učenců nebo (pokud jde o studenty) otrávené echo s nevolí nacvičovaných a opakovaných etud. A do toho všeho zaznělo občas ztracené volání po „reálné přítomnosti“ (George Steiner¹²), po kultuře prvotnosti, závaznosti, neodvozenosti, kanoničnosti – stranou nekonečné melodie poznámek, komentářů a glos.

Toto prvotní a původní vzdělání se za dnešních podmínek ve školství jistě nedá prostě nařídít a vynutit. Spiritistické hýbání stolečkem – nebo fundamentalistické donucování – představují pro takové zaklínání nevhodné prostředky. V době vyprchávání prvotních zkušeností zůstává už leccos skryto, co bylo dříve ještě otevřené – snad i jen zdánlivě otevřené – jako nabíledni. Avšak dveře škol a vysokých škol by neměly zůstat uzavřené cizím hostům a skrytým návštěvníkům. Vzdělávací zařízení by měla, v době totální disponovatelnosti, poskytovat místo i tomu, čím disponovat nelze. Jen tehdy, bude-li něco z ducha, jenž nás utváří v člověka, dobře rozpoznatelné, přeroste výchova rutinu a mechanické předávání tradic. Jen tehdy, budeme-li mít v úctě obraz, formu, vzor, umělecké dílo, tvář, člověka, osobu (Bild), z níž veškeré vzdělání (Bildung) přijímá svůj smysl, budou mít naše vzdělávací zařízení budoucnost.¹³

Překlad Roman Kopřiva

¹¹ A kdo pofranštěn či zbritštěn/ a kdo vlašti nebo němči –/ Každý z nich je prašť jak uhoď./ Žádný ze čtyř sobík menší. // Stejně jedinec jak národ/ odsouzen je k neuznání, / místo skutečných-li hodnot/ ještě jen vládné zdání. // Zítřa, zítřa kéž je lépe – / všude, vždy ta naděj žije –, /ale dnes, ach, dnes kéž vzkvétá/ jen ta stará mizerie (/Nezkušen v svém temnu zůstaň, / slepě žij si ke dni ze dne, / plných tři tisíce roků/ v oko-li ti nepohlédne! (A kdo pofranštěn či zbritštěn. In: Západovýchodní diván 1814–1820. Kniha rozladění. Přel. O. Fischer. Praha: Fr. Borový, str. 110).

¹² George (Francis) Steiner, americký spisovatel, literární vědec a kritik (s českožidovskými kořeny). Studoval na Sorbonně, v Chicagu, na Harvardu a v Oxfordu. Profesorem anglické literatury a komparatistiky v Ženevě, Cambridgi atd. Přesvědčivým kritikem moderní společnosti, prázdnoty a povrchnosti masové kultury (rocková hudba jako „triumf smrti“). Citát odkazuje na jeho knihu *Real presences* (s teologickým pozadím tohoto výrazu).

¹³ Pregnantnost závěrečné mnohovýznamové formule Bild-Bildung musel překladatel nahradit aspoň částečně výčtem významů (poznámky 2–12).

Životopisná poznámka

Hans Maier (<http://hhmaier.de/>)

- Narozen 18. června 1931 ve Freiburgu im Breisgau;
- Studium historie, filozofie, romanistiky a germanistiky ve Freiburgu im Breisgau, v Mnichově a Paříži; státní závěrečná zkouška pro učitelství na vyšších školách; promován doktorem filozofie ve Freiburgu (referent: Arnold Bergstraesser);
- 1958–59 tutorem ve studiu generále na univerzitě ve Freiburgu;
- 1960–61 stipendistou Německé společnosti pro výzkum (Deutsche Forschungsgemeinschaft) 1962 habilitace pro vědu o politice ve Freiburgu i. Br.;
- 1962–87 řádným profesorem politické vědy na mnichovské univerzitě Ludwiga Maximiliana;
- 1970–86 bavorským ministrem kultu a vyučování;
- 1976–88 předsedou Ústředního výboru německých katolíků;
- Od r. 1988 řádným profesorem křesťanského světového názoru, teorie náboženství a kultury (katedra Romana Guardiniho) na univerzitě v Mnichově;
- Od r. 1962 ženat s Adelheid Maierovou, roz. Dillyovou, šest dcer;
- Koníčky: hudba (varhany), od r. 1953 koncerty, rozhlasové a gramofonové nahrávky.

Pocty:

- Dr. jur. h. c. (Tübingen 1982, Bayreuth 1988);
- Dr. phil. h. c. (Augsburg 1988, Würzburg 1988, Pasov 1991);
- Od r. 1976 členem Německé akademie pro jazyk a básnictví;
- Od r. 1993 členem Bavorského Maximilianova řádu pro vědu a umění;
- Četné domácí i cizí řády a vyznamenání.



Chceme krmit dobytek kukuřicí, která nepodléhá už na poli svému kardinálnímu hmyzímu škůdci, nebo nechceme?

JAN ŠMARDA

Ve 2. čísle tohoto ročníku revue Universitas jsem uveřejnil článek „Rostlinné geneticky manipulované organismy (GMO) a naše výživa“, v němž jsem podal přehled současné situace společenského využívání nejmodernější metody šlechtění kulturních rostlin, kterou nám přinesla molekulární genetika: transgenóze. V závěru tohoto článku jsem uvedl současný stav hospodářství zemí Evropské unie (konkrétně jeho situace ke konci roku 2015); vyplynulo z něj, že legislativa sjednocené Evropy šlechtění zemědělských plodin neuvěřitelnou měrou nepřeje. Např. povolila ve svých členských zemích v tomto časovém horizontu pěstovat jedinou plodinu z velmi širokého spektra praktických možností GMO: odrůdu kukuřice Monsanto 810, odolnou proti hlavnímu škůdci kukuřice, motýlku zavíječi kukuřičnému. Přitom jde o odrůdu, užívanou jen jako krmivo pro dobytek, nikoliv pro konzumaci lidskou.

Tato geneticky zmanipulovaná kukuřice se stala ve veškerém mimoevropském světě odrůdou daleko nejpěstovanější. Ve všech zemědělských oblastech všech světadílů (kromě Evropy) se permanentně pěstuje na úhrnných rozlohách přesahujících 90 % plochy oseté kukuřicí. A je velmi poučné si v této situaci přečíst tabulku, číselně vyjadřující rozsah pěstování této geneticky vyšlechtěné odrůdy v naší republice v posledních 12 letech – po jejím vyšlechtění, jak ji oficiálně vydalo naše ministerstvo zemědělství. Jde přitom stále jen o kukuřici, pěstovanou jako píce pro hovězí dobytek, z menší části pak pro výrobu bioethanolu či bioplynu.

Tabulka výmluvně ukazuje rychlý vzestup pěstování kukuřice, nepodléhající zkáze při samotném růstu na poli, v prvních 4 letech, následovaný dvakrát pomalejším poklesem až téměř k nule v dalších 8 letech. Co je toho příčinou?

Ministr zemědělství naší vlády Marian Jurečka to vyjádřil těmito slovy: „Důvodem tohoto poklesu je například problematický odbyt GMO kukuřice a letos se k tomu přidaly problémy s odbytem mléka, pokud jsou dojnice krmeny GMO kukuřicí. Řada mlékáren totiž takové mléko odmítá odebrat.“

A tisková zpráva ministerstva zemědělství pokračuje: „Mezi další důvody klesajícího zájmu o GMO kukuřici řadí pěstitelé administrativní zátěž, kterou její pěstování přináší, anebo dodržování předepsané vzdálenosti od ploch s konvenčními plodinami.“

Tak tedy důvody jsou do puntíku pasti nastražené orgány Evropské unie; právě loni totiž právě ona zformulovala své další a neméně absurdní tvrzení, že totiž krávy-dojnice nesmí být krmeny GMO – kukuřicí Monsanto, protože jejich mléko je zdravotně závadné. A to jakoby v Bruselu nikdo nebyl informován o těch nesčetných kontrolách, které na celém světě probíhaly a stále probíhají a které zaručují neškodnost mléka při krmení dojnic GMO – kukuřicí i dostatečnou a normovanou vzdálenost pole s GMO – kukuřicí od polí sousedních.

A zcela obdobná je situace ve všech ostatních státech Evropské unie, z týchž příčin. Celá Evropa tedy doplácí na soustavnou hospodářskou averzi Evropské unie vůči moderním šlechtitelským metodám, konkrétně – a především – transgenóze. Orgány Evropské unie se tedy neostýchají vytvářet nepřekročitelné předpisy, normy a zákazy proti evropským zemím. Postupy, které nás zavazují, musí být k smíchu celému ostatnímu světu. Evropa se tak dostává do stále obtížnější izolace. Lze si stěží představit, že tak neschopné „osobnosti“ delegujeme do jejich orgánů. Můžeme jen přemýšlet, proč a v čí zájmu se tak chovají.

Rozsah pěstování GMO – kukuřice v České republice

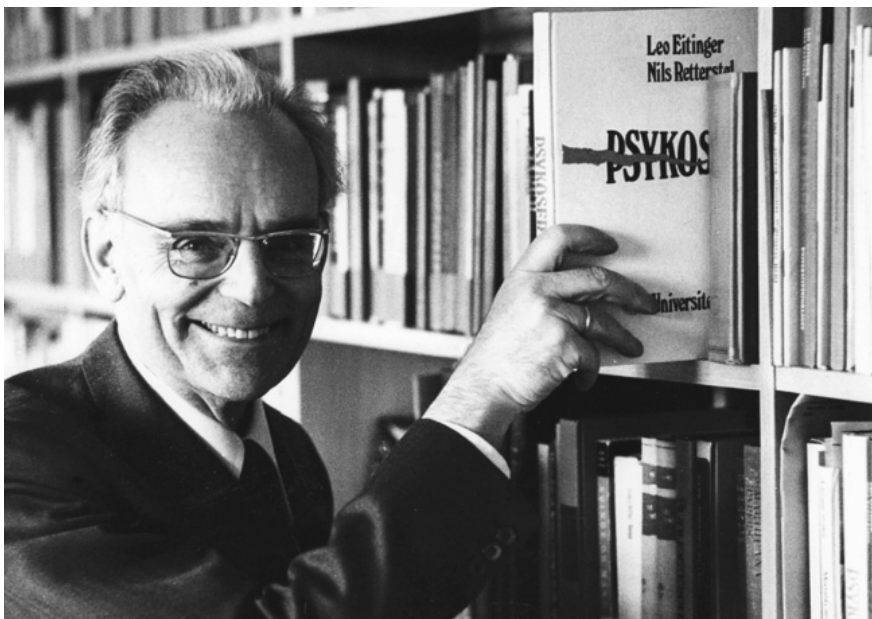
Rok	Počet pěstitelů	Úhrnná plocha pěstování GMO – kukuřice (ha)
2005	51	150
2006	82	1 290
2007	126	5 000
2008	167	8 380
2009	121	6 480
2010	82	4 680
2011	64	5 090
2012	41	3 050
2013	31	2 560
2014	18	1 754
2015	11	997
2016	1	75

Významné osobnosti naší univerzity

Připomenutí psychiatra Lea Eitingera – absolventa MU

Dvacet let od úmrtí psychiatra prof. MUDr. Lea Eitingera (12. 12. 1912 Lomnice u Tišnova – 15. 10. 1996 Oslo) si připomínáme absolventa Masarykovy univerzity z roku 1937, významného představitele norsk-českých kulturních vztahů. Leo Eitinger odešel do Norska jako uprchlík před nacismem prostřednictvím Nansenovy nadace, avšak dříve než mohl on a ostatní českoslovenští občané, dospělí i děti, začít nový život, staly se jejich osudy součástí norského holokaustu – kdo neunikl do neutrálního Švédska, byl v roce 1942 deportován do Osvětimi společně se všemi norskými občany židovského původu. Eitinger byl mezi nemnoha přeživšími; vrátil se přímo do Norska, kde zakusil podle vlastních slov i v nejtěžších dobách solidaritu a přátelství.

Specializace v oboru psychiatrie ho přivedla k systematickému zkoumání dlouhodobých následků věznění, ve svých studiích rozšířil syndrom koncentračního tábora z fyzických následků také na psychické. Tento krok měl velký význam pro přiznávání psychické újmy jako příčiny dlouhodobé pracovní neschopnosti nebo nutnosti předčasného důchodu obětí, a to nejprve v Norsku, později v ostatních evropských zemích. Jako zakladatel viktimologie vystupuje Eitinger s ohledem na svá svědectví ve dvoji rolí: jako badatel i oběť. V sedmdesátých letech věnoval velkou pozornost analýze psychosomatických poruch u osob na útěku, u přistěhovalců a těch, kteří se v dospělém věku mají integrovat v cizí kultuře. To bylo v době, kdy Norsko a ostatní skandinávské



země byly ve skladbě obyvatel značně homogenní, Eitinger však předpovídal změnu tohoto stavu, a to pro celou Evropu.

Eitingerovi se dostalo mnoha ocenění a uznání, například od Mezinárodní společnosti pro studium traumatického stresu. Když v roce 1992 Světová zdravotnická organizace publikovala novou klasifikaci mentálních poruch (ICD-10), zahrnuje také kategorii nazvanou „trvalá změna osobnosti následkem nadměrného stresu“ (F63 – Enduring personality change after catastrophic experience), byly podkladem pro tuto kategorii i badatelské výstupy Lea Eitingera. Za mimořádný přínos v oblasti medicíny obdržel Norský královský řád sv. Olava, byl i čestným členem České psychiatrické společnosti. Do Československa pravidelně zajížděl, především soukromě na matčin hrob v Pohořelicích a na návštěvu sestry Rosl, která žila po návratu z Terezína v Praze. U příležitosti symposia o duševním zdraví mládeže, které se v Brně konalo v dubnu 1969, byl pozván jako oficiální reprezentant Univerzity v Oslo a obdržel stříbrnou medaili brněnské univerzity. Ve svém návrhu píše prof. MUDr. Josef Hádlík, přednosta psychiatrické kliniky fakultní nemocnice v Bohunicích, že „Eitinger zůstává ve spojení s našim pracovištěm a šíří v Norsku dobrou pověst české vědy a kultury“. Tohoto ocenění ze své *alma mater* si Eitinger velmi vážil, jak uvádí ve svém životopise, který vyšel i česky v roce 2012 (Doplňek). K tomu je třeba dodat, že do prvního ročníku nastoupil student Leo na fakultu filozo-

fickou (1931, obor čeština a němčina), ale studium ho nenaplňovalo a následujícího roku přestoupil na medicínu.

Na druhou stranu Eitinger sám cítil potřebu ve znamení aktivního humanismu vyzdvihnout odvahu badatelů, aktivistů i obětí válečných konfliktů a diktatur ve světě. Proto s manželkou založili fond na podporu lidských práv, který byl po jeho smrti převzat Univerzitou v Oslo jako „The University of Oslo’s Human Rights Award – Lisl and Leo Eitinger Prize“. Prvním nositelem se roku 1986 stal Elie Wiesel, který touto nominací vystoupil jako významný hlas v norských médiích také prostřednictvím svých knih a textů, neboť nastolil téhdy v Norsku nereflakované téma holokaustu. Téhož roku byla Eliemu Wieselowi udělena v Oslo i Nobelova cena míru.

U příležitosti stého výročí narození Lea Eitingera pořádal Ústav germanistiky, nordistiky a nederlandistiky FF MU (M. Juříčková) spolu s Okrašlovacím spolkem pro Lomnici a okolí (B. Antonová) pod záštitou norské ambasády mezinárodní seminář, kterého se účastnili Eitingerovi žáci a kolegové, prof. Lars Weisæth a prof. Ulrik Fredrik Malt; posledně jmenovaný je i členem komise, která uděluje zmíněnou lidskoprávní cenu. A právě prof. Malt přijal pozvání k návštěvě MU v říjnu tohoto roku. Ve své brněnské přednášce se zaměřil na ty části odkazu Lea Eitingera, jež zůstávají i dnešku aktuální výzvou.

Miluše Juříčková

Lubomír Nový (15. 4. 1930, Třebíč – 15. 11. 1996, Brno)

Profesor Lubomír Nový patřil k předním osobnostem naší filozofie, měl četné kontakty s filozofií francouzskou a německou, byl autorem několika knižních monografií a řady pronikavých studií. Znali jsme ho jako náročného učitele, vysoce poučeného znalce evropské (zejména francouzské) a české filozofie, jako vášnivého debatéra, který miloval diskuse a vedl své žáky k tomu, že ke skutečnému zaujetí stanoviska je především zapotřebí znalostí. Učili se od něj slušnému, přímému a otevřenému způsobu jednání, schopnosti vyslechnout jiné názory, vzácnému daru tolerance, která ale zná hranice, brání se proti zneužití a odmítá aroganci, fundamentalismy a fanatismy. Byl i oblíbeným a vyhledávaným společníkem, který se dokázal upřímně bavit a vytvářet příjemnou atmosféru.

Za své postoje a publikace v šedesátých letech musel odejít z katedry filozofie a v oně příliš dlouhé době sedmdesátých a osmdesátých let nesměl přednášet ani publikovat. Když se po roce 1989 stal znovu vedoucím katedry filozofie na Filozofické fakultě, mohli jsme ocenit jeho koncepční myšlení, neutuchající organizátorskou energii, schopnost vytvářet příznivé ovzduší, inspirovat a spojovat zájmy svých spolupracovníků, způsob, jakým navazoval mnohdy zprávanými nitky dřívějších významných kontaktů a vytvářel nové, jak se dokázal pozoruhodným způsobem vrátit k masarykovskému tématu, které ostatně snad ani nikdy neopustil. Filozofická fakulta a její katedra filozofie mu byla v mnohém ohledu vším, prožil na ní chvíle dobré i zlé a jejího vnitřního ducha významným způsobem pomáhal spoluvytvářet.

Byl nesporně jedním z nejvýznamnějších filozofů nejen na brněnské univerzitě, filozofem neklidné doby a pro neklidnou



dobu. Tváří v tvář několika převratným změnám, které výrazně ovlivnily jeho životní dráhu, vycházel z hlubokého přesvědčení, že kdo chce zůstat sám sebou, musí být neustále jiným, musí mít odvalu vystupovat proti hotovým pravdám, neoprávněným jistotám, myšlenkové lenosti a mravní lhostejnosti.

Byl filozofem řádu a řádovosti světa. V proudu krutých historických zkušeností a střetnutí, v pluralitě vizí světa a představ o tom, co je dobré a zlé, byl přesvědčen, že je nutný omezeně lidský řád. Těžce se k němu propracováváme, vynojuje se nám z našich zkušeností, zápasů a komunikace. Nazýval ho emergentním univerzalismem. Je mnoho rozmanitých názorů, životních postojů, ale, jak říkal, přes některé věci, pravidla a hodnoty nejede vlak. Byl mistrem sevrěného a hutného vyjadřování, plným tvůrčí energie, nápadů a námětů, přesvědčeným, že se v našem životě bez filozofie neobejdeme. Nebyla to však po-

výšenecká sebejistota, byla to neustálá pochybnost o smyslu a mezích filozofie a filozofování, úsilí nalézt cestu filozofie pro

všední den k člověku jako cestu člověka k filozofii a cestu člověka k člověku.

Jan Zouhar

Dvojitě výročí doc. RNDr. Jana Šupky (15. 1. 1931 – 16. 12. 2011)

Letos si připomínáme půlkulatá výročí narození i úmrtí významného didaktika geografie docenta Jana Šupky. V tomto roce by se Jan Šupka dožil 85 let.

Po absolvování Pedagogické fakulty MU v roce 1953, obor přírodopis – chemie – zeměpis, nastoupil svoji učitelskou kariéru jako učitel Gymnázia Mikuláše Koperníka ve slezském Bilovci. Přestože se v roce 1959 vrátil do rodného Brna na Pedagogický institut (v roce 1964 byl institut transformován na Pedagogickou fakultu Univerzity J. E. Purkyně), na Bílovec a svoje působení na gymnáziu nikdy nezapomněl a často na tuto dobu vzpomínal.

Na Pedagogické fakultě MU se zpočátku pod vedením zakladatele moderní české „metodiky zeměpisu“ prof. O. Tichého zaměřoval především na didaktiku geografie, teorii a praxi geografického vzdělávání a koncepční otázky profesní přípravy učitelů zeměpisu. Ve své samostatné výzkumné činnosti se věnoval výchově k životnímu prostředí, regionálnímu principu, formování osobnosti učitelů zeměpisu a dalšímu vzdělávání pedagogických pracovníků.

Během svého téměř čtyřicetiletého působení na PdF MU byl nucen reagovat na mnoho změn. Změny školského systému a učitelské přípravy několikrát ovlivnily i změnu názvu vysoké školy, fakulty a katedry. Měnila se délka, obsah a rozsah studia učitelství, jeho zaměření a četnost aprobačních skupin. Stejně bouřlivě se proměňoval také název oboru, v němž se profiloval. Jeho posluchači studovali metodiku zeměpisu, později teorii

vyučování zeměpisu, didaktiku zeměpisu a didaktiku geografie.

Celou svou vysokoškolskou kariéru usiloval o to, aby budoucí učitelé zeměpisu na základních a středních školách byli dobře připraveni pro své náročné povolání nejen odborně, ale i didakticky. Za svou publikační a přednáškovou činnost byl v roce 1996 oceněn Bronzovou medailí MU.

Jan Šupka byl rovněž propagátorem zeměpisných soutěží, kterých se aktivně zúčastňoval v porotách, a napomáhal tak talentovaným žákům a studentům oboru geografie. V roce 1998 byl rovněž u zrodu Zeměpisné olympiády, která i jeho zásluhou dostala svoji celostátní podobu a dodnes je zařazena do soutěží podporovaných MŠMT ČR.

Byl autorem či spoluautorem více než stovky vědeckých prací i studijních textů z didaktiky geografie. Autorsky se spolupodílel na přípravě dvou vysokoškolských učebnic didaktiky geografie (1980 a 1993/1994), které jsou dosud jediným uceleným dílem pojednávajícím o geografickém vzdělávání v Česku. Svůj význam dodnes neztratily jeho práce o terénní výuce v zeměpisu, problémovém vyučování a učení v zeměpisu a texty týkající se cílů a obsahů geografického vzdělávání.

Dlouhodobě udržoval osobní kontakty s odborníky v zahraničí. Přínosem pro celé jeho pracoviště byla spolupráce s didaktiky geografie na Univerzitách v Greifswaldu a v Drážďanech. Vyvrcholením těchto snah byly výměny učitelů a studentů, kteří na těchto pracovištích měli možnost představit

své práce týkající se výzkumu v geografickém vzdělávání.

V jeho osobním životě hrála významnou roli jeho maminka, o kterou se staral, nejbližší rodinou mu byla jeho sestra a neteř, kterým věnoval většinu svého času po odchodu do důchodu.

Bylo nám ctí poznat doc. Jana Šupku jako laskavého vysokoškolského učitele,

odborníka na geografické vzdělávání a kolegu. V jeho osobnosti ztratila didaktika geografie jednoho z významných představitelů tzv. zlaté éry didaktiky geografie 70. let 20. století, která dodnes v mnoha aspektech nebyla překonána.

Eduard Hofmann, Petr Knecht

Redakci Universitas došlo

pokračování ze str. 34

Martin Kvizda, **Politika hospodářské soutěže na železnici – teorie, zkušenosti a praktická aplikace**. Masarykova univerzita, Brno 2016. ISBN 978-80-210-8299-1.

Pro evropské železnice se na prahu 21. století otevřela nová šance a nová výzva, kterou nemohou využít strmulé státní monopoly, ale jen znovu oživené, podnikatelské a podnikavé dopravní firmy na liberalizovaném a vnitřně konkurenčním trhu dopravních služeb. Takto chce své železnice vidět i Evropská unie a k tomuto cíli směřuje své reformy v členských zemích. Nedílnou součástí liberalizace je také dohled nad regulérní konkurencí mezi dopravci. Jak ale posoudit regulérnost soutěže na tak specifickém trhu, jakým jsou železniční dopravní služby? Jak identifikovat dominantního dopravce a jeho konkurenty? Jak zjistit intenzitu konkurence, preference cestujících a možnost použití alternativních dopravních služeb? Kniha hledá odpověď v teorii hospodářské soutěže, ale i v praktických aplikacích a reálných zkušenostech.

Alena Křížová, Martina Pavlicová, Miroslav Válka, **Lidové tradice jako součást kulturního dědictví**. Masarykova univerzita, Brno 2015. ISBN 978-80-210-8081-2.

Integrální součástí kulturního dědictví středoevropských národů se staly jevy tradiční lidové kultury. Na Národopisné výstavě československé (1895) byly položeny základy jevu označeného jako folklorismus, dále rozvíjeného a zapojovaného do společenského a kulturního života. Ve 20. století se v důsledku politického vývoje v Československu přístup k lidové kultuře měnil a česká společnost k němu zaujímala různé, často ambivalentní postoje. Publikace provádí analýzu různých forem využívání (a zneužívání) lidové kultury od doby konce 19. století po současnost, a to ve sféře folklorní (scénický folklorismus), v oblasti lidové umělecké výroby (svéráz, ULUV) a v souvislosti se stavebními projevy zahrnujícími zejména lidovou architekturu a její ochranu a revitalizaci.

Christophe Cusimano, **Du rose aux reflets bleus. Bashung entre les lignes**. Masarykova univerzita, Brno 2015. ISBN 978-80-210-8263-2.

Kniha vychází z překvapivého zjištění, a to že neexistuje žádná sémantická studie zabývající se písněmi Alaina Bashunga. Zatím co jsou k nalezení četné biografie tohoto zpěváka, není tomu tak v případě textových analýz jednotlivých jeho písní, které by osvětlily podstatu jejich poetičnosti. Tato publikace, zpestřena ilustracemi a otázkami, které pomohou studentům v přípravě jejich vlastních analýz, shromažďuje rozbory následujících osmi písní: „Le dimanche a Tchernobyl“, „Venus“, „J’passe pour une caravane“, „Elvire“, „Osez Josephine“, „Les mots bleus“, „Angora“ a „Comme un Lego“. Může zcela posloužit jako učebnice, ale také jako soubor krátkých studií z oblasti interpretační sémantiky.

pokračování na str. 65.

In memoriam**Zaměřeno na člověka**

Dne 9. 9. 2016 zemřel profesor PhDr. Zdeněk Měřínský, CSc. Jeho srdce dotlouklo ve věku nedožitých 69 let na jeho zamilovaném místě na Panské Lhotě, nedaleko hradu Rokštejn.

Smutná novina o jeho smrti zaskočila nejen jeho rodinu, pracovníky Ústavu archeologie a muzeologie FF MU, ale celou širokou archeologickou a historickou obec z Čech, Moravy, Slezska i Slovenska.

Odešel otec, dědeček, partner, spolupracovník, kolega, odešel člověk, na kterého se bude ještě dlouho a s nostalgií vzpomínat.

Připomeňme si tedy v krátkosti jeho život, protože právě ten naplnil Zdeněk Měřínský měrou vrchovatou.

Narodil se 16. 1. 1948 v Jihlavě. Již jako středoškolák vášnivě objevoval tajemství zřícenin středověkých hradů a zaniklých vsí

a účastnil se svých prvních archeologických prospekcií a exkavací. V roce 1967 nastoupil na vysokoškolské studium v oborech etnografie a prehistorie na tehdejší Univerzitě J. E. Purkyně v Brně. Na univerzitní půdě se potkal s vynikajícími učiteli a pozdějšími kolegy, kteří ovlivnili jeho profesionální dráhu, jmenovitě s profesory Bořivojem Dostálem a Vladimírem Nekudou. Studium úspěšně zakončil v roce 1972 diplomovou prací *Zaniklé osady na panství kláštera oslavanského*. O tři roky později obhájil dizertační práci *Zaniklé osady na panství oslavanském*. Jeho zdárně rozjetou akademickou kariéru přerušily nepříznivé politické normalizační události. Po opuštění univerzity nastoupil na Archeologický ústav ČSAV v Brně, kde zůstal pracovat 10 let. Při plnění pracovních povinností odborného pracovníka, ke kterým



patřil také terénní archeologický výzkum, si našel čas i na vědeckou činnost a v roce 1985 obhájil habilitační práci na téma *Morava v 11.–12. století*.

Během své profesionální kariéry archeologa a historika vystřídal i další pracoviště. Pracoval na půdě Moravského zemského muzea jako vedoucí historicko-archeologického oddělení, a pak i jako vědecký pracovník Archeologického ústavu MZM. Podílel se na rozvoji a kultivaci historického poznání mezi lidmi v rámci své bohaté činnosti v Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně.

V roce 1992 se vrátil na svou Alma Mater, tedy na Masarykovu univerzitu. Do roku 1995 zde působil na Historickém ústavu Filozofické fakulty. V téže roce přestoupil na Ústav archeologie a muzeologie na pozici odborného asistenta. V roce 1996 se stal docentem a v roce 1999 se stal vedoucím ústavu a zůstal jím až do roku 2015. V roce 2000 byl prezidentem republiky Václavem Havlem jmenován profesorem.

Pod vedením Z. Měřinského se Ústav archeologie a muzeologie výrazně proměnil a razantně stoupl jeho kredit jako vědeckého i pedagogického pracoviště. Profesor Měřinský nebyl šéfem autoritářským, naopak poskytoval členům ústavu prostor pro realizaci vlastních nápadů. Vypěstoval tak na pracovišti kolektivního ducha kreativity, který tam dřímá dodnes.

Zapomenout nelze ani na jeho nikdy nekončící redakční a editorskou činnost. Významně se podílel na formování a zaměření pro region střední Evropy důležitého časopisu *Archaeologia Historica*. Z jeho iniciativy byla založena monografická řada, kde jsou publikovány obhájené dizertační práce z oboru archeologie z univerzity MU v Brně a UK v Praze: *Dissertationes Archaeologicae Brunenses/Pragensesque*. I vědecká činnost Zdeňka Měřinského nese znaky vysokého osobního nasazení a zaujetí. Během svého života vydal několik monografií, podílel se jako spoluautor na víc než

20 knihách s historickým tématem, napsal desítky vědeckých článků. Kdo by chtěl uvedená slova konfrontovat s bibliografickými fakty, ať si vezme do rukou sborník věnovaný šedesátinám Z. Měřinského *Zaměřeno na středověk* z roku 2010, tam jsou jeho bibliografické záznamy z let 1969 až 2008 prezentovány na 40 stranách.

Mezi poslední velké dílo Z. Měřinského patří historický opus *Morava na úsvitě dějin* z roku 2011. Jde o výpravnou publikaci, která představuje syntézu autorova celoživotního archeologicko-historického poznání doby od příchodu Slovanů na naše území až po začlenění Moravy pod křídla Přemyslovského státu.

Proto není divu, že za svůj život byl nominován do významných funkcí v mnoha vědeckých institucích, jako příklad můžeme uvést jeho členství ve Vědecké radě Filozofické fakulty MU, Vědecké radě Akademie věd ČR, Vědecké radě FF Jihočeské univerzity. Byl nositelem Ceny Jihomoravského kraje (za rok 2012), Ceny rektora MU za dlouhodobé výsledky ve výzkumu (za rok 2014) a mnoha dalších vyznamenání.

Zdeňk Měřinský byl člověkem dychtícím po poznání a někdy kvůli této vášni zapomínal žít svůj soukromý život, který mu pomalu ale jistě splýnul s tím profesním. Zapomínal také na potřeby své tělesné schránky. S oblibou nosil tričko s nápisem: „*Tělo je vůl*.“ Nešetřil se. Chtěl být historickým vědám užitečný až do konce. Nevím, jestli je to dobré pro nás, žijící zde na tomto světě, ale musím říct, že svůj cíl naplnil bezzbytku.

Zdeňk Měřinský byl významným vědcem i obyčejnou lidskou bytostí se svými silnými i slabými stránkami. Nebyl dokonalý. Jeho přístup k lidem a vykonané dílo si však zaslouží stálo a dobrou vzpomínku.

Dne 19. 9. 2016 v obřadní síni krematoria města Brna jsme naposledy vzdali úctu a hold člověku – profesorovi Zdeňku Měřinskému.

Renáta Přichystalová

Prof. Ivo Možný (31. 8. 1932 – 10. 9. 2016)

Prof. Ivo Možný odešel. Tato smutná zpráva se rychle rozšířila nejen mezi těmi, kdo ho osobně znali a byli s ním nějak profesně spřízněni, ale také mezi českou veřejností, neboť Ivo Možný byl i pohotový komentátor společenského dění.

Měl jsem příležitost poznat Iva Možného během svých studií sociologie v polovině osmdesátých let. Byla to zvláštní situace, příznačná pro fungování tehdejšího režimu, který se sice nějak tvářil, ale už neměl dost sil vzdorovat postupné a plíživé subverzi svých občanů. Ivo Možný v té době pracoval (byl odklizen či schován) v Laboratoři empirického výzkumu při Katedře marxisticko-leninské sociologie na Filozofické fakultě společně se dvěma obdobnými osobnostmi – Lubošem Novým (moudrým a hbitým filozofem, možná neomarxistou) a Pavlem Páclem (sociologem, který mimo jiné proslul jako autor textu písně *Dobrý den majore Gagarine*). V té době bylo vypsané výběrové řízení na dvě místa pomocných odborných sil, já se přihlásil a byl přidělen člověku, o kterém jsem sice slyšel, ale neznal, protože Ivo Možný (tehdy doktor) nesměl přednášet, aby svými revizionistickými názory neovlivňoval mladou generaci. Nesměl přednášet, ale mohl vést diplomové práce a také mohl vést některé semináře.

Ivo Možný mne úkoloval podle svých potřeb (přečíst některé jeho texty, odnést či donést krabici od bot napěchovanou děrnými štítky do předsálí sálu na přírodovědecké fakultě, kde byl umístěn obrovský počítač, který uměl méně než jakýkoliv dnešní PC, prohlédnout korekturu jeho skript o „strojovém zpracování dat“ či na novém velkém stroji dělat dírky do pásky podle odpovědí v jednotlivých dotaznících apod.), ale také mi dával za úkol přečíst některé knihy, ke kterým v té době nebyl v knihovnách přístup. Jako např. Malinowského *Vědecké*

studium kultury, kterou v roce 1968 vydalo v Brně Krajské kulturní středisko a k níž Ivo Možný napsal předmluvu a portrét autora. Po asi dvou týdnech se zeptal, co na knihu říkám a já něco zmateného zaimprovizoval, protože jsem knize nerozuměl. Určitě mě prokoukl na první pohled, knihy mi však dál půjčoval a vedl mne ke čtení.

V té době dokončoval svoji knihu o moderní rodině, která vyšla v roce 1990 pod názvem *Moderní rodina: mýty a skutečnost*. Viděl jsem, jak na ní usilovně pracoval a musím se přiznat, že je to kniha, na jejíž četbu dodnes vzpomínám. Tato kniha mi ukázala jednu z klíčových funkcí sociologie, kterou je identifikace, popis a odhalení mýtů, které jako členové společnosti sdílíme a které formují naše vnímání reality. Jeho poznámky o podobě rodiny v minulosti, ale i dnes, se sice mohly zdát na první pohled cynické, ale byly trefné a inspirující. Se stejným přístupem pak profesor Možný psal další texty a formuloval svá tvrzení, a to jak v odborných textech, tak v mediálních komentářích či rozhovorech. Iva Možného prostě nešlo přehlédnout.

Mohl jsem ho také sledovat v jeho úsilí vybudovat excelentní sociálně vědní fakultu. Byl ve svém úsilí urputný a svéhlavý, což u některých vyvolávalo jistou nevoli, ale dosáhl svého a poměrně rychle vybudoval Fakultu sociálních studií, která je skutečně konkurenceschopná v širokém mezinárodním měřítku. Myslím, že tehdejší rozdělení Filozofické fakulty a odchod některých oborů (či jejich částí) na FSS nakonec pomohlo oběma fakultám. Já zůstal s nově vzniklým oborem Religionistika na FF a sociologii jsem se poněkud strukturálně vzdálil. Dnes jsem však zase zpátky u sociologie a myslím si, že za to také může Ivo Možný, kterého považuji za jednoho ze svých čtyř učitelů, kteří mě nejvíce ovlivnili.

Odešel člověk – odborník a osobnost – který byl nesmírně inspirující. V očích, které vámi pronikly, měl jiskru, kterou byl schopen zapálit intelektuální úsilí. To je ojedinělá a výjimečná vlastnost, kterou má jen málokdo. Měl charisma (ve smyslu jak jej používal Max Weber, tedy jako vlastnost

daná „shůry“, jež se nedá naučit a která boří dosavadní tradici a buduje nový přístup), které v současné české sociologii (a nejen v ní) tolik chybí. I proto nám všem bude Ivo Možný chybět.

Dušan Lužný

Vzpomínka na skvělého sportovce a pedagoga PhDr. Miloše Lukáška, Ph.D.

Není mnoho vynikajících aktivních postav bohaté historie brněnského a česko-slovenského sportu, které se až do konce své pozemské pouti cele věnovaly sportovní aréně i na trenérské a pedagogické frontě. Patřil mezi ně bezesporu i PhDr. Miloš Lukášek, Ph.D. Toto konstatování formulované v minulém čase je dáno stejně překvapivou, jako nesmírně smutnou skutečností, že tento náš dlouholetý plavecký šampión a oblíbený kolega a učitel Fakulty

sportovních studií zemřel náhle a neočekávaně uprostřed svých studentů ve věku 58 let na vodním výcvikovém kurzu počátkem letošního září.

Od mládí byl „Lukin“, jinak ho snad nikdo ze širokého okruhu přátel neoslovil, neúnavný sportovní „fanatik“ a dřič. Od dětství se systematicky věnoval plavání, po skončení úspěšné sportovní reprezentační kariéry se osvědčil jeho přirozený sportovní talent i na půdě alpského lyžování, snow-



boardingu a zejména windsurfingu, který mistrovsky provozoval doslovně až do posledních chvil svého života.

Sportovní a profesní kariéra Miloše Lukáška je vskutku bohatá a obdivuhodná. Jako cílevědomý a zodpovědný reprezentant tehdejšího Československa a famózní motýlkař získal v domácích a zahraničních bazénech řadu medailových umístění a rekordních výkonů. Počínaje dorosteneckým rekordem na 100 m motýlek v roce 1975 až po čtrnáctinásobné zlepšení seniorských rekordů, získal 228 medailí na domácích mistrovstvích, výborná umístění na evropských a světových šampionátech a 18. místo ve světových tabulkách na 200 metrů motýlek v roce 1978. Vrcholných výkonů dosahoval ještě v 28 letech, kdy k jeho soupeřům patřili spíše -náctiletí, jak bylo a zejména dnes je i pro tento sport na vrcholové úrovni typické.

Profesní kariéra Miloše Lukáška postupně krystalizovala směrem k trenérské-

mu a učitelskému poslání na dnešní Masarykově univerzitě v Brně. Po promoci následovalo v letech 1975–1982 povolání instruktora sportu v tehdejší Středisku vrcholového sportu v Praze, v letech 1982–1986 v obdobné pozici na Akademii sportu Dukla v Banské Bystrici a po krátkém působení jako trenér plavání na Sportovní škole Botanická v Brně byl 1. 10. 1986 přijat jako asistent na Pedagogickou fakultu MU. Zde působil téměř přesně 30 let a získal na nově založené Fakultě sportovních studií nejen doktorskou hodnost, ale zejména nadstandardní sympatie studentů a kolegů. Poslednímu rozloučení s kolegou „tělem i duchem sportovním“ bylo přítomno i několik stovek bývalých i současných studentů a sportovců, kteří i touto cestou vzdali poctu tomuto vskutku čínorodému a nezapomenutelnému sportovci a pedagogovi.

Aleš Sekot

Za profesorem Zdeňkem Masaříkem

Dne 19. října 2016 zemřel ve věku 88 let profesor Masarykovy univerzity PhDr. Zdeněk Masařík, DrSc.

Profesor Masařík se narodil 23. března 1928 v Nemoticích u Vyškova. Po absolvování základní školy navštěvoval gymnázium v Bučovicích, kde maturoval roku 1949. A od té doby byl po celý život spjat s Masarykovou univerzitou. Na její filozofické fakultě začal studovat němčinu a ruštinu (k tomu si zvolil ještě hudební výchovu na fakultě pedagogické), brzy se však pro něho osudným oborem stala germanistika. Velký význam v tom měl jeho delší studijní pobyt na univerzitě v Lipsku, kde jej ovlivnila řada mezinárodně uznávaných odborníků a kde získal důležité impulzy pro další odbornou práci. Jeho základním zájmem se stal his-

torický vývoj němčiny, především jazyk středověkých kancelářů (Kanzleisprache) na našem území, věnoval se však krom jiného i dialektologii a vývojovým tendencím současného jazyka. V Lipsku také roku 1953 zakončil studium státní závěrečnou zkouškou. V Brně pak dále pokračoval jako vědecký aspirant a roku 1959 obhájil na Karlově univerzitě dizertaci *Jazyk německých listin města Brna* k dosažení titulu CSc. Habitoval se roku 1965 prací *Jazyk středověkých německých kancelářů jižní a střední Moravy*, která vyšla tiskem roku 1966. Dalším krokem pak byla obhajoba práce *Raně německý úřední jazyk (Geschäftssprache) na Moravě* roku 1984 na Humboldtově univerzitě v Berlíně, na jejímž základě mu byl u nás přiznán titul DrSc.

Bibliografie profesora Masaříka je velmi rozsáhlá. Kromě prací o středověké němčině na Moravě jsou to především, jak už bylo zmíněno, práce dialektologické a práce o vývojových tendencích moderní němčiny (velkou pozornost věnoval zejména modalitě), edice i práce komparatistické. Rovněž pak učebnice a skripta, zaměřená zejména na vývoj němčiny.

Jako pedagog působil profesor Masařík (pouze s přestávkou v 60. letech, kdy byl lektorem češtiny na Humboldtově univerzitě v Berlíně) až do svého emeritování v 90. letech na katedře germanistiky a nordistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, jejímž vedoucím byl v letech 1971–1991. Dlouho však učil starší němčinu i na katedře archivnictví.

Velké jsou jeho zásluhy po stránce organizační. V 90. letech se velmi aktivně podílel na budování germanistických pra-

covišť na univerzitách v Opavě a v Ostravě. Byl rovněž iniciátorem a dlouholetým předsedou Svazu germanistů České republiky. Zmínit je třeba i jeho neúnavnou snahu o pěstování a udržování intenzivních kontaktů s řadou německých germanistických pracovišť. Práce profesora Masaříka byly v Německu vysoce hodnoceny, o čemž svědčí i udělení renomované ceny „Jacob-und-Wilhelm-Grimm-Preis“ roku 1983. Ta byla oceněním jeho práce v oblasti zkoumání německého jazyka i jeho aktivit jako koordinátora bádání o starších fázích němčiny.

Profesor Masařík byl nepochybně jednou z velkých postav české germanistiky 20. století. Pro jeho přátelskou povahu, obětavost a ochotu pomáhat na něho budou s úctou a vděčností vzpomínat jeho kolegové a spolupracovníci i jeho nesčetní žáci.

Jiří Munzar

Redakci Universitas došlo

pokračování ze str. 56

Eduard Bass, **Koráb pohádek**. Masarykova univerzita, Brno 2016.

ISBN 978-80-210-8320-2.

Bohatě ilustrovaná kniha představuje spisovatele Eduarda Basse jako talentovaného vypravěče krátkých pohádkových příběhů. Přináší vůbec první kompletní vydání souboru 43 pohádek z celého světa, které Bass přepravěl podle německých vzorů. Část textů stačil za svého života publikovat časopisecky, některé později vyšly v knižních výběrech, dvacítká pohádek však zůstala netknuta v autorově literární pozůstalosti. Knižní vydání příběhů v úplnosti a podle edičních zásad připravila absolventka Filozofické fakulty Masarykovy univerzity Hedvika Landová. Výsledkem je kvalitně zpracovaná kniha, která kouzlí děti i dospělé čtenáře.

Zuzana Prouzová, **Přímé a nepřímé financování soukromých neziskových organizací z veřejných rozpočtů České republiky v letech 2008 až 2013**. Masarykova univerzita, Brno 2015. ISBN 978-80-210-8084-3.

Publikace poskytuje komplexní pohled na financování organizací soukromého neziskového sektoru z veřejných rozpočtů v období 2008–2013. Odpovídá na otázky, do jakých oblastí, jakým způsobem a z jaké úrovně veřejné správy byly těmto organizacím finanční prostředky alokovány, jak velkou část jejich příjmů tvořily a naopak jaký podíl z veřejných rozpočtů získaly. Pozornost je věnována rovněž úloze, jakou organizace soukromého neziskového sektoru pro veřejnou správu plní.

Panorama knih

Sedlář, J. (2014). *Ismy umění 20. století*. Strasbourg: Meridian World Press.

Dlouholetý člen redakční rady časopisu *Universitas* Jaroslav Sedlář (*1936) předkládanou encyklopedií zaplňuje bílé místo v české literatuře o dějinách moderního umění. Kniha je završením téměř půl století akademické činnosti autora, který působil jako umělecký historik na Filozofické fakultě MU.

Kompendium nazvané *Ismy umění 20. století* srozumitelným způsobem zprostředkovává informace o umění a kultuře 20. století. Autor zainteresovanému čtenáři ve 260 abecedně řazených heslech osvětluje nejdůležitější tendence, směry a techniky (ismy), přičemž usiluje o zařazení českého umění do mezinárodního vývoje. Důležité umělecké směry tohoto období, jako například kubismus, konstruktivismus, dadaismus, orfismus, surrealismus (ale i mnohé další) jsou pojednány zevrubně v delších esejích. To je možné označit za největší přínos, ale zároveň také nejvíce citlivé místo recenzované publikace. Jelikož jsou jednotlivá hesla odlišná v hloubce svého rozpracování, může mít kniha problém najít si svého čtenáře. Člověku s laickým zájmem o umění se mohou jevit některá hesla až příliš rozvláčná a bez jasného a srozumitelného vyústění. Oproti tomu ne jeden čtenář z řad uměleckých historiků může být zaskočen stručností jiných hesel. Tato výtka ale nesnižuje hodnotu publikace jako celku, spíše dokládá hluboké znalosti a erudici jejího autora, které mu bránily zpracovat vybraná témata stručně a povrchně.

Jelikož není na místě předpokládat, že recenzovaná publikace bude čtena lineárně (to se od publikací slovníkového či encyklopedického stíhu ani neočekává), je na

místě doporučit k pozornému čtení především úvodní esej „Poznámky k interpretaci umění 20. století“. Esaj jednak slouží jako úvod k encyklopedii – bez tohoto úvodu by publikace vyznívala poněkud mechanicky a výčtově – a jednak napomáhá méně zkušenému čtenáři tím, že zasazuje složitý a dlouhodobý vývoj moderního umění do širších historických souvislostí. Autor zde pracuje s myšlenkou, že vývoj umění v podstatě zrcadlí vývoj společnosti. K zamýšlení mě donutila zejména analogie umění a vědy. Ukazuje se totiž, že krize věd jako výraz zásadní životní krize lidství se zároveň promítá také do krize umění (srov. s. 13 recenzované publikace). Možná právě proto moderní umění bývá stále častěji zpochybňováno a vyčleňováno z kulturního kánonu jako cosi zbytného, neuchopitelného. Přitom smysl moderního umění je možné spatřovat především v tom, že usiluje o poznání světa a člověka v rámci změněného systému vztahů. Krize umění (stejně jako krize vědy) otevírá prostor pro hlubší poznání světa, neboť usiluje o proniknutí do podstaty jevů. Nazírání věcí vnitřním zrakem a rozklad formy, které jsou typické pro umění první poloviny 20. století, je možné o půlstoletí později pozorovat také ve vědě fascinované interpretativními přístupy.

K publikaci mám jednu zásadnější připomínku. Ačkoliv má kniha ambice přispívat k porozumění české kultuře jako specifické součásti evropských kulturních tradic, činí tak bez jakéhokoli obrazového doprovodu. Rozumím tomu, že vydavatel publikace nechtěl investovat do nákupu autorských práv k reprodukci významných uměleckých děl. Výsledkem je ale publikace, která čtenáři předkládá eseje o umění bez umění. Tento problém je pochopitelně možné jednoduše překlenout například s pomocí Wikipedie. Existuje zde

ale nebezpečí, že čtenář na Wikipedii zůstane a k rozečtené knize se již nevrátí. Výše uvedené necht' není chápáno jako kritika bezesporu cenné publikace, ale jako výzva k zamyšlení nad vhodnými podobami a for-

mami slovníkových a encyklopedických publikací v době masivního nástupu informačních a komunikačních technologií.

Petr Knecht

Přečetli jsme: Karel Landys – Konvalinka

V letošním roce slaví své osmdesáté narozeniny generace „šestatřicátníků“, ke které patřil také bohužel již zesnulý prezident Václav Havel. Spolek absolventů Masarykovy univerzity inicioval vydání knihy jednoho z velmi zajímavých příslušníků této generace, absolventa Lékařské fakulty Masarykovy university, lékaře-onkologa MUDr. Karla Landyse. Kniha byla vydána v nakladatelství Doplňk.

Generace, o které je řeč, je téměř poslední generací, která ještě pamatuje alespoň konec II. světové války. Popisem života v okupovaném a bombardováním ohroženém Brně kniha začíná, paralelně se vzpomínkami na babičku, která malému chlapci několikrát poskytla útočiště v přece jen klidnějším Uherském Hradišti. Očima dítěte sledujeme vlastní přechod fronty ve vesničce Nuzífov, kam se rodina v posledních dnech války uchýlila. Následuje barvitý popis života v prvních týdnech po válce, zahrnující i sovětské vojáky objímající se s brněnskými ženami, a také surové zacházení s brněnskými Němci, které se nevyhnulo ani autorově učitelce z mateřské školky. Po krátkém období omezené demokracie následoval únorový převrat a nástup komunistů. Mladý Kája, stejně jako mnozí z jeho generace (a řada dalších až po „Husákovy děti“) zažíval schizofrenní zmatek mezi oficiální propagandou a domácí výchovou. Měl to o to těžší, že neměl „ten správný kádrový původ“, protože byl z úřednické rodiny, a jeho otec byl dokonce coby „politicky nespolehlivý“ zatčen a pět

měsíců držen ve vazbě. Kája se navzdory tomu všemu cílevědomě vzdělával v nej-různějších oborech, zejména ale v biologii. Studoval na gymnáziu a už jako gymnazista vypomáhal jako laborant na patologicko-anatomickém ústavu Fakultní nemocnice u svaté Anny, mimo jiné i proto, aby potvrdil svůj zájem o medicínu a tím zvrátil očekávaný nepříznivý kádrový posudek. Snad to opravdu sehrálo svou roli, snad pomohlo i doporučení středoškolských kantorů, kteří si pilného studenta vážili: v roce 1953 byl nakonec doopravdy přijat ke studiu na Lékařské fakultě Masarykovy university.

Další část knihy je věnována studiu na univerzitě. Autor vzpomíná na své učitele – profesora farmakologie Jiřího Štefla, profesora mikrobiologie Václava Tomáška, spisovatele a nestora brněnské dermatovenerologie profesora Antonína Trýba a další. V téže době byl ale mladý Karel také kontaktován Státní bezpečností a žádán o spolupráci. Mladý student si nedovolil rezolutní odmítnutí, a tak kličkoval, ovšem tak, aby nikomu neublížil. Aby nepřivedl do problémů své přátele, raději se s nimi přestal scházet; když ho Státní bezpečnost volala (pod smluveným krycím jménem „Konvalinka“ – odtud název knihy), přišel, ale dával si záležet, aby hovořil co nejméně neutrálně. Byl ale z celé věci velice vyčerpán; relativní klid nacházel u babičky v Uherském Hradišti.

Po promoci nastoupil jako sekundář v nemocnici v malém městě Hnúšťa-Likier, oženil se a vychovával dvě děti. Ani teď neměl nouzi o dramatické zážitky, jako když se snažil v byrokratické mašinérii zajistit letecký transport pacienta v kritickém stavu

na specializované pracoviště. Navíc i zde dobře věděl, že kdykoli může být kontaktován Státní bezpečností a že její příslušníci na něj mohou naléhat, aby donášel na své kolegy a známé.

Ke všem trpkým zkušenostem přibýly ještě zážitky z pohnutého roku 1968 a následně nastupující tzv. normalizace, které přispěly ke konečnému rozhodnutí: v srpnu 1970 Karel Landys využil možnosti vycestovat i s rodinou na kongres do Norska. Díky dobrému rozmaru jednoho ze soudruhů se podařilo docílit změnit výjezdní povolení, původně psané na manželku a jedno dítě, tak, že mohla odjet celá rodina. Ve Švédsku byl vřele přijat – přístup švédských úřadů i konkrétních Švédů pro něj byl až nepochopitelně laskavý. Požádal o azyl a uchýtil se v Karlskroně a později v Göteborgu. Cenou bylo přerušení kontaktů s rodiči; až po ně-

kolika letech autora mohli rodiče navštívit, ale nikdy oba najednou, vždy musel jeden zůstat doma. Karel, nyní už Karl Landys, se vrátil do Československa až na jaře 2000. Zprostředkoval i vědeckou spolupráci mezi pracovištěm v Göteborgu a Masarykovým onkologickým ústavem.

Konvalinka je poutavé čtení, pro čtenáře Revue Universitas o to zajímavější, že je velmi spjaté s Masarykovou univerzitou. Při příležitosti vydání knihy se uskutečnila beseda s autorem v prostorách Knihovny Jiřího Mahena na Koblížné ulici v Brně za účasti nové prorektorky Masarykovy univerzity doc. PhDr. Mgr. Hany Svatoňové, Ph.D., a předsedy Spolku absolventů Masarykovy university Mgr. Tomáše Mozgy.

Ondřej Zahradníček

Popisky k ilustračním obrázkům z knihy Hledání rajsých zahrad:

Str. 1 – Kanárské ostrovy, Tenerife

Str. 2 – Cisterciácký klášter Panny Marie z Fontfroide, Narbonne, jižní Francie

Str. 49 – Granada, Generalife

Více informací o knize a možnosti nákupu naleznete:

<http://www.press.muni.cz/knihy/projekty-nakladatelstvi/rajske-zahrady>

Léta mého dětství v Tišnově: 1930–1946

JAN ŠMARDA

Část čtvrtá

Moji tišnovští učitelé

Od začátku vím a všude zdůrazňuji, že mým nejdůležitějším učitelem byl můj táta. Ty, kteří byli mými učiteli profesionálně, se pokusím vybavit si chronologicky a z těch, na které nemohu zapomenout, vyberu ty nejvýznamnější.

Musím přiznat, že si dosud vděčně vzpomínám na paní učitelku Borkovcovou, usměvavou, nesmírně laskavou a velmi hezkou paní, která učila naši první třídu obecné školy. Myslím, že jsme ji všichni ve třídě dětsky milovali, protože se na nás bez ustání usmívala, byla k nám neskutečně trpělivá a dodávala nám odvahy, kterou jsme v 1. třídě potřebovali. Na konci 1. pololetí nám snad všem napsala na pololetní vysvědčení velkou jedničku přes všechny rubriky formuláře...

Druhým kantorem z obecné školy, který v mé paměti zanechal trvalou stopu, byl pan učitel Kučera, který bydlel už za řekou, tedy vlastně v Předklášteří. To byl třídní učitel v mé třetí třídě. (O tom jsem se už zmínil v kapitole Mnichov.) A to jsem tehdy ještě nevěděl, že jeho syn Miloš bude po válce – až se vrátí z nacistického koncentračního tábora, kam se dostal jako aktivní člen protinacistického odboje – vedoucím našeho skautského oddílu, než ho vystřídá MUC Karel Sutorý („Gamin“).

A třetím kantorem, kterého zde chci jmenovat, byl pan řídící učitel Vrchlabský, starší pán důstojné podsadité a obširnější postavy, pečlivě společensky oblečený. V pravé kapsičce vesty, kterou vždy měl pod sakem, měl na řetízku na její dírcе zavěšené okrouhlé kapesní hodinky. Nikdy se nerozčilil a nepozvedl svůj klidný hlas, mluvil vždy zřetelně a rozhodně, klidně a důstojně. Příliš se neusmíval, ale ani nemračil. Měl v rukou naši přípravu na školu 2. stupně – učil nás totiž v posledním, pátém ročníku obecné školy.

Na tišnovské gymnázium jsem byl přijat na základě přijímací zkoušky na konci školního roku, koncem června 1936 – už v jeho třídě. Pamatuji se na část zkoušky z češtiny, kterou vedla paní prof. Marie Štichová. Na černé tabuli bylo napsáno nějaké delší souvětí – a já jsem dělal jeho větný rozbor a pak i rozbor slovný. Nepamatuji se na jinou část zkoušky; vím však, že se na ní nepodílel žádný test písemný. Ani už nevím, jaké prázdniny mně rodiče za přijetí na gymnázium dopřáli; třeba mně byl odměnou ten zájezd do Prahy, o němž jsme už mluvili.

V 1. a ve 2. ročníku reálného gymnázia v Tišnově byla mou třídní právě paní prof. M. Štíhová, češtinářka, která později působila na filozofické fakultě v Brně. Pamatovala si mne od přijímací zkoušky a byl jsem u ní dobře zapsán. Asi se také nějak dověděla o mém bratraneckém vztahu k Ivanu Blatnému; jakkoliv byl tehdy teprve sedmnáctiletý, byl už znám jako básník z tehdy významného Studentského časopisu; a upřímně řečeno, také já jsem v té době začínal Ivanovu poezii objevovat a milovat.

Ve 3., 4. i 5. ročníku (tedy až do konce mého studia v Tišnově) byl pak naším třídním profesorem klasický filolog Bedřich Kubala. Ten nás učil latinu. U tohoto přísného učitele jsem měl dobře připravenou půdu už předem, protože mne i neživý latinský jazyk bavil a hlavně: býval jsem u nás dosti nadšeným posluchačem společného zpívání mé maminky s paní Kubalovou, za maminičina klavírního doprovodu. A prof. Kubala sám – v příslušném kostýmovém vybavení a zamaskován přilepeným vatovým plnovousem – u nás dělal svatého Mikuláše, když jsme oba s Jurou byli ještě žáky obecné školy.

Prof. Kubala byl muž v nejlepších letech, poměrně korpulentní postavy; vzbuzoval respekt už svým zjevem a zvučným hlasem, nemluvě o jeho perfektní znalosti latiny, latinské literatury a vůbec znalosti antického římského světa. Jak jsem už poznamenal, mne latina bavila (samozřejmě jsem vůbec netušil, jak mně bude vítána později, při studiu medicíny); jednak jsem zřejmě měl (na rozdíl od svého táty) zřetelný talent a výdrž ke studiu cizích jazyků obecně, jednak jsem si dovedl vážít původní latinské literatury. Vzpomínám si, jak mne napadlo přeložit pasáže z Ovidia do češtiny v podobě moderní české básně – což se Kubala (asi od maminky) dověděl, přečetl a ocenil.

Ale hlavně se mně pevně usadila v paměti epizodní historka ze školních lavic. Mým sousedem v lavici byl Blahoš Pacas (jemuž nacisté uvěznilí a popravili tatínka za odbojovou činnost). Kubala pravidelně zahajoval každou hodinu latiny takovou jazykovou rozvečičkou. Rychle, nepravidelně procházel mezi lavicemi a zkoušel slovesné tvary. Vzal třeba sloveso *sedere* (seděti) a za stálého pochodu nás náhodně – pouhým ukázaním prstem – zkoušel z jeho tvarů; tedy otázka – jedno slovo, třeba „seděl bych“, „sedávali jsme“, „bude sedět“ a pod. – a stejně rychle, okamžitá odpověď – jediné slovo latinsky. Blahoš dostal „ať sedím“, bleskurychle vstal a řekl: „*sedam*“; správně má být „*sedeam*“. A také Kubala zareagoval okamžitě: „Sedáš? Tak sede, sede, ale honem!“

Ke vzpomínkám na oba své třídní profesory na tišnovském gymnáziu chci připojit ještě své krátké vzpomínání na několik dalších profesorů, které zůstalo živé v mém povědomí. Zmíním se o nich v pořadí daném sledem jejich předmětů na mých vysvědčeních.

Z němčinářů (za Protektorátu jsme měli hodinu němčiny na rozvrhu každý den – a časem nám přibýly ještě hodiny některých předmětů, v nichž se smělo mluvit pouze německy) si dobře a rád vzpomínám na profesora Karla Cejnka. (Ten pak později avancoval do pozice docenta Pedagogické fakulty Masarykovy

univerzity v Brně, byl totiž primárně biologem.) Byl to mladý a štíhlý, energický muž s příjemným, zvučným hlasem, sympatický po mnoha stránkách. Učil jsem se němčině rád, jakkoliv nám život v Protektorátu Čechy a Morava znepříjemňovalo všechno německé... Ale němčina byla jediným živým světovým jazykem, který nám byl otevřen – a já jsem podvědomě přijímal za svůj samozřejmý úkol učit se jazykům; a učil jsem se jim snadno. A tomu velmi napomáhala Cejnkovo vystupování a celá jeho osobnost. Byl mj. významným členem souboru tišnovského ochotnického Karasova divadla; byl v něm hercem a režisérem.

V kvartě nám přibyla francouzština, jejímž začátkům nás učil nevýrazný prof. Štěpán (byl také němčinářem). – O češtináře PhDr. Marii Štíchové a latináři prof. Bedřichu Kubalovi jsem se už zmínil.

Ze zeměpisu nás měl prof. Vladimír Rýpar. Zapomněl jsem všechno, čemu nás naučil. Přitom mne zeměpis jako obor „bavil“. Profesor Rýpar však byl prototypem učitele, který není schopen naučit ničemu. Zřetelně dával najevo, že zeměpis nebaví ani jeho samého. Byl totiž tělocvikářem a zeměpis pro něj byl jen nezbytným doplňkem jeho dvouoborového studia na učitelském ústavě. Kromě toho nové výukové osnovy mu určovaly poučovat nás hlavně o Velkoněmecké říši. Jeho výuka spočívala v trvalém sezení za katedrou, odkud tiše a monotónně předčítal text z učebnice. Nikdo ho neposlouchal. Všichni žáci ho vnímali hlavně jako aktivního lehkého atleta: závodně házel oštěpem, tuším, že startoval za sportovní oddíl v Blansku. A tak mně v paměti utkvěla jeho nevýrazná podoba a jeho často našťvaně



Tišnov – sanatorium Dr. F. Kuthana.

zvýšeným hlasem pronášená žádost: „Nehrajte tam ten šprtec!“ Takto deklasujícím výrazem označoval náš oblíbený, snadno a kdekoliv provozovaný „sport“: stolní hokej. Ve třídě jsme totiž seděli v lavicích po dvou. A tak se hodiny zeměpisu pro nás, hlavně pro naše dvojice v zadních lavicích, proměňovaly v soubor sportovních utkání. Každé toto utkání spočívalo v tom, že oba protihráči v jedné lavici střídavě uváděli v klouzavý pohyb „puk“ – malý a lehký pětihaleč – šikovně nasměrovanými údery „hokejek“ – pootevřených kapesních nožičků či hřebínků – do svých „hráčů“, větších a těžších mincí, většinou padesátníků: jeden měl „hlavu“ a jeden „orla“. Hříštěm byl samozřejmě rovný a hladký povrch lavice mezi oběma hráči s tužkou vyznačenými brankami na protilehlých kratších stranách. Cílem samozřejmě bylo dávat „góly“ do soupeřovy branky.

V primě a v sekundě jsme i v Tišnově měli přírodopis. V primě nás tomuto oboru učil prof. Komárek (křestní jméno už jsem zapomněl). Ten zanechal v mé paměti jedinou stopu: své výklady zásadně doprovázel současným psaním odpovídajících hesel na tabuli; a ta hesla byla propojována šipkami všemi směry, jimiž vyjadřoval jejich logické souvislosti. A tím nás všechny, kteří jsme s tabule vše opisovali do svých linkovaných sešitů, neustále uváděl do značných rozpaků...

V sekundě převzal výuku přírodopisu do svých rukou profesor RNDr. Otto Mrkos (pozdější zakladatel Botanického ústavu Palackého univerzity v Olomouci, jenž dnes náleží jeho Přírodovědecké fakultě), který nás skutečně učil botanice. Rozuměl jí – a v mém vědomí tak v mnohém směru navázal na to, co jsem věděl už od svého otce. A jeden konkrétní moment z jeho výuky je uložen v mé paměti dodnes. Při výkladu o houbách nás naléhavě varoval před houbami jedovatými, z nichž jako snad nejzákeřnější nám zdůraznil muchomůrku zelenou (*Amanita phalloides*). Já jsem v té době už věděl od svého strýce Franty (František Šmarda, starší bratr mého otce, po něm rovněž dosáhl doktorátu přírodních věd jako významný český mykolog a rovněž učil na měšťanské škole, ale v Kuřimě, kde bydlel) věděl, že houby z největší části ztrácejí svou toxicitu řádným tepelným zpracováním. Muchomůrka zelená se na první pohled podobá žampionu a bývá za něj houbaři – obvykle s fatálními následky – zaměňována. A protože jsem už dávno uměl obě tyto houby spolehlivě rozlišit, frajersky jsem sám na sobě provedl ověřovací pokus: sousto u nás často nacházené, čerstvé muchomůrky zelené jsem uvařil ve vodě a spolkl. A profesoru Mrkosovi jsem se při jeho výkladu tímto svým kouskem pochlubil. Samozřejmě jsem ho tím rozzlobil, protože se lekl. Důkladně mne před třídou pokáral a bolestivě mne vytahal za ušní boltce...

Z fyziky jsme měli hodného učitele a dobrého člověka, jednoho z přátel mých rodičů, prof. Josefa Trödlera. Jak jsem byl jedinkrát v životě za školou právě kvůli fyzice, jsem se zmínil už výše. Poměrně krátce potom přišel prof. Trödlér tragicky o život na tišnovské ulici: nákladní auto s nákladem dlouhých stromových klád, hodně přesahujících konec vozidla, zatáčelo před nádražím u domu, kde bydlel, v pravém úhlu doprava a koncem jedné z nich ho, jdoucího po chodníku, zasáhlo do hlavy a na místě usmrtilo.

Učil jsem se cokoliv snadno, pokládal jsem za svou samozřejmou povinnost plnit všechny úkoly, které mně škola ukládala, jak jsem byl schopen nejlépe. Relativně nejnáročnější pro mne byla matematika (z níž jsem ovšem mívál také jedničku; dvojku jsem mívál na vysvědčení – přes veškerou svou snahu – z kreslení, z „umělecké výchovy“, ale o tomto předmětu se zmíním níže). Už si nepamatuji, kdo mne v Tišnově učil z matematiky (v podstatě z algebry); její profesori se přede mnou v jednotlivých ročnících střídali, ale žádný nedokázal, abych tento předmět miloval. Nejsympatičtější z nich byla profesorka Božena Holíbková, která se sňatkem (v době, když nás učila) začala jmenovat Kociánová. Z té vyzařovala energie mládí, jakkoliv rozhodně nebyla začátečnicí. V paměti mně utkvěla situace pro ni charakteristická: po zvonění na konci přestávky vstoupila do třídy, třída ztichla a povstala. A prof. Holíbková se zastavila hned za prahem, zavřela dveře a s nazlobeným výrazem do ticha řekla: „Připravte se! Budu nadávat.“ (Bylo to po kontrolní kompozici.)

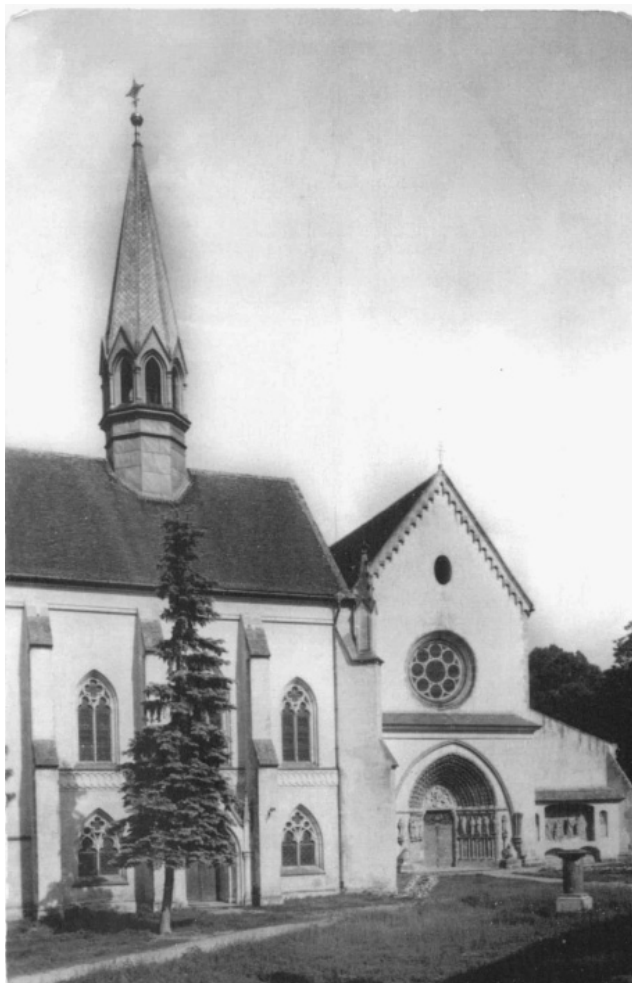
V umělecké výchově, v níž jsme byli vzděláváni v prvních čtyřech ročnících, jsem měl na tišnovském gymnáziu štěstí: vyučovali nás postupně dva akademičtí malíři. Na prvního z nich, který nás měl v rukou v primě, na Oldřicha Rosenbauma, se vůbec nepamatuji. Ale od začátku sekundy nás převzal – po Rosenbaumově smrti – můj nejstarší profesor: jednapadesátiletý Josef Zeithammel, žák Maxe Švabinského, rodák z Roudnice. Jeho realistické olejové obrazy se mně velice líbily, jakkoliv jsem je objevoval až v průběhu let. Věnoval se hlavně krajinářství. Jeho statná postava s náběhem k tloušťce byla vždy oblečena v dlouhý černý splývavý klotový plášť. Nebyl však zcela zdrav – a to se odráželo v jeho často nerudné až zlostné náladě. Dobře si pamatuji, jak při nějakém výkladu o perspektivní kresbě z vysokého stupínku prostorné kreslírny v nejvyšším poschodí vztekle hodil od tabule vší silou křídou, kterou měl v ruce, přes celou délku místnosti po někom z nás, kdo ho vzadu neposlouchal.

Z profesorů chemie si vzpomínám na profesora Vlčka (křestní jméno jsem zapomněl). Dobře si pamatuji na jeho mohutnou postavu, okrouhlou tvář s nádechem do růžova a hustou hřivu jeho černých vlasů. Mluvil perfektně a se vzornou výslovností německy, což bylo zvlášť nápadné při jeho krásném basovém, sonorním hlase; mluvil však málo a téměř se neusmíval. (Velmi dobře hrál na harmonium.) V pozdějším období naší příslušnosti k Velkoněmecké říši bylo českým školám nařízeno vyučovat matematiku (a zeměpis) pouze německy. A tady zaskakoval jako němčinář a my jsme nikdy nikdo nevěděli, co si o něm myslet; mohl to klidně být nácek (nacista) a tak jsme z něj měli strach – a už z toho důvodu jsme usilovali nedostat se s ním do jakéhokoliv sporu.

No a nakonec: z náboženství jsme měli důstojného pana ThDr. Josefa Mouřínovského. To byl takový římsko-katolické víře bytostně oddaný a až maniakálně sloužící katecheta, který si každý týden do notýsku zaznamenával, zda každý z nás byl v neděli na mši svaté, zda jsme se dali biřmovat atd. Vzdělával nás jednak ve Starém a Novém zákoně a hlavně nám vysvětloval katolickou liturgii.

Byl tvrdošijný až umíněný ve vyžadování života podle návodu desatera božích přikázání – což ovšem bylo pro naši smečku pubertáků správné. Do paměti se mně vrylo jeho vyprávění v rámci kázání v kostele, kde sloužil nedělní mši, o tom, jak se večer na Květnici setkal s ďáblem. Zlé jazyky tehdy tvrdily, že ve skutečnosti potkal známého tišnovského opilce, právě po konzumaci alkoholu...

Jako tečku za svým vzpomínáním na tišnovské gymnázium připojuji ještě jednu poznámku technické povahy. Bydlel jsem této škole nejbližze ze všech jejích tehdejších studentů. Z našeho bytu na Školní ulici stačilo k příchodu do gymnaziální třídy maximálně pět minut. Vyučovalo se 6 dní v týdnu a rozvrh nám



Předklášteří – klášter cisterciáček Porta coeli z roku 1233.

předepisoval pro každý den 6 vyučovacích hodin (v sobotu jen 5). Přestávky mezi nimi byly 5minutové – kromě hlavní 10minutové po třetí hodině. Jednou jsem zapomněl doma svůj sešit pro jeden předmět, který jsme měli v rozvrhu až po té hlavní přestávce. A tak jsem si pro něj hravě „skočil“ domů v této přestávce.

Nemohu se nezmínit o svém tišnovském a tedy prvním učiteli hry na klavír. Zmínil jsem se už o tom, jak jsme se dostali k pianinu, i o tom, že maminka pokládala za samozřejmé, že se ihned začnu učit na ně hrát. Musím říci, že jsem tím vůbec nebyl nadšen. Ale hned jsem také začal vnímat, jak je to hezké slyšet maminku hrát... A také jsem byl dost poslušný, hodný syn, který pokládal za svou samozřejmou povinnost dělat rodičům radost. Stejně už předem dané pro maminku bylo, že budu docházet 2× týdně na hodiny (vlastně půlhodiny) klavíru k tišnovskému učiteli hudby Aleši Smiškovi, výbornému pianistovi i houslistovi. Aleš Smíšek (dosud svobodný) bydlel se svou ovdovělou, laskavou matkou v malém, starobylém bytě v 1. poschodí rovněž starobylého domu v ústí Jungmannovy ulice do dolního náměstí. Jeho starší bratr Oldřich byl nacisty popraven krátce předtím, než mé vyučování u Smišků začalo. Aleš Smíšek i jeho maminka byli hodní, čestní a laskaví lidé, maminka je dobře znala. A tak mně začalo nové a jiné učení, počínaje vysvětlením pojmů nota, notová osnova, stupnice, „dur“ a „mol“ atd., včetně jejich zákonitostí, které hudbu tvoří – cvičení stupnic i oběma rukama s protipohybem, Bayerovy Školy mladých klavíristů (postupně všech dílů), cvičení technických i toho nejdůležitějšího, skladeb přednesových, většinou upravených pro začátečníky s krátkými prsty a tudíž s malým rozsahem ruky – a stalo se každodenní částí mého denního programu. Hrával jsem pak poctivě – a stále náruživěji – od roku 1938 či 1939 až do roku 1952, kdy už jsem bydlel v Brně, kde jsem studoval Lékařskou fakultu a kde mne vyučoval prof. Josef Blatný, můj strýc Jožka. A musím říci, že jsem hrál tím raději, čím jsem hrál déle a lépe... A zde je vhodné se krátce zmínit, že v době mého studia na brněnské Lékařské fakultě se Aleš Smíšek ve svém tišnovském bytě stal obětí loupežné vraždy. Zabil ho zloděj, který se vypravil ukrást jeho velmi cenné housle.

Ve skautském oddíle

Zdá se mně, že bych měl zavzpomínat nejen na ty, kdo mne v Tišnově učili, ale i na prostředí, které mne – nemám-li na mysli rodinu – v Tišnově největší měrou vychovávalo (aniž jsem si to tehdy uvědomoval): a to bylo prostředí skautského oddílu, přesně formulováno – prostředí oddílu Junáka. Neměl bych zamlčet vzpomínky na řadu šťastných chvil v oddíle tišnovské Jedničky (v Tišnově záhy po osvobození vznikla i Dvojka, ale tou jsme trochu opovrhovali: to byli skauti s ideologií čistě katolickou). Na mnohé z nich jsem vzpomínal už v předchozích kapitolách, ale stále mně ještě chybí trochu sevřenější, globální pohled. Právě ten je však pro mne obtížný.

Skauting, vzniknuvší v Anglii roku 1907, byl pro naše nacistické okupanty nepřijatelný – a tudíž u nás zakázaný. Jedinou povolenou organizací mládeže byla pro nacismus Velkoněmecké říše militantní Hitlerjugend (s příslušnou ideologií). Její variantou pro českou mládež bylo za Protektorátu – jak už jsem měl možnost se zmínit – Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě; mělo také uniformy, Hitlerjugend připomínající. A moje vzpomínky na skautování v Tišnově jsou tedy omezeny na pouhých 11 měsíců po osvobození. Nicméně už během těch jsem měl koupenu kompletní uniformu skautskou, světle hnědou košili s tmavohnědým šátkem a olivovými manchesterovými šortkami, přepásanými tmavohnědým opaskem, vpředu s okrouhlou přezkou se skautským znakem – lilíí, obkrouženou skautským heslem „Bud’ připraven“.

Ale to bohatství krásných vzpomínek na skauting se v mé paměti mísí s neodlišitelnými vzpomínkami na to Kuratorium, v němž jsem se vyžíval asi dva roky předtím a kterým jsem byl nadšen, protože celé jeho tišnovské regionální vedení bylo v rukou zkušených skautů z let první republiky!!! A ti nám pod rouškou Kuratoria předávali a vlévali do našich dětských duší to, co jim samým dal skauting, s pečlivým vynecháváním všeho, co jim organizace nacistického Kuratoria ukládala především. Náš oddíl byl tedy ilegálním oddílem skautským! Řada z našich náčelníků a vedoucích Kuratoria byla dokonce aktivně zapojena do ilegální odbojové činnosti v Obraně národa, třeba už zmíněný Miloš Kučera, který to ke konci války odnesl zavřením do koncentráku. A neprozradilo se to! Zejména díky tomu, že celé tišnovské vedení bylo skautsky svorné ve svém smýšlení. – Po válce byl pak oddílovým vedoucím Jedničky MUC Karel Sutový.

Těžiště mé skautské aktivity – jak si uvědomuji teprve nyní, díky tomuto vzpomínání – leželo tedy v letech ještě válečných!

Měli jsme svou klubovnu v Hospodářské škole. V ní jsme se pravidelně každý týden scházeli, rozdělení na družiny, na schůzkách. Obsahem těchto schůzek byly činnosti nesmírně atraktivní: hry, zejména různé varianty her cvičících všímavost a paměť (hry Kimova a Setonova), nácvik písní (dvojího typu: jednak mladicky rozverných, jako Babinský, Vajckorni, jednak národních, hlavně slováckých, v poválečném období pak anglických jako Tipperary a amerických jako John Brown), vyprávění o anglickém tvůrci skautingu lordu Robertu Baden-Powellovi, který skautské hnutí roku 1907 založil a vtiskl mu jeho určující charakter – morální sílu a ušlechtilost, dále nácvik uzlování, čtení map, užívání kompasu a buzoly v terénu, spousta učení o přírodě („lesní moudrost“) s mnoha vycházkami, kde jsme se učili stopovat divoce žijící zvířata a rozeznávat ptáky podle morfologie i podle zpěvu a letové siluety, učili jsme se i vařit v přírodě (v kotlíku) – prostě vše v naší aktivitě během roku cílilo k jeho vyvrcholení – k prázdninovému táboru. Ale o tom už jsem mluvil podrobněji.

Byl jsem vedoucím družiny Jestřábů a tak jsem byl odpovědný za naše umístění v mezidružinové soutěži: každá družina dostala od vedoucího oddílu za úkol co nejrychleji vytvořit své předepsané identifikační prvky: vzpomínám si z nich na

vlažku (vymysleli jsme úkol pro maminku jednoho kamaráda bratra z družiny a ta nám ji ušila) a na pokřik. Ten jsem vymyslel já, postavil jsem jej na rytmu a zněl: „Ó (vedoucí) va (všichni), Ó (vedoucí) va (všichni), Ó (vedoucí) ri kitabi, hlavu vzhůru vždy řvou Jestřábi (všichni)“.

Po válce jsme většinou odebírali Mladého hlasatele s Foglarovým seriálem o Rychlých šípech, kresleným Fischerem, na poslední straně, ale taky jsme sami pro sebe vydávali cyklostylovaný a ilustrovaný časopis svůj; jmenoval se Umpity Poo. To je anglická zkomolenina francouzského úsloví „un peu plus“ – „trošku více“. Chtěli jsme tak stručně vyjádřit, že skaut má nejen stoprocentně plnit všechny své úkoly, ale ještě o něco více a lépe, prostě o něco víc, než musí.

Velice nejasně si vzpomínám, že jsme jednou na jevišti v sokolovně – už za války – uspořádali pro své rodiče takovou malou akademii, kde jsme zábavnou formou prezentovali, nač jsme se za rok připravili; vedení asi chtělo rodiče názorně ujistit, že v tom Kuratoriu neděláme nic, zač bychom se museli stydět. – A taky si vzpomínám, že jsme se při nějaké příležitosti – muselo to být až po válce, asi na podzim 1945 či 1946 – v Brně, vzorně oblečení v uniformách i s tmavě hnědými lodičkami na hlavách, zúčastnili takového malého, asi oblastního jamboree.

Prostě: skauting mně dal etické základy a celou spoustu praktických dovedností pro celý život. Byla to výchova zcela jiná než výchova rodičovská či školní: výchova, kterou jsem hlta. A hlavně mne pro celý život naučila, co je to přátelství...



Údolí Loučky v Mezihoří.

Stěhujeme se do Brna

Za necelý rok po válce, začátkem dubna 1946, se naše rodina přestěhovala do Brna. Zmínil jsem se už, že můj táta těsně před válkou dokončil své dálkové univerzitní studium botaniky a ještě v roce 1938, před uzavřením českých vysokých škol nacisty, stihl v auditoriu maximu Masarykovy univerzity na Právnické fakultě promoci doktorem přírodních věd, RNDr. Posledním předválečným rektorem byl tehdy prof. PhDr. Arne Novák. Bylo mně osm let... Maminka mne na tuto promoci vzala s sebou. Vzpomínám si dodnes, jak na mne krásná univerzitní aula s obrovským obrazem Antonína Procházky „Prometheus přináší lidem světlo poznání“ zapůsobila. A na to, jak mne při závěrečných gratulacích Arne Novák, když mne maminka představila, pohladil po mé černovlasé hlavě...

Tátovi doktorský titul pak po válce přinesl pozvání, aby přijal funkci kustos-da botanického oddělení Moravského zemského muzea v Brně. (Sídlilo se svými herbárii ve vile na Preslově ulici v Masarykově čtvrti.) Táta se dlouho nerozmýšlel a tuto funkci přijal. Vždyť mu přinesla možnost soustředěně pracovat v důstojné pracovní poměr ke konci třetího čtvrtletí školního roku 1945/46. Táta samozřejmě botaniky muzea – stejně jako mnoho jiných – velmi dobře znal ze společných exkurzí. Už během mnoha předchozích let se vypracoval mezi uznávané české botaniky, jimiž dotud byli hlavně botanikové pražští, většinou působící na Karlově univerzitě (prof. Klika) i Vysoké škole technické (prof. Suza) a mimoškolský ředitel Vaněk. V západočeských lázních působil prof. Hadač. Ještě živější a osobnější kontakty měl s botaniky bratislavskými (doc. Futák). Tátova úroveň znalostí – především tajnosnubných rostlin (mechů, lišejníků) – mu tedy přinesla pozvání k zaměstnání, které znamenalo významný posun vpřed z místa učitele měšťanské školy provinčního města do celostátně významné instituce. Táta se samozřejmě hned postaral i o naše ubytování v Brně. Dostali jsme se do třípokojového bytu (plus s pokojíkem pro služku za kuchyní, z něhož jsme udělali komoru se spížirnou) a s koupelnou na Orlí ulici číslo 5 (v zadním traktu ve 3. poschodí, s výtahem). Byl to byt po odsunutých Němcích – arci s výhledem pouze na zadní strany domů naproti, z Janské ulice. Kuchyň měla okno pouze do světlíku, takže v ní bylo ustavičné šero.

Naše přestěhování bylo stanoveno na začátek dubna, abychom – já i bratr Jura – mohli nastoupit do brněnských škol od začátku posledního čtvrtletí školního roku.

Ale nesmím se zapomenout zmínit, jak stěhování naší rodiny probíhalo. Stěhoval nás na korbě svého nákladního auta, už nám známého z předchozích kapitol, pan Máca. Veškerý nábytek i se zbytky paliva a také já a Jura jsme se vešli nahoru, táta s mámou dopředu, do kabiny k panu Mácovi. A cesta po silnici z Tišnova přes Hradčany, Drásov, Kuřim, Českou, Brněnské Ivanovice a Řečkovice v dopoledních hodinách byla pro mé vnímání až mysticky osudová. Bylo krásné, sluneční počasí, kolem nás se všude probouzela jarní příroda a mně bylo krásně. Nevnímал

jsem příliš smutek z loučení. Cítil jsem, že mně začíná nový život. Všude kolem nás ještě pořád tristní pozůstatky dosud neodstraněné vojenské techniky připomínaly právě skončenou válku. A nad tím zpívající ptáci... Cítil jsem, že přijíždím z dětství do dospívání, že se mně otvírá velkoměsto se všemi svými kulturními možnostmi, že poznám nové přátele – a těšil jsem se nevýslovně.

Nicméně termín našeho přesídlení pro mne znamenal určitou komplikaci. Na tišnovském gymnáziu se ze západoevropských jazyků začala po válce vyučovat pouze francouzština a mohl jsem tedy v průběhu školního roku přestoupit pouze na gymnázium s francouzštinou. Ale já jsem bytostně toužil po angličtině – a rodiče to podporovali. Poslední čtvrtletí kvarty jsem proto absolvoval na brněnském 4. reálném gymnáziu, na gymnáziu Brno-Židenice, tč. na Křenové ulici. Zmiňuji se o tom proto, že mezi spolužáky jsem tam měl několik takových, z nichž se pak vyklubaly osobnosti známé. Byli to hlavně básník Ivo Štuka, společenský ekonom Rostislav Selucký (pěkný rošťák) a filmoví režisěři Antonín Moskalyk (chudý chlapec ze Šlapanic) a Drahomíra Vihanová. Během prázdnin 1945, z nichž jsem polovinu strávil s rodiči v Jeseníkách v Koutech nad Desnou (kde táta jako rostlinný ekolog prakticky řešil strže, které při jarním tání spadly nad Divokou Desnou – a také jejich nápravu úspěšně vyřešil), jsem se z učebnic doučil penzum angličtiny, stanovené pro kvartu. Po prázdninách jsem pak musel projít diferenční zkouškou z této látky na 3. RG na Kounicově ulici, později – roku 1948 – přejmenovaném na Reálné gymnázium Dr. Zdeňka Nejedlého. Zkouška u angličtinářky profesorky Česnekové byla snadná. Angličtinu mne pak učila prof. Blažena Sochorová, ale já jsem kromě toho navštěvoval kurzy angličtiny na Jazykové škole a hlavně jsem se hned přihlásil také do Students' Section v British Council v Pisárkách.

Ale to už překračuji rámec vzpomínek na své dětství v Tišnově, jak jsme si na jejich začátku vymezili.

Koráb pohádek Eduarda Basse pluje na vlnách imaginace. Přináší zprávu, že touha po poznání nemusí být jen prométheovská*

JANA HORÁKOVÁ

Dne 14. listopadu uspořádalo Nakladatelství Masarykovy univerzity v kavárně Univerzitního kina Scala křest knihy *Koráb pohádek*.

Autorem čtyřiceti tří převyprávěných pohádek národů téměř celého světa je Eduard Bass, spisovatel a novinář čapkovské generace, od jehož úmrtí v roce 2016 uplynulo sedmdesát let. Jedná se o první úplné, s respektem k autorovu rukopisu a intencím, vypravené vydání Bassových pohádek. Editorkou je Hedvika Landová, jež obhájila rukopis knihy jako svoji magisterskou diplomovou práci na Ústavu českého jazyka a knihovnictví Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v roce 2010, vedoucím práce byl Mgr. Michal Fránek, Ph.D. Knihu ilustroval Petr Korunka a graficky ji zpracovala Nikola Kalinová.



Z dopisu, který zaslala Hedvika Landová do Nakladatelství Masarykovy univerzity 27. února 2016:

„Jedná se o soubor 43 pohádek, které Bass převzal z německy psané edice světových pohádek a převyprávěl je. Pohádky jsou kratšího rozsahu a rozmanitého obsahu. Zajímavé jsou především tím, že vystihují kulturu daného národa. Některé jsou vtípné, jiné kruté, další velmi podobné našim českým.

25 pohádek z tohoto souboru již vyšlo, a to pod názvem *Na lodi za pohádkou*, roku 1957. Roku 1969 vyšel soubor pod stejným názvem, ale obsahoval pouze 23 pohádek. Reprint druhého vydání vyšel roku 2000 v nakladatelství Olympia. Obě vydání připravila Jaroslava Reitmannová, ovšem do textů značně zasahovala (škrtila někdy i celé pasáže, nahrazovala slova apod.). Bassovy pohádky, které Vám zasílám, by tak vyšly poprvé v úplnosti a podle edičních zásad.“

Pohádky se v edičních plánech akademických nakladatelství vyskytují, pokud je mi známo, jen vzácně. Proto, když se na mne obrátila ředitelka nakladatelství MU doktorka Alena Mizerová s dotazem, jestli má filozofická fakulta zájem podílet se na vydání knihy, nejdříve jsem váhala a zvažovala všechna „pro“ a „proti“. Nakonec převážilo „pro“ podpořené argumentem, že se jedná o první kritickou edici a první kompletní vydání Bassových pohádek. Rozhodující tedy byla vědecká metoda práce korunovaná objevy dnešním čtenářům neznámých pohádek v dobových periodikách.

Argument vědeckého zpracování publikace je nepochybně významný, protože opravňuje tuto pohádkovou knihu stát po boku jiných, předmětem svého výzkumu explicitněji vědeckých titulů, které pod záštitou Masarykovy univerzity vycházejí. Současně je však na první pohled jasné, že tento titul je jiný než ostatní vycházející pod značkou MUNI PRESS. Když jsem se připravovala na křest knihy, přemýšlela jsem především o tom, jak vystihnout právě tuto jinakost.

Jak už to v pohádkách bývá, nakonec jsem našla odpověď přímo pod nosem, totiž na stránkách této knížky, v autorčině doslovu, v němž připomíná, že název předchozích vydání Bassem převyprávěných pohádek zněl *Na lodi za pohádkou*, zatímco ona se rozhodla pro původní název *Koráb pohádek*. Tato zdánlivě drobná změna pro mne symbolizuje rozdíl mezi dvěma druhy poznání, které by Gaston Bachelard, přední filozof vědy 20. století, zřejmě identifikoval se dvěma živly – živlem ohně a živlem vody.

Na lodi za pohádkou putují dobrodruzi, kteří chtějí poznat svět, nové krajiny, a vytěžit jejich bohatství i pohádky. S touto kořistí se pak vracejí zpět, aby se o své poznání podělili s ostatními. Na lodi za pohádkou putují hrdinové, muži a ženy činu, titáni starověkých bájí, jako byl třeba proslulý Prométheus, který přinesl lidem oheň, světlo poznání. Právě tento výjev na monumentálním obraze Antonína Procházky (7,5 × 13 m) zdobí průčelí auly Právnické fakulty Masarykovy univerzity, v níž se konají promoce a jiné univerzitní slavnosti. Takto dobrodružně, jako výpravy do neznámých a dosud neprozkoumaných míst světa, je obvykle chápán étos vědeckého poznání spojeného s živlem ohně.

Název knihy *Koráb pohádek* má však v sobě jiný étos, jehož povahu zrcadlí živel vody. Koráb zde není jen dopravním prostředkem, který nás přepraví do vzdálených exotických míst „za pohádkou“, ale sám je zvláštním místem – místem-pohádkou uprostřed nekonečné vodní hladiny moře či oceánu. V okamžiku, kdy na něj nastoupíme, ocitáme se rázem v jiném světě, ve světě fantastických zvířat, bytostí a neuvěřitelných příběhů. Ve světě, jež stvořila lidská představivost.

„A když jsme v přístavě vyřídili, co bylo potřebí, zahoukala loď, zvedla kotvy a vyplula zase na širé moře. Město se ztrácelo v dálce, až zmizelo docela a my byli opět se svou lodí sami.“ (BASS, Eduard. *Koráb pohádek*. Brno: Masarykova univerzita, 2016, s. 9.)

Když se odpoutáme od břehů hmotného světa, naše imaginace nám umožní pohrávat si s jeho odlesky na hladině vody, v nichž hmota ztrácí svoji pevnost a my se můžeme oddat proudu asociací a reflexí nebo se ponořit pod hladinu a vydat se do tajuplných hlubin, k věčným a smyslovou realitu přesahujícím aspektům našeho bytí. Bachelard, jehož poetiku živelů jsem si v tomto článku vypůjčila, připomíná, že voda je živlem materializované imaginace. S tímto elementem spojuje poznání, které se před námi vyjevuje jako poetické obrazy, a přiznává se ke svému obdivu k obrazům stvořeným z imaginace spjaté s vodním živlem, tedy takovým,



Jana Horáková, prodávka FF MU pro ediční činnost a vztahy s veřejností, při uvedení knihy *Koráb pohádek* v kavárně Univerzitního kina Scala. Na fotografii s tvůrci knihy – Petr Korkunka, ilustrátor, Nikola Kalinová, autorka grafické úpravy, a editorka knihy Hedvika Landová.

keré nejen popisují, ale „zpívají realitu“ (BACHELARD, Gaston. *Water and Dreams. An Essay on the Imagination of Matter*. Dallas: The Pegasus Foundation, 1999, s. 7.).

Můžeme říci, že Koráb pohádek je místem básníků, snílků a filozofů. Hrdinu plavícího se na korábu pohádek, tomto ostrovu lidské představivosti uprostřed vodní hladiny zrcadlící náš svět, ztělesňuje socha Augusta Rodina Myslitel, původně zvaná Básník, jejímž předobrazem byl údajně Dante Alighieri. Toto umělecké dílo symbolizuje poznání, ke kterému ve svých úvahách dospěl Bachelard, a to, že věda a básnická imaginace jsou dvě rovnocenné cesty lidského růstu a poznání. (pozn. Rodinův Myslitel se stal také motivem Týdne humanitních věd, který každoročně pořádá FF MU u příležitosti mezinárodního dne filozofie vyhlášeného organizací UNESCO.)

Koráb pohádek Eduarda Basse, pohupující se na vodní hladině a nořící svůj kýl pod její povrch, nám připomíná, že touha po poznání nemusí být jen prométeovská, dobovatelská, ale i kontemplativní, reflexivní a poetická.



* Eduard Bass, *Koráb pohádek*. Editorka Hedvika Landová. Brno: Masarykova univerzita (NAMU ve spolupráci s FF MU), 2016. 308 stran.

Obsah 49. ročníku

2016

ALEŠ SEKOT: Pohyb versus konzumní společnost	1/3
ANTONÍN BARTONĚK: Rozluštění, které přidalo pět století k raným dějinám Řeků	2/3
ALEŠ SEKOT: Parenting vs. doping mládeže	3/3
TEREZA DĚDINOVÁ: Hrdina jako archetyp, nebo stereotyp? Úloha postavy ve fantastické literatuře	3/9
IVANA HOLZBACHOVÁ: Gilles Lipovetsky a role ekonomiky ve struktuře společnosti	4/3
JÍŘÍ DAN: Rostoharovo působení na Vysoké škole sociální v Brně	4/9

Ze současné medicíny

JAN ŠMARDA: Rostlinné geneticky manipulované organismy (GMO) a naše výživa	2/8
JAN ŠMARDA: Neočekávaný a nejmenší původce infekčních chorob: prion	1/10
ONDŘEJ ZAHRADNÍČEK: Cizokrajné mikroby – a jak na ně?	3/22
LENKA MICEŇKOVÁ: Bakterie <i>Escherichia coli</i> – od nezbytného komenzála po nebezpečného patogena	4/14

Očima ekonomů

MIRKA WILDMANOVÁ, MILAN VENCLÍK: Realizace procesu inovačních technologií v Jihomoravském kraji	1/17
FRANTIŠEK SVOBODA: John Maynard Keynes a revoluce v Rusku	4/23

Kultura a umění

JAROSLAV SEDLÁŘ: Padesátá léta 20. století v českém sochařství	1/24
JAROSLAV SEDLÁŘ: Umírněný modernismus 50. let v českém výtvarném umění	2/19
JAROSLAV SEDLÁŘ: Český umírněný modernismus na mezinárodní výstavě EXPO 58 v Bruselu	3/31

Ze života na univerzitě

MARTINA JANČOVÁ, LIBUŠE VODOVÁ, BLAŽENA BRABCOVÁ, KATEŘINA ŠEVČÍKOVÁ: Katedra biologie Pedagogické fakulty MU	1/37
RUDOLF ŠRÁMEK: Jan Amos Komenský u nás a v nás	2/30
MARTINA TLACHOVÁ: Univerzitní nakladatelství jsou opět v módě. Poznámky z konference University Press Redux	2/38
PETR KNECHT: Predátory již známe. Otevírá se nyní aréna pro semipredátory a publikační mafiány?	3/16
MILUŠE JUŘIČKOVÁ: Norské dny jsou vzájemnou výměnou hodnot	4/35

Jak je to jinde ve světě

ALEŠ SEKOT: Systém univerzitního vzdělávání v transformující se Jihoafrické republice	2/44
HANS MAIER: O budoucnosti našeho vzdělávání (Překlad Roman Kopřiva)	4/37

Jak to vidím já

JAN ŠMARDA: Chceme krmit dobytek kukuřicí, která nepodléhá už na poli svému kardinálnímu hmyzimu škůdci, nebo nechceme?	4/50
-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	------

Z jiného soudku

- LEA NOVOTNÁ: Jak si stojí český knižní trh? 1/42
 IVANA HOLZBACHOVÁ: Literární zobrazení společnosti v dystopii 2/49

Významné osobnosti naší university

- Tradice balkanistiky na brněnské univerzitě (Výročí narození
 prof. dr. Josefa Kabrdy) (L. HLADKÝ) 1/50
 Profesor Karel Ohnesorg (P. DYTŘI) 1/52
 K nedožitým 80. narozeninám Jiřího Fukače (P. MACEK) 1/53
 Třicáté výročí úmrtí docenta Radko Martina Perničky
 (25. 3. 1922 – 11. 2. 1986) (V. PODBORSKÝ) 1/54
 Prof. Ing. Yvonne Strecková, CSc. (1934–2006) (M. WILDMANNOVÁ) 1/56
 Ohlédnutí za životem ing. Miroslava Bálka
 8. 7. 1946 Brno – 24. 6. 2003 Brno (M. DOČKALOVÁ) 2/63
 Prof. PhDr. Otakar Levý 3. 10. 1896 Uherské Hradiště – 7. 10. 1946 Brno
 (P. KYLOUŠEK) 3/45
 Jiří Levý – humanista (1926–1967): (D. MITREVSKI) 3/46
 Robert Konečný (1906–1981) (J. ŠVANCARA) 3/48
 K nedožitým 70. narozeninám docenta PhDr. Pavla Koštuříka (E. KAZDOVÁ) 3/49
 Vzpomínka na Ladislava Šwirka (L. ŽAŽA) 3/51
 Vzpomínka na Václava Adolfa Kovaniče, významnou
 osobnost spjatou s Masarykovu univerzitou (T. KUČEROVSKÁ) 3/53
 Přípomnutí psychiatra Lea Eitingera – absolventa MU (M. JUŘIČKOVÁ) 4/52
 Lubomír Nový (15. 4. 1930, Třebíč – 15. 11. 1996, Brno) (J. ZOUHAR) 4/54
 Dvojitě výročí doc. RNDr. Jana Šupky (15. 1. 1931 – 16. 12. 2011)
 (E. HOFMANN, P. KNECHT) 4/55

In memoriam

- Vzpomínka na prof. MUDr. Aleše Rejthara, CSc. (J. WOTKE) 1/49
 Opožděný nekrolog (P. BRAVENÝ) 2/67
 Profesor Vítězslav Horn zemřel (J. RAMBOUSEK) 2/68
 Profesor Antonín Bartoněk zemřel (I. RADOVÁ) 2/70
 Zaměřeno na člověka (R. PŘICHYSTALOVÁ) 4/57
 Prof. Ivo Možný (D. LUŽNÝ) 4/59
 Vzpomínka na skvělého sportovce a pedagoga PhDr. M. Lukáška, Ph.D. (A. SEKOT) 4/60
 Za profesorem Zdeňkem Masaříkem (J. MUNZAR) 4/61

Panorama knih

- Jaroslav Vaculík: Reemigrace a repatriace Čechů a Slováků
 po první světové válce (M. JIREČEK) 1/57
 Příběh rakoviny – dobrá kniha o špatné nemoci (J. RAUVOLF) 2/72
 Je třeba pracovat a nezoufat! (J. POLÁČEK) 3/58
 Sedlář, J. (2014). Ismy v umění 20. Století. Strasbourg:
 Meridian World Press (P. KNECHT) 4/63
 Přečetli jsme: Karel Landys – Konvalinka (O. ZAHRADNÍČEK) 4/64

Aktualita

- Vládkyně všech nemocí na cestě ke čtenářům (L. BRODECKÁ) 1/59

Svět knihy Praha 2016 – svátek nakladatelů i milovníků knih v číslech a obrazech (L. NOVOTNÁ, R. GOMOLA)	2/77
Co jsme se dozvěděli. Výsledky ankety revue Universitas v číslech (REDAKCE)	3/71
Koráb pohádek Eduarda Basse pluje na vlnách imaginace. Přináší zprávu, že touha po poznání nemusí být jen prométheovská (J. HORÁKOVÁ)	4/77
Četba na pokračování	
JAN ŠMARDA: Léta mého dětství v Tišnově: 1930–1946 (Část první)	1/65
JAN ŠMARDA: Léta mého dětství v Tišnově: 1930–1946 (Část druhá)	2/68
JAN ŠMARDA: Léta mého dětství v Tišnově: 1930–1946 (Část třetí)	3/62
JAN ŠMARDA: Léta mého dětství v Tišnově: 1931–1946 (Část čtvrtá)	4/66



